

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS DE LA FACULTÉ DES LETTRES DE L'UNIVERSITÉ D'ISTANBUL

III

TARİH SEMİNERİ DERGİSİ

TRAVAUX DU SÉMINAIRE D'HISTOIRE

$\frac{1}{2}$

Metinler ve vesikalar

1937
İSTANBUL
MİLLİ MECMUA BASIMEVİ

MÜVERRİH VARDAN

Türk Fütuhâtı Tarihi

(889 - 1269)

Türkçeye çeviren
Hrant D. Andriasyan

ÖN SÖZ

Müverrih Vardanın hayatı, eseri, fransızca ve türkçe tercümelere, mehzazler...

Şark ve bilhassa yakın şark tarihinin tetkiki için 19 uncu asrın nısfından itibaren Ermeni müverrihleri büyük bir alâka uyandırmışlar ve bunların eserleri Avrupa lisanlarına tercümeğe başlanmıştır. Bu husustaki tetkikat ve tettebbuat mühim bir yekûna balığ olmaktadır. Ermeni müverrihlerinin yazmış oldukları eserlerin büyük kısmı, Venedik ve Viyanadaki Mihitryan, Eçmiyazin ve Anadolunun muhtelif yerlerindeki manastırlar sayesinde hıfzedilmiş ve hemen bunların hepsi de tabedilmiştir.

Orta zaman kronologları arasında MÜVERRİH VARDAN mühim bir mevki işgal eder. Burada, müverrihin «CİHAN TARİHİ» namında yazmış olduğu eserin bizi en çok alâkadar eden bir kısmını tercüme ve iraeğe çalıştık.

Müverrih Vardan gerek müellif sıfatile ve gerekse zamanındaki ruhaniler arasında yüksek bir mevki işgal etmekte idi. Onun eserinin kıymetini lâyıkle takdir edebilmek için bu noktayı nazarı itibara almak icab eder.

Vardan Vardabet, muasırları ve sonraki devirlerde gelen müverrihler tarafından son derece takdir edilmiş ve kendisine « Büyük » ünvanı verilmiştir.

Vardan Vardabetin, Ermenistan şarkında, Albanlar memleketinin hududuna yakın bir yerde doğmuş olduğu zannolunmaktadır. Orada, zamanın en âlim ve meşhur üstadı olan VANAKAN VARDABET'in yanında, kendisi kadar mühim bir müverrih sayılan GİRAGOS VARDABET KANÇAGEÇİ ile beraber tahsil etmişlerdir.

Vardan, kendi üstadının sağlığında bile büyük bir şöhret kazanmıştı. Zamanının bir çok mühim mesele ve teşebbüsatlarında ismi geçmektedir. Meselâ : Kudüse giderken Sise uğradığı zaman, kiral Hetum ve Katoligos Kostantin ona son derece iltifat göstererek Kataligosa yardım etmesi için beş sene yanlarında alıkodular.

Vardan Vardabet aynı zamanda, şarkî Ermenistan ile Kilikya arasındaki dinî rabita ve ahengi temin eden kıymetli bir âmil olmuştur. Katoligos Kostantin 1243 tarihinde, Vardanın bu yararlıklarını ve kendisinin itimadını kazanmış olduğunu, neşrettiği emirnamelerin birinde zikretmektedir.

Vardanın hayatındaki en şayanı dikkat ve heyecanlı vak'a Garbî Asyanın Tatar cihangiri Hulâgû Han tarafından bir kurultay zamanında davet edilip onunla olan mühim mülâkatıdır. Müverrih bu vak'ayı ve mülâkatı kendi tarihinin XCVI faslında ehemmiyetle nakletmektedir.

Vardan, Tarihini ikmal ettikten dört sene sonra 1271de vefat etmiş ve Hağpad manastırında defnolunmuştur.

Vardan, bu Tarihinden başka bir takım ruhanî tefsirat, sitayişnameler ve bir çok nutuklar da vücade getirmiştir ; bu eserlerini yüksek bir üslûple yazmış olduğu halde Tarihinin bir çok yerlerinde basit bir lisan kullanmıştır. Bunun da, yüksek tahsil görmemiş ve kendisine merbut olan prenslerin anlayabilmelerini temin için yapılmış olduğuna ihtimal verilmektedir.

Vardan kendi eserine « CİHAN TARİHİ » ismini vermiştir. Bu tarih Hazreti Ademden başlayarak, Ahdı atiki takiben, asırların başlıca vaka ve simalarını zikretmiş ve kendinden evvelki bütün müverrihleri icmal ve hülâsa etmiştir. Eski vakaların tasnifinde ve bilhassa Bizans imparatorluğu gibi hariç memleketlere ait hükümdarların sıra ve tarihinde göze çarpan hatalara tesadüf olunur. Bunlar, müsvedde edenlerin hatası olmaktan maada,

müverrihimizin ihtiyarlığı dolayısıyla uzun araştırmalar yapamamasına atfedilmektedir; çünkü Vardan bu eserini hayatının son senelerinde vücuda getirmiştir. Keza, eserin bir çok yerlerinde ciddi bir surette naklolunan batıl itikatlar da ihtiyarlığı neticesi olan saflığına atfolunabilir.

Orta zamandaki müverrihler gibi, Vardan dahi sebeplerini araştırmadan ve fikir yürütmeden sadece vak'aları zikretmekle iktifa eder. Gerek hakiki vak'aları ve gerekse şayiaları, mevsukiyetleri hakkında hiç bir fikir serdetmeden kaydeder; ancak kendisine yakın zamanlara ait bazı şüpheli vakıaların yanına «diyorlar ki» ibaresini ilâve etmektedir.

Vardanın «CİHAN TARİHİ» nin en dikkate şayan kısmı Orta zamanlarda Arapların ve sonra Türklerin Anadoluyu hâkimiyetleri altına aldıkları zaman dır. Bu kısım için müverrih atideki müelliflerden istifade etmiştir: SEBEOS, GEVOND YEREÇ, HOVANNES KATOLİGOS, TOMA ARZRUNİ, ŞABUH BAGRATUMİ, MOVSES GAĞANKAYTVAÇI, İSTEPANOS ASOĞIK, SAMUEL ANEÇİ, MIHITAR ANEÇİ, ve VANAKAN VARDABET. Bunlardan başka, Hağpad, Sanahin ve Çoraket manastırlarının ve Albanlar katoligosluklarının kütüpaneleri de kendisi için her vakıt açık bulunuyordu. Vardanın istifade etmiş olduğu bu bir çok yazıların bilâhara zayı olması, eserin kıymetini bir kat daha arttırmaktadır.

Orta zamanlardaki Ermeni, Gürcü ve Albanların dini ve siyasi tarihlerinin tettebbüatı için Vardanın tarihinden haylıca istifade edilebilir. Eser, aynı zamanda, Araplar ve bilhassa Türklerin bu zamanlardaki hareketleri için de mühim bir menba olmuştur.

Her ne kadar Vardanın bu eseri tamamı ile bir ecnebi lisanına tercüme edilmemiş ise de, daha 19 uncu asrın ortalarında müsteşrikler bu esere karşı büyük bir alâka göstermişlerdir. Brosset, 1851 de «Gürcüstan tarihi» ni yazarken ve Ed. Dulaurier, 1860 da «Journal Asiatique» de Moğollar hakkında yazdığı makaleler için Vardanın tarihinden istifade etmişlerdir.

Vardanın eseri iki defa tabolunmuştur. Birincisi 1861 de Moskovada J. B. Emin tarafından tabedilmiştir. J. B. Emin bu neşriyatını iki yazı nüshaları üzerinden yapmıştır. Bunlardan birisi Rümiançof kütüpanesinde bulunur, ve 1425 tarihinde kopya edilmiş olup nisbeten daha muteberdir. İkinci tabı, birincisinden büsbütün müstakil olarak, bir sene sonra, 1862

de ALİŞAN tarafından Venedikte yapılmıştır. Bu neşriyat S. Lazar mâ-nastırının on dört nüsha el yazısı üzerinden yapılmıştır. Bunların da en eskileri sayılan ve büyük bir kıymeti haiz bulunan iki nüshalarından istifade edilmiştir. Bunlardan ikincisi Vardanın vefatından takriben otuz sene sonra 1300 tarihinde kopya edilmiştir, ve çok kullanılmış olduğundan eskimiş bir vaziyette bulunmaktadır. Bu nüshanın, 1304 tarihinde vefat etmiş olan meşhur müverrih İSTEPANNOS ORPELYAN'a ait olduğu anlaşılmıştır. Daha kıymetli olan birinci nüsha LXXXVIII fasılda nihayet bulur ve 1236 tarihine kadar gelir; şöyleki, kalan on iki fasılların tab'ı yalnız ikinci nüsha üzerinden yapılmıştır.

J. Muyltermans, 1927 de, Paris Yüksek İlimler Mektebini ikmâli münasebetile, Vardanın tarihinin, Araplar tarafından Ermenistanın istilâsı kısmını tercüme ve neşretmiştir. J. Muyltermans kendi tercümesini Alişanın tabettirdiği kitab üzerinden yapmıştır. Bu münasebetle Mihitaryanların Venedikteki kütüphanesini ziyaret ederek oradaki el yazılı nüshalarını bizzat gözden geçirerek onların mevsukiyeti hakkında da kanaat kesbetmiştir.

J. Muyltermans'ın eseri XXXIV üncü fasıldan başlayarak XLV inci fasılın yarısına kadar gelir. Bu kısımda Hazreti Muhammedin zuhurundan, Ermenistanın Araplar tarafından istilâsı ve bunların inhitatı ile Bagratuni kırıllarının saltanata geçmelerinden bahs olunmuştur.

Biz, J. Muyltermans'ın bıraktığı yerden başlayarak eserin sonuna kadar devam ettik. Bu kısımda Vardan, Bagratuni kırıllarından, Selçuk Türklerinin ve Tatarların Anadolu akınlarına ve Kilikya kırıllarından birinci Hetumun vefatına kadar olan devirlerden bahseder. (889 - 1267). Aynı zamanda Albanların ve Gürcülerin siyasî hayatları hakkında da oldukça mufassal malûmat vermektedir. Müverrih Vardan kendisinin ruhanî olması hasebile, eserinde dine ve kiliseye ait meselelere fazla ehemmiyet vermiş ve eserini, kendi vefatından dört sene evvel, 1267 tarihinde Kostantin Katoligosun vefatı ile bitirmiştir.

Vardan, eserinin 1242 tarihine kadar olan bu kısımdaki vakaları kendisinden evvel yaşayan müverrihlerden iktibas etmiştir. LXXXVIII fasıldan sonraki kısımlarda ise, müverrih bizzat şahit olduğu, ve işgal ettiği mevki sayesinde yakından alâkadar bulunduğu vakaları arz etmektedir.

Bu tercümeyi Alişanın neşrettiği kitaptan yaptık. Tercümede, mümkün olduğu kadar müellifin üslubunu ve ismihasların teleffüzünü olduğu gibi saklamağa çalıştık. Yalnız, zikredilen vakalarla doğrudan doğruya alâkası olan notları ilâve ettik. Kitabın aslında, tarihler eski Ermeni takvimine göre konulmuştu ; biz bunları yeni takvim tarihlerine çevirdik. Malûm olduğu üzere, tarih ve coğrafyaya ait eserlerde ismihasların tercümesi bir çok müşkilâtı mucip olmaktadır. Bu müşkülât, bilhassa Ermenicede daha ziyade hissedilmektedir, çünkü ecnebî lisanlarının bir çoğunda ermeni alfabesindeki otuz altı harflerin bir kısmının tam karşılıkları yoktur. Tercümemizdeki ismihasların türkçe teleffüzlerinde umumiyetle kabul edilmiş olan usule göre hareket ettik.

Bu eserde zikredilen vak'a, tarih ve ismihasların tespit ve mukayesesi için Vardana muasır olan KİRAGOS VARDABETİN kitabı ile bütün Ermeni, Rum ve Lâtin müverrihlerinin fikir ve mütalâalarını toplamış olan ÇAMIÇYANın büyük eserini gözönünde bulundurduk. Bazı isim ve vak'alar miyanında, bilhassa coğrafi isimlerin tespiti için ALIŞANin bazı notlarından ve eski Ermenistan coğrafyası hakkındaki eserinden istifade ettik.

Eylül 1934, İstanbul

H. D. A.

Bagratuni Kıralları:

. . . Kıral Aşot (1), hemşirezadesini Gürcüstana hükümdar tayin etti, ve kendisi yetmiş bir yaşında vefat etti. Aşottan sonra, 895 de, oğlu Sımbat tahta çıktı ve Vasilin oğlu Leon'un (2) rizasile yirmi dört sene saltanat sürdü. Leon, babasından sonra yirmi altı sene saltanat sürdü, çok âlice-naptı ve Ruma benzemezdi, çünkü Ermeni evlâdı idi (3) ve Ermenileri çok severdi.

Sımbat I.

Sımbat bu taltiftten sonra, Şiragavandaki -Yerazkavor- (4) S. Pirgiç kilisesini yaptı ve orada taç giyme merasimi icra olundu, çünkü Ani şehri muazzam olarak yapılmadan evvel Bagratunilerin payitahtı burası idi.

Ani şehri:

Ani şehri «Kınamk» tesmiye olunurdu, fakat eski zamanda yapılmış olan iç kalesinin ismi Ani idi. Pren Oda, Tırdatın hemşiresini, putları ve Arşaguni kırallarının hazinesini Hosrovun vefatından sonra burada saklamıştı (5). Tırdatın Rumlar memleketinden avdeti zamanında, Oda ve kendi

(1) Aşot Bagratuni (885 - 889).

(2) İmparator Leon VI (886 - 912).

(3) İmparator Vasil I. Arşaguni sülâlesinden addolunmuştur.

(4) Kars mıntakasında, Arpaçayının (Ahuryan) kenarında bulunurdu ve Bagratunilerin ilk mevkii olmuştur.

(5) Hosrov I. Arşaguni, M. S. 261 tarihinde Anak Pahlavuni tarafından öldürüldü. Kırallın oğlu Tırdat, Romaya kaçırıldı ve prens Oda Amaduni ise kırallın hazinesi ve kızı Hosrovituhtu Ani kalesinde sakladı. Bu Ani kalesi, Bagratuni sülâlesinin payitahtı değil, şimdiki Erzincanda bulunan gayet müstahkem bir kale idi.

kayınpederi olan Tacat - ki Aşoçların (1) reisi idi - Yegeğyaç (2) kazasında onu karşıladılar. Grigorun (3) Ananın oğlu olduğunu kırkala ihbar eden bu Tacatti.

S. G. Lusavoriç hakkında bir rivayet :

Bir rivayete göre, ayakları tutulmuş olan bir prens, içkalede kapanmış ve Ermeniler hak dine avdet ederken kendisi vaftiz olmağa razı olmuyordu. S. Grigor bunu haber alınca kıyafetini değiştirdi ve kalenin karşısına giderek yokuş aşağı yuvarlandı ve suyun içine düştü. Bunu müteakip S. Grigor hemen ayağa kalktı ve yüksek sesle Allaha şükran okudu ; sanki tutulmuş olan ayakları suyun kuvvetile iyileşti. Bunun üzerine, prens, S. Grigoru yanına çağırarak keyfiyeti anladıktan sonra vaftiz oldu ve ayakları iyileşti. Bu hâdise onun ruhi şifasına bir nişane oldu.

XLVI

Kıral Sımbatın ve kardeşi Muşeg'in şehadeti:

Kıymetli bir kıral olan Sımbat, Tacik (4) Ostigan (5) Yusuf tarafından Duin (6) şehrinde Hazreti İsa uğruna boğuldu ve kazığa çıkarıldı (7). Yine bu Yusufun emrile Sımbatın oğlu Muşeg de zehirlenerek şehit oldu ve

(1) Aşoçlar, Gökçay kazasının şimal kısmında idiler ve burası kendi isimleriyle yad olunurdu.

(2) Erzincan kazası. Ermeni ilâhlarından Anahitin mubudu ile meşhur olmuştur.

(3) S. Grigor Lusavoriç : Hristiyanlığı Ermenistanda resmen tanıttıran ve Ermeni Kilisesinin müessisi olmuştur.

(4) Ermeni müverrihleri, Arapları ve umumiyetle müslümanları «Tacik» tesmiye ederlerdi. Hubschmann'a göre bu kelime İranca «tâzi» kelimesidir.

(5) Ermenistanda Arap valilere Ostigan derlerdi.

(6) Duin şehri, Artaşad gibi, Arşaguni sülâlesinin payitahtlarından birisidi. Harabeleri Erevanın cenubunda beş saatlik bir mesafede bulunur.

(7) 914 tarihinde.

Bakaranda (1) babasının yanına gömüldü. Bunu müteakip, memleket bir müddet hükümdarsız kaldı ve ahalisi katliam ve esaret neticesinde eksildi.

Sımbatın oğlu Aşot ki kahramanlığı için Yergat (Demir) tesmiye edilirdi Konstantin tesmiye olunan Rum imparatoru Leonun (2) yanına gitti (3).

Bunun zamanında, o insafsız Yusufun emrile Gnuniler hanedanından iki şanlı ve büyük prensler olan Davit ve Gurgen, Duin şehrinde şehit edildiler. Bunların şehadeti günü olan Mareri (4) ayının yirmisini Kilise tesit eder. S. Sahag piskopos dahi ikiyüz kişi ve yedi rahiple Ahegi ayının onuncu gününde Bürakanda (5), ve iki Kiragoslar da aynı ayın onyedisinde şehit edildiler. S. Patrik Ohannes gerek bunlar ve gerek mukaddes kiral Simbat için muhteşem âyin günü tanzim etti. Bu Patrik, bu kara günleri kendi gözleriyle gördü ve bunları gelecek asırlar için yazdı (6).

Aşot II. Yergat:

Kıral Aşot, Leon tarafından taç giydikten sonra, 921 tarihinde Ermenistana döndü ve amcazadesi Aşodu orada hükümdar olarak buldu. Kıral Aşot bunu ve aynı zamanda Arzrunilerin kralı Gagiği kendisine tâbi etti, Albaniyi kendi istipdadı altına alan Movsesi de kendisine tâbi ettikten sonra onun gözlerini çıkarttı. Kıral Aşot bunlardan ve Gürcüstan kralı Nersehten daha kuvvetli olduğundan onların üzerine Şahinşah addolundu ve sekiz sene saltanat sürdü.

(1) Bakaran, Arpaçayı vadisinde, Karabağ köyünün cenubunda bulunurdu. Ermenilerin putperestlik zamanında burası mabudlar merkezi idi.

(2) Kostantin VII (Porphyrogenitus), 913 - 959.

(3) Kıral Aşot 921 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Kataligos Hovannes dahi davet edilmişti, fakat Ermeniler Kalketon Konsiline iltihak etmediklerinden, Kataligos bu seyahatten çekindi.

(4) Eski ermeni takviminde oniki ayların isimleri şunlardı : Navasart, Hori, Sahmi, Tire, Kağoç, Araç, Mehegi, Areki, Ahegi, Mareri, Markaç, Hrotiç, ve artan beş gün için de Avelyaç. Sene başı Navasartın biridi ki şimdiki takvimin Ağustos 11 ine tesadüf eder.

(5) Bürakan, Alagöz dağının garp eteklerinde bulunurdu.

(6) Hovannes Kataligos, Ermeni müverrihleri arasında büyük bir mevki işgal eder. Eseri daha ziyade Bakratuniler ve arap fütühatından bahseder. Gerek Verdan ve gerekse Hovannes katoligostan sonra gelen diğer müverrihler bunun eserinden çok istifade etmişlerdir.

Kıral Abbas :

Aşot öldükten sonra (1) yerine kardeşi Abbas geçerek babasının vefatını müteakip Gürcüstana gitti ve orada evlendikten sonra geri dönerek bütün memleket üzerine yirmi dokuz sene saltanat sürdü (922). Bunun zamanında Rumların memleketinden ortodoksluk için tardedilmiş olan bir çok rahipler (2) bizim memleketimize gelerek bir çok manastırlar inşa ettiler. Bu manastırlar evvelâ Gamırçasor ve sonra da, Rumlar tarafından inşa edildikleri için, Horomos nami ile yadedildiler. Manastır-mektebini dahi (Tıprevank) bunlar kurdular, ve sanahindeki S. Asvazazin kilisesinin inşası dahi bunlara atfolunur.

Sarmatlarla harb :

Kıral Abbas, Karsdaki güzel katedrali inşa ettirdi. Bu zamanlarda Maverai Kafkasta Sarmatların Ber (3) ismindeki hükümdarı bir çok askerle Gur nerinin kenarına kadar geldi ve Ermenistan kiralının kilise yapmakla meşgul olduğunu işitince, ona adam göndererek şu ihtarda bulundu: «Bilmiş ol ki kiliseni benim kanunumla, yani Kalketon Konsilinin mukarreratına göre, takdis etmek için gelmişim». Kıral Abbas, Ermeni ordusu ile ona karşı çıktı, Berin bütün askerlerini kılıçtan geçirdi ve kendisini esir tutarak Karsa getirdi, kilisesini bir defa olarak gösterdi, sonra gözlerini çıkarttı ve, bir daha Ermenistana gelmeyeceklerine dair onlara yemin ettirdikten sonra, kırallarını para mukabilinde kendilerine iade etti.

XLVII

Bizans İmparatorları :

Rumların imparatoru Leondan sonra, tahta Aleksandr geçti ve bir sene saltanat sürdü. Bundan sonra Romanos tahta çıktı ve bu da yirmi

(1) 928 tarihinde.

(2) Bu rahipler ermeni idiler ve Kalketon Konsilinin mukarreratını kabul etmemişlerdi.

(3) Diğer müverrihler, Berin, Apkazlar kralı olduğunu söylerler ve bu daha doğru addolunmuştur.

dokuz sene saltanat sürdü (1). Abbasın ve bunun zamanında Rumlar Melteniye 934 de Taciklerden aldılar (2) ve 939 da dahi Hamdun kendi askerile Golonyaya girdi ve tekrar avdet etti.

Maraşın zaptı:

Romanostan sonra 943 tarihinde Leonun oğlu Konstantin (3) imparator oldu ve onaltı sene saltanat sürdü. Bu imparator, saltanat devrinin altıncı senesinde Taciklerin elinden Maraşı aldı (949). Bunun, bir günde beş arslan öldürdüğü rivayet olunur. Bu imparator Halys ırmağına (4) bir çok hayvan gübresi attırdı, bu suretle arap askerlerini kaçırdı ve bunun için kendisine « gübre toplıyan » namı verildi (5).

Ermeni kataligosları:

Mukaddes makama dahi Der Ohannesten sonra birbirini takiben gelenler şunlardır : Der İstepanos bir sene, Der Teotoros onbir sene ve ondan sonra kardeşi olan Elise beş sene, sonra Der Anania Mogaçi yirmiiki sene. Bu zat, büyük sayugayretle Albanlara iltihak eden Süniki tekrar kendi makamına tâbi etti ve âsi Hagoptan sonra, onlara, prens Civanşirin oğlu Vahanı serpiskopos tayin etti. Bağkın yanaşılmaz şatosu eteğindeki S. Ohannes muhteşem manastırını inşa eden bu Civanşir dir. Aynı tarihte Albanlar, S. Grigorun tahtından maada kendileri için kataligos takdis etmemeği kabul ettiler. Der Anania Mogaçiden sonra Bağkdaki (6) Vahan, mukaddes makamda bir sene kalabildi, çünkü onun Gürcülerle anlaştığı zannolundu. Yerine S. Maşdoçun akrabasından Sevandaki Der İstepannos getirildi, bu da iki sene kaldı.

(1) Müverrih, yekdiğerini tâkip eden Bizans kiralının isim sırasını doğru olarak yazmamıştır. Aleksandr (912 - 913), Konstantin VII Porphyrogen (913 - 957) ve onunla beraber olan Romanos I. (919 - 944).

(2) Melidine (Malatya) 927 tarihinde fethedilmiştir.

(3) Konstantin VII. (porphyr.).

(4) Kızılırmak.

(5) Copronymus. « Araplar, nehrin getirdiği gübrenin çokluğunu görerek, düşman ordusunun da o nisbetle muazzam olduğunu tasavvur ederek korktular ve kaçtılar». (Kiragos)

(6) Zankezurun cenubunda bulunan Meğri eyaletinin bir kazasıdır.

XLVIII

Aşot III.

Mukaddes kral Abbas 951 senesinde vefat etti ve yerine «Voğormaz» -inayetkâr- tesmiye olunan oğlu Aşot tahta çıktı. Bu kiral bir çok darül-meczuminler inşa ettirdi ve meczumların tedavisi için büyük meblağ tahsis etti. Bir çok defalar kendisi bizzat onlara hizmet eder ve cerahatli bardaklarının artığını memnuniyetle içerdi. Bu kiral 964 de Ani şehrinin küçük surunu yaptı ve herbir kaleyi de kiliseye tahvil ettirdi. Kiralın dindar refikası Hasrovanuş dahi muhteşem ve mukaddes Sanahin ve Hağbat kiliselerini inşa ettirdi.

Sımbat II.

Kiral ve kraliçe 976 tarihinde (1) vefat ettiler. Sımbat, Gagik ve Kurken isminde üç oğulları vardı. Bunlardan büyüğü olan Sımbat babasının vefatı gününde tahta çıktı ve «Cihangir» tesmiye edildi. Bu kiral Aninin büyük surunu inşa etti, ve katedralin temelini attı. Küçük kardeşi de Taşir, Kayen ve Kayzonu, Horhoruniki ve Pazuniki tevarüs etti (2) Kurkene gelince, buna da diğer meşhur kaleler kaldı. Gürcüler bu kaleleri Somket tesmiye ederlerdi. Davit, Abbas ve Gürige kırılları bu Kurkenin sülâlesinden idiler. Bunların refikaları da Mamkan ve Ruzukan, rahibe idiler. Gagik, kardeşinin yanında çok az kalabildi, çünkü onu hiyanetle itham ettiler ve o da takibata uğrayarak kaçtı.

Gagik I.

Sımbat 979 da vefat etti. Tardedilmiş olan Gagik hemen çağırılarak tahta çıkarıldı ve Sünik kiralı Sahagin kerimesi Katramite ile evlendirildi. Bu kiral katedralin inşasını ikmal etti, çünkü Allahın melekesi ona nasihat vermiş ve işlerinde Allahın yardımını ve Hazreti İsanın avdetine kadar kilisenin kalmasını vadetmişti.

(1) Kiral 977 de ve kraliçe ise ondan üç ay sonra vefat etmişlerdir. (Çamiçyan).

(2) Taşir, şimdiki Lorenin yerinde idi. Kayen, Gançag (Gence) eyaletinin şimal kısmında bulunurdu; Horhorunik, şimdiki Bulanık kazasıdır; Pazunik ve yahud Bızmunik, şimdiki Ahlat kazasıdır.

Katoligoslar :

Mukaddes makama dahi Der Haçik geldi ve ondokuz sene kaldı. Bundan sonra gelen Der Sarkis yirmi dört sene kaldı. Bu, Ani katedralinin yanında S. Hırıpsımyanç şüheda makberesini yaptırdı, şehit bakirelerin kemiklerini büyük âyinlerle oraya naklettirdi ve o günü büyük yortu olarak tayin etti.

XLIX

Bizans imparatorları :

İmparator Konstantinden sonra Leon, sonra da Konstantin ve validesi İren tahta çıktılar. Bu İren, oğlunun gözlerini çıkarttı ve kendisi beş sene bu büyük tahtta kaldı. Bunun zamanında, Araç ayının onbeşinde, aslen Tacik olan Sahag ve Hovsep şehit edildiler. İrenden sonra Mikael, sonra Leon ve daha sonra da Mikael, Teofilos, Mikael, Vasil, Leon, Aleks ve bunlardan sonra da Romanos geldiler (1) . Romanos şa-ktaki ortodoks manastırılarını tazyik etti.

Romanos büyük ordusu ile Halep taraflarına giderken Karadağdaki manastırları da vaz'ı yed etmek istedi, fakat Allahın hiddetine uğrayarak yaya olarak kaçtı ve güçhülle hayatını kurtarabildi. Bundan sonra Leonun oğlu Konstantin, sonra Romanos Nikefor, Gir-Jan ve sonra da Vasil sıra ile tahta çıktılar.

L

Gürcülerin tarihi :

Gürcü kırallarının başlangıcı, onların kitabına göre şu suretle olmuş-

(1) Müverrih, imparatorlar sırasında, İren'den sonra gelen Nikipor'u ve Aleksten sonra gelen Konstantin Porpirojeni unutmıştır.

tur : Tufandan sonra, Torkom, sekiz oğulları ile beraber Ararat mintakasına geldi. Bunlardan Hayos, Kartlos ve Kokasos, reis olarak memleketler fethettiler ve onları kendi isimlerle Hayastan, Kartıl ve Kafkas tesmiye ettiler. Bunlar Pontus denizinden Gasbiç (Hezer) denizine kadar olan sahayı işgal ettiler ve Mihran ve onun torunu olan Arpag zamanına kadar hüküm sürdüler. Bu Arpâg, Partlardan Sahagatuht ile evlendi. Sahagatuht akıme idi, fakat Hazreti İsayâ inandığı için bir çocuğu dünyaya geldi.

Bu çocuk Vahtanktı. Buna iranice « Kurtasar » derlerdi ki kurt başı mânasına gelirdi. Başındaki miğferin ön tarafında kurt ve arka tarafında da arslan şekilleri vardı. Vahtank, imparator Leonun kızı ile evlendi ve bu izdiyaçtan, Teftasa kadar olan kırallar ileri geldiler. Abbas bu Teftasın gözlerini çıkarttı, ve Mihitar Aneçinin (1) söylediğine göre, ondan sonra Kurkenin oğlu ve İnyetkâr Aşotun torunu olan Bakarat, Apkazyada hükümdar oldu.

LI

Aspurakan kıralları :

Senekerim hanedanından olan Vaspurakan (2) kıralları şunlardı : Tereniğin oğlu Gagik ki Ahtamarı inşa etti, sonra da sırası ile onun oğlu Terenik, bunun kardeşi Abusahl, bunun oğlu Şahinşah, kardeşi Kurken ve sonra Senekrim. Bu, İranilerin (3) tazyiki yüzünden memleketini Vasile (4) verdi ve dört oğulları Davit, Apusahl, Adom, Konstantin ve yeğenleri olan Terenik, Gagik ve Aşotla beraber İmparatorun yanına gitti.

(1) Mihitar Aneçi, Onikinci asra ait çok kıymetli bir müverrihtir, fakat eseri bulunamamıştır. Vardan gibi XII ve XIII asırlarda yaşamış olan bazı müverrihler Mihitar Aneçinin tarihinden fıkralar zikretmişlerdir.

(2) Van eyaleti.

(3) Türklerden. (Çamiçyan).

(4) Vasil II. (976 - 1025). Bu vak'a 1021 tarihinde vukubulmuştur.

Vasurakan Rumlara verilir :

Senekerim kendi memleketine mukabil Sevastı (1) ve Larisi (2) mülhakatile beraber aldı (3). Sonra Davit, âsi Fokası öldürdü ve buna mukabil Havadanek (4) dahi kendisine verildi.

LII

Kıral Ohannes ve kardeşleri :

995 tarihinde Gagik öldü (5) ve memleketi üç oğullarına : Ohannese, Abbasa ve Aşota kaldı. Ani, Şirak, Aşoçların S. Grigor vadisi, Anpert, Ararat ovası, Kayan ve Kayzon ve Sevortun Tavuş mntakası tahta çıkan Ohannese verildi. Memleketin kalan kısımları da Aşot ve Abbas arasında taksim olundu. İki kardeş paylaşma mücadelesinde iken, Apkazların kralı olan Gorgi geldi ve iki kardeşin münazaasını hallederek gitti.

Kars kiralığı :

Aşot bazı prenslerin itaatsızlığı için imparator Vasile gitti ve ondan asker alarak avdet etti, âsileri hep itaat ettirdi ve kendisi Trukta (6), kardeşi Abbas ise Kars'da kıral oldular.

(1) Sivas.

(2) Larisi Bizans müverrihler dahi zikrederler ; Sivasa yakın olacaktır, fakat asıl yeri tespit edilememiştir.

(3) İmparator, Sivas eyaletini Fırat nehrinin hududuna kadar olan kazalarla beraber ona verdi. (A. Lastivertçi). Mateos Urhayeçi ve sair müverrihler buna Larısayı, Zavarayı ve daha başka yerleri de ilâve ederler. Senekerimin bunlara mukabil verdiği Vasurakan eyaletinde dört bin büyük köy, yetmiş iki kale ve on şehir vardı. Manastırlar ve onlara ait köyler verilmemiştir. Senekerimle beraber Sivasa naklolunan prenslerden bazıları Egin, Arapkir ve sair şehirleri kurdular. (Çamiçyan).

(4) Havadanek, Sivasın cenubu garbisinde bulunan bir kale idi (Çamiçyan).

(5) 998 tarihinde (Kiragos). 1020 tarihinde (Çamiçyan).

(6) Aşotun hissesine düşen Truk eyaletinin, Şiraktan hariç bulunduğu zannolunur (Alişan).

Anı Rumlara vasiyet olunur :

Bu zamanlarda Kürapalat (1) Davit öldü ve varisi olmadığından memleketi olan Uhtisi, Namruanı (2), Abahunilerin şehri olan Manazkert ve bütün variyetini Vasile terketti. Vasil bunu işitince Garin (3) ovasında bizzat ordu kurdu, Ohannes bundan korktu ve patrik Bedrosu hediyelerle imparatora gönderdi.

Gürcüstan kralı dahi Ohannes i zaç ediyordu. Bundan dolayı, Ohannes patrik vasıtası ile, Kürapalat gibi, ölümünden sonra teslim edilmek üzere, Aniyi Rumlara vasiyet etti, şu şartla ki Vasil kendisini düşmanlarına karşı müdafaa edecekti. Vasil bunu büyük memnuniyetle kabul etti ve Gürcüstan kralı Gorgiyi yanına çağırıldı ise de o gelmedi. Bunun üzerine, imparator, kızarak, onun oniki vilâyetini harap etti ve Haltilerin (4) memleketine avdet ederek kışı orada geçirdi.

İmparator, patrik Der Bedrosu Noel gününde suyu beraber takdis etmeğe davet etti. O esnada bir mucize vaki oldu. Yağın takdisi esnasında patriğin elinden nur çıktı ve bunu görenler hayrette kalarak Ermenilerin inançını takdir ettiler.

Bizans İmparatorları :

Vasil İstanbula döndü ve 1024 tarihinde vefat etti. Ondan sonra Konstantin üç ve bunun damadı Romanos beş sene saltanat sürdüler (5). Romanos'u karısının emrile hamamda boğarak öldürdüler ve yerine Mikaeli tahta çıkardılar ki bu yedi sene saltanat sürdü (6).

(1) Bizans imparatorlarının tayin ettikleri valilere « Kürapalat » denirdi.

(2) Uhtis, Olti kazası idi, cenup kısmında Namruan yahut Nariman kazası bulunurdu.

(3) Garin - Erzurum.

(4) Haltik, Bayburt mntakasında, aynı isminde merkezile, Ermeni - kıptilerin yeri idi. (Alişan).

(5) Vasil II. 1025 de vefat etti ; halefleri Konstantin VIII. (1025 - 1028) ve Romanos II, (1028 - 1034) idiler.

(6) Mihail IV (1034 - 1041).

LIII

Arapların inhitatı; Türkler:

Emirülmüminlerin sırasını Cafere kadar getirmiş ve orada bırakmış-
tık (1), çünkü bunların hâkimiyeti 60 (611) tarihinde başladı ve 350 (901)
de kargaşalıklar neticesinde nihayet buldu. Ötede beride istibdat ile hare-
ket ederek zayıf düştüler ve bu sebeble Türk milleti kuvvetlendi.

Tuğrul Bey:

Horasanda, Araplardan Mahmud isminde birisi vardı. Bu, Ceyhun
nehriyi geçerek Tedalyaya (2) girdi, «Şark» manasında olan Horasana bir
çok esir getirdi ve onları ayrı ayrı iskân ettirdi. Bunlar çoğalarak kendi-
lerine bir emir tayin ettiler ve Mahmudun vefatından sonra onu padişah
yaptılar. Bu padişah muvaffakiyetler kazandı, İrani zaptetti ve sultan oldu.
Bunun ismi Doğlap Bek idi (3).

Bu kaydettiğimiz vak'a, müverrih Tigran oğlu Vahrama (4) göre dir.
Muhterem Nihitar Aneçi dahi şöyle söylüyor:

Türk sultanlarının zuhuru ve yükselmesi:

Türk sultanlarını bulmak için çok çalıştım ve Allahın lütfu ile şu
suretle meydana çıkarabildim; zikredilen Mahmut, Sabıketinin (5) oğlu
idi ki Sasanyan Ardaşir gibi, ehemmiyetsiz bir mevkiden yükseldi ve 860
tarihinde Muhtadın elinden Muhammedin saltanatını aldı.

Mahmut, Kuşanların memleketindeki Balh şehrinde kuvvetlendi. Büyük
şöhreti Halifeye kadar yayıldı. Halife ise korkusundan ona âlem (6) ve bir
çok hediyeler gönderdi ve Eminadil (6) lakabını vererek onu Sultan addetti.

(1) Müverrihimizin eserinin Arap fütuhâtı kısmında XLIII cu babında zikredilmiş-
tir. Cafer, Abbasî son halifesi Cafer el Mütevekkil (861).

(2) Tedalya, Ceyhun nehri ve Horasan arasında bulunan memlekettir. (Alişan).

(3) Tuğrul Bey.

(4) Meçhul bir müverrih.

(5) Sebektekin yahut Sabıkeddin. (Alişan).

(6) Müverrih bu arapça kelimeleri aynen kullanmıştır.

Hindistanın zaptı:

Bunun üzerine Mahmudun hükmü daha büyüdü. Hindistana giderek onların meşhur Matan mabutlarını tahrip etti ve oğlu Mahmadı orada bırakarak kendisi bir çok ganimetle Kurkana (1) gelerek kendi tarihlerine göre 420 de oranın hükümdarından dörtyüzbin tahekan (akçe) ve bir mahzen dolusu silâh aldı. Mahmut oradan da Reye geldi. Buranın hükümdarı olan Maca - Davla Rostom, Telmastandan (2) üç günlük yol ilerdeki Seravda (3) büyük bir ordu ve ikiyüzelli fille onun karşısına çıktı.

Mahmut ve Rey hükümdarı:

Mahmut onu görünce: « Ey şah! namaz kılmışmısın? » diye sordu. O da cevaben: « Evet » der. O zaman Mahmut: « Satranç oynamışmısın? » diye sorar ve onun « Evet » cevabı üzerine: « Bir hükümdar bir hükümdarın evine girermi girmezmi? » diye sual eder. O, buna cevap vermedi. O zaman Mahmut onu bağliyerek Horasana gönderdi ve onun bütün servetini ve Reyi alıp Taberistana, Taraba ve Sariye geldi.

Mahmut, Reyi, Kazvini ve teknil Kâhistanı oğlu Mesuda verdi. Onu Reyde bıraktı ve kendisi de Serava gidip oradan yüzbin dinar alarak, kendi tarihlerine göre, 421de Nişapura geçti.

Sultan Mes'ud:

Mesut ta Hamiyanı ve İspahani zaptederek Reye avdet etti. Avdetinde İspahandaki şahnesinin (4) öldürüldüğünü haber aldı. Mesut tekrar oraya giderek dört bin erkek katlettikten sonra Reye avdet etti. O zaman da babasının vefatını ve kardeşinin de sultan olduğunu kendisine bildirdiler.

Mesud oraya giderek kardeşini esir tuttu ve onun gözlerini çıkartarak hükümeti kendi eline aldı.

Mesudun babası, reisleri Hıdırgan - Boğırğan tesmiye olunan millete yardıma gitmişti. Sultan, yolda bir Türk kitlesine tesadüf etti ve aynı yoldan avdeti esnasında büyük galibiyetle onların emiri olan Afağuyu esir

(1) Cürcan.

(2) Deylem ve yahut Taberistan.

(3) Azerbaycanda Serav yahut Ser-ab şehri.

(4) Müverrih, kumandan manâsına gelen «şahne» İrancea kelimesini aynen kullanmıştır.

ederek Horasana getirdi ve hapsedi. Afağunun milleti, evvelâ Mesudun babasından, sonra da kendisinden Emirlerinin iadesini istediler, fakat verilmedi. Onlar da hiddetlenerek bütün orduları ile Ceyhunu geçtiler ve ölümü göze alarak, şiddetli bir harbe giriştiler; galip geldiler, Nişapuru zaptettiler ve Merve yakın Dadankanda Sultanın askerlerini katlettiler.

Mesudun mağlûbiyeti ve ölümü:

Sultan ise kaçarak Kazvine ve oradan da Hindîstana gitti. Yolda, Sultan öldürüldü ve Kazvinde onun kör kardeşini padişah ilâ ettiler. Bunun bir oğlu olur, ve bunlar birbirini müteakip Kazvini bu güne kadar ellerinde tutmuşlardır.

Selçuklar:

Türklerin mütekaddimi olan Selçukun oğlu Musyapağonun (1) Abusalim, Davut, Çağrıbek, Abudalip ve Tuğrul Bek isminde beş yeğeni vardı. Tuğrul Bek saltanatı aldı ve memleketi onbeş sene içinde genişleterek bütün Horasan memleketini taksim etti. Kendisi de Reye geldi ve orada altınla dolu iki mahzen buldu. Bunları müsadere etti ve Halifeye göndererek onun takdisini rica etti.

Tuğrul Bey fatih:

Halife onu mümessiller ile şereflendirdi, ona âlem ve hediyeler gönderdi, mimberden onun ismini okudu (2) ve onu Rüküddevlet addetti. İşte o günden Tuğrul Bek fatih olarak ilân olundu.

Alp Aslan ve halefleri:

Tuğruldan sonra amcazadesi olan Alp Aslan geldi. Bu, bütün memleketi kana boyadı. Bunun sekiz oğlu vardı. Bunlardan fazıl ve sulhperver olan Melikşah tahta çıktı, kendisinden sonra da Mahmut sultan geldi.

(1) İran an'anelerine göre, Selçuk, Dilâver Efresipin neslinden ileri gelmiştir. Bunun Mikail, İsrail, Yunus ve yahut Biku ve müverrihin zikrettiği Musa isminde dört oğlu vardı. Tuğrul ve Cafer, Mihailin oğullarıdır. Selçuklar dört kola ayrıldılar: (I) İran Selçukları (Kazneviler), (II) Harzemler, (III) Halep ve Şam sultanlığı ve (IV) Konya sultanlığı. (Alişan).

(2) Hutbede onun ismi zikredilmeğe başlandı.

Bundan sonra büyük kardeşi olan Berkiyaruk geldi ki Mahmudu öldürdü ve kendisi beş sene saltanat sürdü.

Alp Aslanın oğlu Tutuş Berkiyarukun üzerine yürüdü fakat bu onu mağlûp etti ve öldürdü. Mahmudun oğlu Mahmut sultan dahi genç yaşında iken Berkiaruku mağlûp ederek kendisi on üç sene saltanat sürdü, kendisinden sonra oğlu Mahmut geldi.

Sancar sultan, Mahmutla harbederek onu öldürdü, Arağı aldı ve Barağa verdi. Kendisinden sonra oğlu Davut sultan oldu fakat Mülâhide tarafından öldürüldü. Sonra Tuğrul, Mesud ve sonra da bunun oğlu Aslan ve ondan sonra da Kuvvetli Tuğrul geldi ki müverrihin (1) zamanında yaşıyordu.

LIV

Kıral Ohannes ve kardeşi Aşot :

Aynı müverrihin kıral Ohannes hakkında söylediğine göre, onun kardeşi Aşot, Talinde kendisini ölüm derecesinde hasta göstererek, baş ucunda tuzak kurduktan sonra, kıralı yanına çağırdı. Aşot bu suretle kıralı tutarak onu öldürmek için Apirat isimdeki büyük prensle teslim etti. Bu prens ise, onu hüsnürizasile Anideki kendi tahtına götürdü ve : « Allahın takdis ettiği kıral üzerine niçin el kaldırayım ve onun yerine bir deliyi koyayım » dedi.

Bu Apirat, söylendiğine göre, ehemmiyetsiz bir mevkiden yükselmiş ve zekâsı sayesinde oniki bin kadar süvariye sahip olmuştu. Bu prens, prens Vahramın Marmaşeni (2) inşa ettiği gibi, kendisi de Geçarus (3) mukaddes manastırını inşa etmiştir.

Tuğrul Bey, Ermenistanı zapte başlar :

1021 tarihinde Tuğrul Bey sefere çıktı. Liparit beşyüz süvarile Nah-

(1) Mihitar Aneçi.

(2) Bu manastır, Gümrü şehrinin şimalinde, Kanlıca köyünde bulunur.

(3) Taraçiçek kazasında.

cavanda onun karşısına çıktı ve onun ordusunun çokluğunu görünce kaçtı. Türkler Duine akın ettikleri zaman, kahraman Vasak (1) onlara karşı geldi ve büyük kahramanlık gösterdikten sonra Sergevile (2) döndü. Vasak orada istirahat için bir az uyurken meçhul bir şahıs tarafından başına taşla vuruldu ve öldürüldü.

Kıral ve Patrik arasında ihtilâf:

Bu zamanlarda, patrik Bedros her hangi bir meseleden dolayı kıral Ohannese darılıp Vaspurakana gitti ve bütün yalvarmalara rağmen geri gelmedi. Sonra, Patrik cebren Dükün (3) mıntakasına götürüldü ve Bıç-nide (4) hapsedildi. Albanların kataligosu Der Hovsep bunu haber alınca oraya gidip Patriği hapisten çıkardı ve onu kendi makamına götürerek onun yerine tayin edilmiş olan Diyoskorosu çıkararak Patriği tahtına oturttu. Bu Diyoskoros, Sanahin mukaddes manastırının baş rahibi idi, aziz ve faziletli bir adamdı ve kendi manastırına avdet etti.

Gürcüstanda Liparitin hâkimiyeti:

Bu zamanlarda, Gürcüstan kıralı Geortan sonra oğlu Bagarat geldi. Gürcüstan prensi Liparit isyan ederek onu Apkazyanın içlerine kadar kaçırdı ve kendisi, İmparator Mihailin (5) rizasile memleketini müdebbirane bir suretle idare etti.

Liparitin halefi:

Kendisi ölürken tacı yeğeni olan Kalapata verdi. Az bir zaman sonra Mikailin karısı Zoenin emri ile Kalapatın gözleri çıkarıldı. Bu vak'anın ceryan ettiği yerde bir taş görünür ki üzerinde «burada kıralın gözleri

(1) Vasak Pahlavuni.

(2) Sergevil köy, aynı isimde Gölcükle, Taliş kazasında bulunurdu. Taliş ise Sartarabatın şimaligarbisinde bulunurdu.

(3) Bizans imparatoru tarafından Vaspurakan eyaletine tayin olunan valiye « Dük » derlerdi.

(4) Gökçay eyaletinin Tarâçiçek kazasında bir köy.

(5) Mikael V. (1041 - 1042).

kör edildi» ibaresi yazılmıştır. Zoe ise Monomah'la evlenerek ona taç giydirdi (1).

LV

Katoligoslar:

Patrik Der Bedros, Monomahın yanına giderek oradan Sevasta avdet etti. Senekerimin oğulları, Varaktaki S. Nişanın namına orada yapmış oldukları manastırı patriğe verdiler. Senekerimin oğulları S. Nişanın haçını kendileriyle beraber götürmüşlerdi, fakat sonra geri gönderdiler. Monomah, Patriğe üç köy verdi ve o dahi orada bir sene yaşadıkdan sonra vefat etti. Yerine yeğeni olan Haçik geçti. Bu, S. Bedros hayatta iken Ani'de takdis edilmişti. Bu da iki sene yaşadıkdan sonra vefat etti ve patrik makamı beş sene münhal kaldı.

Gagik II.

1044 senesinde, Ohannes ve Aşot öldükten sonra, yerlerine Aşotun oğlu Gagik geldi. Rumlar (2) Ani hakkındaki vasiyetnameyi hatırladılar ve vasiyetnamenin vefattan sonra muteber olduğunu ileri sürdüler. Gagiği İstanbula çağırdılar ve kendisini hediyelerle geri göndereceklerine dair yemin ettiler.

Ani, Rumların elinde:

Rumlar, şehirde Katapan (3) koydular, Katoligosu ve kıralı arzuları hilâfına olarak yanlarına götürerek, avdetlerine mani oldular, ve bu suretle Ani'den iki tahtlarını da kaldırdılar. Gagik, Aniden bütün ümitlerini kese rek ona mukabil Galonbağatı ve Pizuyu (4) aldı, ve kendi milletine hakaret edenler arasında vatanının hasretini çekerek yaşamağa mecbur oldu.

(1) Kostantin IX. Monomahos (1042 - 1055).

(2) Kostantin IX. Monomahos.

(3) Hükümdar vekili.

(4) Golobağat ve Pizu, Kapadokyada bulunurlardı. Fakat yerleri kat'i olarak tesbit edilmemiştir.

Tuğrul Bey ve Gürcü prensleri:

Bu zamanlarda, kahraman Vasağın oğlu Grigor, kendisinde bulunan Bıçniyi, Gayanı ve Gayzonu Monomaha vererek, mukabilinde İrakın Dükalığını aldı. Grigor, Gürcüstan prensi Apiratı ve iki Magistrosu da beraber alarak, sultan Tuğrul Beyin kumandanı olan Brehima karşı çıktı.

Prens Liparit ve Sultan:

Bu esnada, Liparit esir düşerek Sultanın yanına götürüldü. Sultan onu, müslüman olmağa davet etti. Liparit, Sultanın yüzünü gördükten sonra onun emrini ifa edeceğini söyledi. Fakat Sultanın huzuruna çıktıktan sonra: «Seni görmeğe lâıyk olduktan sonra emrini ifa etmiyeceğim ve ölümden korkmıyacağım» dedi. Sultan: «Ne istersiniz?» diye sorunca, esir prens şu cevabı verdi: «Eğer tacirsen beni sat, cellatsan beni öldür, ve eğer padişahsan beni bedelime mukabil serbest bırak». Sultan: «Ben ne seni satın alacak tacir, ne de senin cellâtın olmak isterim; ben bir padişahım, istediğin yere gitmek için serbestsin» dedi ve onu serbest bıraktı.

Liparit, imparator tarafından çağırıldı ve derhal gitti ve ondan asker alarak Gürcüstana geldi, kıral Bagaratı bağliıyark imparatora gönderdi ve kendisi de bütün memleketi zaptetti.

LVI

Hariçten gelen üç prens kardeşleri:

Bu günlerde, Mam isminde bir kadın üç oğru ile İrandan Parisos (1) deki şanlı prens Grigorun yanına geldi. Oğulları, annelerini rehin olarak Prene bıraktılar ve kendileri Şoktu ve Şamiramaberti (2) aldılar. Üç kardeş orada Gançağ (3) emiri olan Hılazızla dost olarak onu öldürdüler ve Gançağı zaptettiler.

(1) Gence eyaletinin cenubugarbi kısmında Ayrum kazasının bir şehri idi.

(2) Parisos şehrine merbut iki kale.

(3) Gence şehri.

Muvaffakiyetleri :

Üç kardeşlerden büyüğü olan Parzuan çok yaşamadı. Yerine ikincisi olan Leşkari geldi ve Salardan Partavı (1) ve Şamkoru aldı. Fadlun addolunan küçük kardeşi de ava çıktıkları zaman onu öldürerek kendisi hükümdar oldu. Grigorun oğlu Filip, kendisini Fadluna (2) dost göstererek onun yanına gitti, babasının vefatından sonra onu hapsetti ve ondan Şaşvağı ve Şotku (3) aldı. Grigor, Tençeğin reisi olan Hamamın oğlu Gagigi yanına çağırarak onu öldürdü ve onun memleketini aldı.

Pres Grigor bu suretle kuvvetlenerek Haçeni, Goroğu ve Sevortyaçı kendisine tâbi etti ve Çoroget (4) kıralı Gagik, Albani kıralı Gürige ve Gürcüstan kıralı Bagaratla mücadele eder ve onları tazyik ederdi. Grigor Duini de zaptetti ve ermenilere üç yüz bin akçe vergi tarhetti (5).

Geldaniler :

Bunlar gibi, bazı Geldaniler dahi kendi memleketlerinden çıkarak Gardmana geldiler ve oranın prensine : « Heraklius tarafından sana verilmiş haçtan bize bir parça ver ki biz de hıristiyan ve sana köle olalım » dediler. İstedikleri verildi ve söyledikleri gibi hıristiyan oldular.

Muvaffakiyetleri :

Bağdat emiri bunu haber alınca çok kızdı ve onları şiddetle tehdit etti. Onlar da korkularından Kafkasa gittiler ve, inandıkları Hazreti İsanın lütfu olarak, muvaffak olup oranın bütün eyaletlerini zaptettiler. Bunlardan Davit isminde birisi de padişah oldu ve Çoroget kıralı ile akraba

(1) Partav, Albanların payitahtı olmuştur.

(2) Fazıl, Duin emiri.

(3) Şaşvağ ve Şotku, sonradan Gülüstan ve Çılpert tesmiye olunmuşlardır.

(4) Porçalı kazasında.

(5) Çamiçyan bu vakayı kendi tarihine geçirmemistir, çünkü elimizde bulunan müverrihler bu vakayı zikretmemişlerdir ve Vardanın da bunun Mihitar Aneçiden almış olduğu muhtemeldir. Bunun tespiti ancak Aneçinin ve Farisostan olan Sargavak Vardabetin eserlerinin bulunması ile kabil olabilirdi.

oldular. Bunların mıntakası Zanark tesmiye edildi (1) çünkü orasını kendi iskân yerleri olarak tanıdılar. Gortman prensi de onları Gürcü lisanına göre Korepiskopos tesmiye etti (2).

LVII

Alp Aslan Ermenistanı ve Gürcüstanı zapteder :

Ermenistanın Ani kiralığı kaldırıldıktan sonra, Tuğrulun amcazadesi olan Alp Aslan Ermenistana geldi ve yirmi dört eyalet harap etti. Alp Aslan, sultanın başkumandanı idi ve onun vefatından sonra kendisi sultan oldu. Alp Aslan yüzbin kişi ile tekrar Ermenistana geldi ve Gürcülerin Akal - Kalak dedikleri Norkağaki ve Samşoyltei zaptetti ve kiral Gürigenin kızı, Gürcüstan kralı Bagaratın yeğeni ile evlendi. Alp Aslan, Ani şehrini de zaptetti, ve söylendiğine göre, bir hendek içinde bin kişiyi keserek, onların kanıyla yıkandı. Bu vaka, kiral Ohannesin vefatından yirmi üç sene sonra, 1064 tarihinde vukubuldu.

Bizans imparatorları :

Monomahtan sonra Gir Todor, sonra Tugiç ve ondan sonra Deujan tahta çıktılar (3). Deujan, Sultanın üzerine yürüdü ve bütün Ermenileri rum olmaları hakkında tehditte bulundu. İmparator, hakikaten Karsa kadar geldi ve Ermenilerin oradaki ahşap kilisesini yaktı.

(1) Ermenicede « zanark » kelimesi tanıış mânasına gelir. Bu ismin yeni olmasını kabul etmek doğru olamaz, çünkü Vardandan çok evvel yaşamış olan Moses Horenaçi bu ismi zikretmiştir.

(2) Bu vakanın kimin zamanında vaki olduğu ve bu Gartman prensinin kim olduğu hiç bir suretle tesbit edilmemiştir. Korepiskopos ismi dr tegevvüşe sebep olur, çünkü bu suretle prensin ruhanilere mahsus bir mevkisi de olması icap eder. (Çamiçyan).

(3) Evvelce de iş'ar edildiği gibi, müverrih, Bizans imparatorlarının sırasını doğru yazmamıştır. Çünkü Kostantin IX. Monomahtan sonra gelen imparatorlar sırasile şunlardır: Teoçora (1055 - 1056), Mikail VI. (1056 - 1057), İsak I. Gomnenos (1057 - 1059), Müverrihimizin Tugiç addettiği Kostantin X. Düka (1059 - 1067), Romanos IV Diojen (1067 - 1071).

Manazkert muharebesi :

İmparator Manazgerde gitti ve orasını zaptetti. Sultan da onun üzerine giderek İmpâratoru ağır mağlûbiyete duçar ve esir etti (1). Sultan ona merhamet ederek serbest bıraktı ise de o, kendi milleti tarafından kabul edilmedi ve yerine Mikailin oğlu Tugiçi tahta çıkardılar. İmparator Mikail, Deujanı tutarak onun gözlerini çıkardı, o da 1072 tarihinde iztıraplar içinde öldü.

LVIII

Kars Kırallığının nihayeti :

Kars Kırallı Gagik -Abbasın oğlu- Türklerden korkusundan dolayı, kendi memleketini Rumlara verdi ve mukabilinde Zamıntavı (2) Laryayı, Amasyayı ve Gomanayı (3) yüz kadar köylerle beraber aldı.

Katoligoslar :

Gagik, İmparatora giderek Magistros ve Dük Grigorun oğlu Vahramı Ermenistan patriği olarak takdis etmeğe müsaade istedi. Vahram, patrik takdis olunarak Grigoris tesmiye edildi, Zamıntavdaki makamında bir sene kaldı ve sonra da makamını kendi üstadı olan Loreçi Georg Vardabete terkederek, kendisi tercüme işlerle meşgul olmak için İstanbul'a gitti. Grigoris oradan yazıları aldıktan sonra, Kudüse gitmek istedi, fakat gemi onu Mısıra götürdü. Patrik Grigoris, Mısır Sultanından çok iltifat gördü, orada Ermeni manastırları inşa etti ve yeğeni Grigoris'i piskopos takdis ettikten sonra kendisi Fıratın Toros dağı hududu yakınındaki Garmir-Vanka (4) geldi ve orada vefat etti.

1072 tarihinde Antaktaki S. Bedros kilisesi yakıldı. Büyük zelzele oldu

(1) 1071 tarihinde.

(2) Zamıntav, Kayserinin cenubu şarkisinde müstahkem bir şehirdi.

(3) Tokatın şimalinde bulunan şimdiki Kümenektir.

(4) Bu manastır Maraşa yakın bulunurdu.

ve Rum patriği bin kişi ile yarılmış toprak içinde gömüldüler, çünkü bunlar Ortodoks Asurilerinin incilini yakmışlardı. İncil, ateşin içinden dört defa hiç bir şey olmaksızın tam olarak çıkmıştı. Ancak, Rumların kudurmuş olduğu bir sırada incil beşinci defa olarak ateşe atıldı ve Hazreti İsanın Yahudilerden haçı kabul ettiği gibi, bu defa incil yandı.

LIX

Emir Fadlu :

1094 tarihinde Gançak emiri olan Fadlu, Grigor Magistrosun oğlu Vasak Pahlavı, Aranın (1) bütün kuvvetleriyle Bağkın hasım kaleleri üzerine gönderdi. Bunlar ancak hilekârlıkla kalelerden içeri girmeğe muvaffak olabildiler ve aslen Ermeni olan kiral Senekerimi öldürdüler.

Burada Ermeni sülâlesinin hâkimiyeti, iki kardeş olan Sımpat ve Grigora kadar sürdü. Bunlar, çocukları olmadığından, Senekerim isminde bir Ermeni çocuğunu evlâtlığa kabul ettiler ve onu tahta çıkardılar. Bu da Fadlunun emrile öldürüldü ve bu suretle kirallık nihayet bulduktan sonra, hükümet İranilerin eline geçti (2).

Manuçe, Ani hükümdarı :

Bu Fadlu, Alp Aslana altınla müzeyyen çiçekli resimler vererek, Aniyi ondan aldı ve bu harap şehre, daha çok ufak yaşta olan torunu Manuçeyi hükümdar olarak gönderdi. Manuçe, büyüdüktan sonra, Aninin kalelerini çoğalttı ve dışarda kalmış bütün prensleri şehre götürdü. Manuçe, Vasağın oğlu ve Apiratın torunu olan Grigoru büyük merasimle istikbal etti ve şehre aldı. Grigor büyük bir orduya malikti ve maiyetinde bir çok asızdeler vardı.

Manuçenin emri ve bütün Ermenilerin rizasile, Georktan sonra Der Barseğın kardeşi Hoğpatta Katoligos takdis olundu. Ani şehri imar edildi ve şehrin evvelki halinden hiç farkı kalmadı.

(1) Aran-İran. Sünik eyaletinin cenup kısmında Kur ve Aras nehrine kadar olan kısım.

(2) Çamiçyan, bu kirallığın 1268 senesine kadar sürdüğünü iddia eder.

Alp Aslanın ölümü :

Alp Aslan, Alamuda giderek çok müstahkem olan bir kaleyi kuşattı. Kalenin hükümdarı evinde büyük bir ziyafet verdi, sonra ise büyük bir matem içine düştü. Bundan sonra, Sultana itaat arzedecekmış gibi, huzuruna gitti ve ayaklarını öperken onu katletti (1).

Sultan Melikşah :

Alp Aslandan sonra yerine oğlu Melikşah geçti. Bu, bilhassa milleti-mize karşı merhametli ve iyi düşünen bir zattı. Patrik Barseğ, haçı kaldırmış vaziyette kendisini karşılarken, Sultan hediyelerle ve Tuğralı فرمانla onu taltif etti. Patrik de bundan cesaret alarak katoligodluğu kendi şahsına atfetmiş olan Honeçiden asayı ve katoligos ünvanını kendisi aldı.

LX

Asi prens Filartos :

Rumlar, 1076 da Katoligos Vahramın kardeşi ve Antiokun Dükü olan prens Vasağı aynı şehirde hilekârlıkla öldürdüler. Prensın kaleye iltica etmiş olan askerleri, şehri, aslen Ermeni olan Filartosa (2) verdiler ki bu, o zaman bir çok vilâyetleri de zaptetmişti. Filartos, şehri aldıktan sonra, öldürülmüş prensın intikamını da aldı.

Katoligoslar :

Bu Filatosun emrile Vahram ve Georg sağken, İrakın katoligosu olan Der Bedrosun yeğeni Sarkis takdis edildi. Bu, çok faziletli bir zattı, fakat şarkta bulunan Der Vahram ve Der Barseğ onu sürgün ettirdiler. Bunlar Hoğpatta Albanların katoligosu olan Der İstepannos ve kral Gürige tara-

(1) Sultanın adamları, katili olduğu yerde öldürdüler. Alp Aslan ise ağır sûrette yaralanmış olduğundan beş gün sonra öldü. Onu Marantta (Urmiye gölünün şimali şarkisinde) defnettiler. 1072. (Mateos Urhayeci).

(2) Filartos, Anadolu da Bizans kumandanı idi ve imparator Diojene karşı isyan etmişti.

fından takdis olundular. Bunun gününde Hoğpadın mukaddes manastırının iki katoligosları, sarayın başpapazı olan Der Sarkisi serpiskopos takdis ettiler. Katoligos, Der Sarkisin vefatından sonra, Filartosun emrile, Teodoros isminde birisi oraya katoligos takdis edildi.

Bu günlerde, Şiraguni prenslerinden biri olan Baht (1) katledildi. Bu Prens İmparator ve kendi arasında olan ahbaplığından o kadar sıkıldı ki rum oldu ve İmparator da ona günah çıkararak papas olarak bir rum rahibi tâyin etti. Fakat Prens rum nizamlarını tutmadığı için, bu menfur rahip onu Andrion (2) kalesinde yalnız uyurken boğdu. Prens askerleri bunu haber alınca bu vahşi adamı kaleden uçuruma attılar.

Bizans imparatorları :

İmparator Mikailden bir sene sonra Vtaniot ve ondan sonra da altı ay olarak Meselianos geldiler. Bundan sonra da zeki bir zat olan Aleks geli (3).

Bir mucize hikâyesi :

Bunun günlerinde, kiral Gagiğin Pizuda yapmış olduğu manastırda müthiş bir mucize oldu. Mucize nişanesini gören iki münzevi, manastıra geldiler ve görmüş olduklarını daha sorulmadan naklettiler. Birincisi, kilise kubbesindeki kandilin yere düşmüş fakat ışığın sönmediğini görmüştü. İkincisi de gökten bir yıldızın düşmesini ve onun ziyasının kilise içinde daha ziyade parlamasını görmüştü. Bunun üzerine, Manastır serrahibi mukaddes kurbanından bir parçasının yere düşmüş olup olmadığını anlamalarını rahiplere emretti. Onlar da mumlar yakarak, dikkatsizlik yüzünden mukaddes kurbanın bir parçasını S. Pentedgoste mihrabının önüne düşmüş olduğunu gördüler. Mukaddes parça üç gündenberi orada düşmüştü fakat ne süpürge ve ne de ayak altına gelmemişti. Bunun için Allaha şükrettiler.

(1) Bu Beht ismi lâtince « Veste » kelimesi - yani imparatoru giydiren - olması ihtimali vardır. Bizans müverrihleri bu prensi zikretmemişlerdir ve Çamiçyan dahi prensin ismini Vest olarak yazmıştır.

(2) Bu kalenin yeri tespit edilmemiştir, fakat Antakya taraflarında olduğu zannolunur.

(3) Mikail VII. (1071 - 1078), müverrihimizin Vtoniat dedigi Nigefor III. Botanitates (1078 - 1081), Aleksios I. Komnenos (1081 - 1118).

Kıral Gagiğin vefatı:

İmparator Todorun hemşiresi Zoe, İstanbula gitmiş olan Ani kralı Gagiğe Rum olup kendisile evlenmesini ve Rumlar üzerine saltanat etmesini çok rica etti, fakat Gagik reddetti. Ancak, küçük mahtumunu Haçığın oğlu Ablğaripa damat verdi. Bu Ablğarip, Vaspuragan prensi idi ve Sis, Adana, Paparon ve Lambron onun elinde bulunuyorlardı. Ablğarip, damadına kin bağlamış ve onu hapsedmişti. Babası Gagik bunu haber alınca onu kurtarmağa gitti, fakat avdetinde Rumlar kendisini boğdular. Menfur Ablğarip te damadını zehirleterek öldürdü.

Gagiğin büyük oğlu Ohannes de, bazı ümitler besliyerek, Aninin Rum Düküne damat oldu ve Aniye geldi. Fakat orada rahat bulmıyarak Gürcüstana gitti ve oradan da Aşot ismindeki tek bir oğlu ile İstanbula avdet etti. İmparator, Ohannesin bu oğlunu kendisine damat etmek istedi, fakat babası razı olmadı. Bu Aşot, İmparatorun emrile Sultanın yanına gitti ve Aniyi ona verdi. Manuçenin akrabasından olan bir haremağası, Aşotu zehirle öldürdü, cesedi İstanbula götürüldü. Babası da oğlunun cesedi varmadan vefat etti ve bu suretle Ani kıralları ortadan kalktılar.

LXI

Melikşah Genceyi Alır:

1088 tarihinde, Emir Buzan (1), Melikşahın emrile Şatıg tesmiye olunan Fadıllardan Gançağı aldı. Gürcüstan kralı Bagarat ta İmparatorun yanından avdet ederek kendi memleketini aldı. Bundan sonra oğlu Georgi hükümeti eline aldı ve Gürigenin arkasından Horasana, Melikşahın yanına gitti ve ikisi de taltif olunarak avdet ettiler. Bu Gürige, Aşot Vogormazın oğlu Gurgenin torunu ve Davitin oğlu idi. Bunun babası Davit, Lore şehri ile berabe on iki kale yaptırmış ve kendisi Sanahinde gömülmüştür. Davidin torunları olan Abbas ve David, Gürcüstana mustarip olduklarından

(1) Emir Buzan, Melikşahın kumandanı idi.

dolayı Aranın hükümdarları nezdine gittiler, kaleleri aldılar fakat orada çok müşkül vaziyette kaldılar.

Sultan Melikşah fatih :

Sultan Melikşaha gelince, bu sulhperver ve hıristiyanları seven Sultan, Gaspiç denizinden Pontus denizine (1) kadar olan oniki hükümdarlığı fethetti. Sultan, deniz kumu alarak İrana götürdü ve babasının mezeri üzerine sererek dedi : « Müjde sana ey baba ! çünkü çocuk olarak bıraktığın evlâdın dünyayı baştanbaşa fethetti ».

Asi Filartos müslüman olur :

Filartos, Sultanın yanına gitti ve dininden döndü. Büyük emir Buzan da Sultanın emrile Urhayı (2) aldı ve munafık kimselerin iftirası yüzünden Ermeni şanlı ailelerine mensup olan asil adamları öldürdü (3).

Peçenekler İstanbul üzerine yürürler :

Bu günlerde, Peçeneklerin kiralı altı bin kişiyle İstanbula Aleksin üzerine geldi. Hıristiyanlar ise sekiz gün dua ederek onların hepsini mahvettiler ve gelmiş oldukları bütün arabalarını yaktılar.

Aynı günlerde bir rum rahibinin fenalığı meydana çıktı. Köpeğine perestiş eden bu papas, bin kadar adamı doğru yoldan çıkardı. Bunların meyânında Aleksinin validesi de vardı. Bu, daima haçı ayağı altında bulundurması için haçın bir parçasını gizlice oğlunun ayakkapları içine yerleştirmişti. Aleks bunu anlayınca bu adamların hepsini öldürdü ve annesini de asil mevkiinden düşürdü.

(1) Hazer ve Karadenizler.

(2) Urha - Urfa. Fethi 1087 de olmuştur. Mateos Urhayeçi bu zamanda şehirde bulunmuş ve harbi şahit sıfatı ile nakletmiştir.

(3) Katlolunanlar oniki prens idi ve rum prenslerinin kıskançlığına kurban gitmişlerdi. (Mateos Urhayeçi).

Katoligoslar :

Filartos tarafından tâyin olunan katoligos Boğos, 1091 tarihinde Maraşta vefat etti. Mukaddes ve büyük bir âlim olan Georg Vardabet dahi vefat etti ve Gamırçasorda Samuel Vardabetin yanına defnedildi.

Bundan sonra mukaddes patrik makamı bir ve mutlak oldu, çünkü Der Barseğ, katoligos Teodorosu azletti ve ondan eşarpı, asayı ve Der Bedrosun mukaddes nişanını aldı. Der Barsağ, Kayseri tarikile Antioka oradan da Urhaya geldi. Her yerde büyük sevinçle karşılandı.

Sultan Melikşahın ölümü :

Sulhperver Sultan, karısı tarafından zehirlendi ve 1092 tarihinde vefat etti. Nigya (1) bulunan Emir Buzan bunu haber alarak Urhaya döndü. Der Barseğ de Aniye gitti. Melikşah, Maranda, babası Alp Aslanın yanında defnedildi. Berkyaruk ve Safan isminde iki oğlu vardı. Melikşahın kardeşi Tutuş (2) Rumlar tarafındaki kısmına, Berkyaruk ta İran ve Ermenistan üzerine Sultan oldular.

Berkyaruk Ermenistan hükümdarı :

Berkyaruk Ermenilere karşı gayet lütufkâr ve samimî olan dayısı İsmaili hasip (3) tayin etti. Bunun himmeti sayesinde Ermenistan imar olundu, manastırlar ve bütün ruhaniler kurtuldular.

Tutuş, İrakı zapteder :

Tutuş ta İrakı zaptederek Arapların kralı olan Brehimi (4) mağlûp etti ve onun bütün ordusunu elde ederek bir çok servete malik oldu. Berkyarukun karısı ona mektup yazarak, İrana gidip kendisile evlenmesini ve bütün memleketi yalnız kendisinin zaptetmesini teklif etti. Tutuş bundan çok memnu kalarak, bütün ordusu ile ilerledi ve Aspahan (5) ovasına geldi.

(1) Nigya - (Nicea) İzik.

(2) Tutuş, Halep ve Şam sultanlarının selefidir.

(3) Müverrih bu kelimeyi aynen zikretmiştir.

(4) Brehim - İbrahim.

(5) Aspahan - İsfahan.

Tutuş - Berkyaruk muharebesi :

Berkyaruk, ondan Aspahanın kendisine verilmesini ve kalan bütün memleketi zaptetmesini rica etti. Bu ricanın kabul edilmediği için iki Sultan yekdiğerile harbe tutuştular. Tutuş öldü ve oğlu Raduan da Urhaya kaçarak Halep hudutları içerisinde Sultan oldu. Kendi milletinden Alfirak namında birisi de Rumlar tarafında sultan oldu ve Urhaya gelerek onu zaptetmeğe çalıştı. Fakat Kürapalat Toros onu otuz gün sonra zehirle öldürdü.

Aynı yılda, faziletli S. Katoligos Teodoros, Honide vefat etti ve Der Sarkisin yanına defnedildi.

LXIII

Çekirge ve kıtlık :

O zamanda çekirge ve kuraklık yüzünden müthiş kıtlık zuhur etti. Anide o kadar çok üzölmüşlerdi ki ölüleri defnedemiyor ve onlara nizamem zarurî olan dinî merasimini yapamıyorlardı. Beh namında bir adamın, büyük cesaret ve dindarlık göstererek altı bin ölüyü gömdüğünü söylerler. İrandan zengin bir zat, bu felâketi haber alınca, bir sürü deveyi buğdayla yükleterek Aniye gelmiş ve yalnız çocuklara vereceğini ilân etmişti. Bunu işidenler, ağlıyarak, bir çok çocukları getirirlerdi ve o zat da onları giydirir ve yedirir idi. Buğday bittikten sonra, o zat, çocukların ana ve babalarını kendi evlâtlarını öpmiye gelmeleri için çağırdı, çocuklar ve ana babaları birbirine sarılıp feryad ederlerken, faziletli zatın, çocuklarını alarak evlerine gitmelerini ve Allaha şükür etmelerini emreden tatlı sesi işidildi. Onlar da çocuklarını alarak evlerine döndüler.

İlgazi, Anadolu ve İraka gelir

Kıtlık geçtikten sonra, eski zamanlardan beri Gürcüstan taraflarında bulunan bir İskit kabilesi, Elhazi kumandasında (1) yedi bin kişi ile, harp

(1) Artuk ailesinin reisi olan İlgazi, 1094.

ede ede memleketler aşarak Ani şehrine kadar geldiler. Elhazinin Goliat gibi cesim kardeşi, orada, Apiratın torunu ve Vasağın oğlu Grigor tarafından öldürüldü. Grigor da bir kaç gün sonra Gağzvanda (1) Ani emiri Manüceyi ölümden kurtarıırken şehit oldu. Grigor, Geçarusa götürülerek orada defnedildi. Katoligos Der Barsağın kardeşi, Manuçe ve bütün Ermeni ordusu cenazeyi takip ediyorlardı.

Elhazi de İraka giderken Kudüsü frenklerin elinden aldı (2) ve S. Harutyun kilisesinin tavanına bir ok attı ki bu güne kadar kalıyor.

Urfa üzerine hücum :

1095 tarihinde Arduhun oğlu Sukman ve Emir - Gazenin oğlu Samusat emiri Palduh, Urfa üzerine geldiler. Fakat çok mahçup olarak geri döndüler, çünkü Kürapalat Teodoros şehrini müdebbirane ve kahramancasına müdafaa ediyordu. Sultan Raduan bile onu kendisine tâbi edemedi.

Malatya üzerine hücum :

1093 tarihinde, Tutulmuşun torunu ve Garp sultanı Kılıç Aslan, Melteni üzerine gitti. Urha Kürapalatının kayınpederi ve şehrin prensi olan Gavril, Sultanı mahcup bir vaziyette geri dönmeye mecbur etti.

LXIV

Haçlılar seferleri :

Bu zamanlarda, S. Katoligos Nersesin Frenklerin hareketinin müstakbeli hakkında yapmış olduğu keşifler kesbi hakikat etti. Çünkü İskitler, Kudüse hâkim iken, mukaddes mezara girenlerden harç alırlardı. Frenk milletinden bir kont, hiddetlendi, bunlara karşı koydu ve bunun için o kadar dayak yedi ki bir gözü çıkararak yere düştü. Kont gözünü yerden alarak cebine

(1) Gağzvan yahut Gağzman, Karsın cenubunda ve Beyazidin şimalindedir.

(2) İlgaziler haçlılardan evvel gelmiş ve Kudüsü zaptetmiş olduklarından, Frenkler şehri onların elinden almışlardır.

koydu onu Romaya götürdü ve herkese gösterdi. Bir çokları kendisine gıpta ettiler.

Birinci Haçlı seferi :

Bunun üzerine, şanlı zatlar büyük ordular başına geçerek hareket ettiler. Bunların isimleri şunlardı : Şehzadegân olan Gondorf ve kardeşi Bağdin ki söylendiğine göre Kudüsü harap eden Vespasyanın tacına malikti. Keza, büyük kont Baymund yeğeni Tangri ve kont Zıncil. Keza, Vorminlerin kontu diğer Baldin ve Coslin. Bunlar muzaffer ve büyük ordulara sahip idiler (1).

Bunlar yola çıkarak Büzantiyaya geldiler ve onların rızası ile Nigyaya geçerek Kılıç Aslanı iki defa mağlûp ettiler ve şehi alarak Alekskiye verdiler. Kendileri de Kilikyadan geçerek, bir çok tarihlerin gösterdiği gibi Antioku, teknil sahil kısmını ve Kudüsü zaptederek oraya bir kıral tayin ettiler.

“Vanant Haçı,, yortusu :

Bu zamanlarda, mukaddes Nunya haçı Aniye girdi. Bu haç Gürcüstan murahhası olan Vazkenin hıristiyanlığı inkâr ettiği zamanda S. Sahagın şakirdlerinden münzevi Andreas tarafından Barkar dağlarının mağaralarına götürüldü. Oralarda yedi sene kaldıktan sonra, münzevi Andreas, Hımayagın oğlu Mamikonyan Grigora haber verdi; haçı, Gabut tesmiye olunan kaleye ve oradan da Vananta götürdüler. Bundan dolayı «Vanant haçı» tesmiye edildi. Mamikonyan hânedanlığının zalim Sukman tarafından kaldırılmasından sonra ve Der Barseğın katoligosluğu zamanında, haç Aniye götürüldü ve Haçveraç yortusundan sonra gelen ilk pazar günü, bu haçın yortusu olarak tesbit edildi.

Haçlılar Suriye ve Filistinde :

1098 tarihinde, kont Baldin, Dilbaşarı (2) ve Urhayı zaptetti. Ertesi

(1) Birinci haçlılar seferinin başında bulunan malûm kumandanlar : Godefroy de Bouillon ve Baudouin, Bohémond, Tancerède, Raymond de Saint-Gille, Almanların (müverrihimize göre Vorminler) kontu Robert, Baudouin de Bourg, Josselin de Courtenay.

(2) Fıratın sağ kıyısında, Rum kale ve Biricik cenubu garbisinde müstahkem bir şehirdi.

sene, serasker Berkyaruk, Antiyoka, Frenklerin üzerine gelerek onlardan sekiz bine yakın adam katletti. Frenkler, S.Bedrosun sol tarafında bir mukaddes mızrak buldular. Yahudiler, Hazreti İsanın tasvirini, alay olmak üzere, bu mızrakla delmişler ve tasviriden, Hazreti İsanın vücudundan olduğu gibi, su ve kan aktı. Bunun üzerine, Allahın vücuduna girmiş olan bu silâh dahi Ermenilerde bulunan mızrak gibi büyük şöhret kazandı. İşte bu mukaddes mızrak sayesinde ki, Frenkler kuvvetlendiler ve düşmanlarını mağlûp ettikten sonra, mızrağı Alekse gönderdiler.

LXV

Kilikyada Ermeni prensleri :

1299 tarihinde, kiral Gagiğin azatlılarından olan Rubenin oğlu ve Ermenistanın büyük prensi Kostantin vefat etti. Bu ölüm vak'ası büyük bir alâmet ile izhar olundu, çünkü aynı günde gökten bir yıldırım düşerek Vahga kalesinde (1) onun önünde bulunan gümüş tabağa vurdu (2). O anda bir adam öldü, sonra da kendisi vefat etti. Kostantin Karadağı (3) zaptetmişti. Toros ve Levon isminde iki evlât bıraktı.

Danişment :

Aslen ermeni olduğu rivayet olunan Sebast hükümdarı Danişman (4) 1100 tarihinde, Meldeni üzerine yürüdü. Urhada bulunan Bemunt ve Racard, ona karşı çıktılar, fakat esir tutularak hapsedildiler (5).

1101 tarihinde, bir cumartesi günü Kudüte ışık yanmadı ve ancak pazar günü saat dokuzda yandı. Buna herkes hayret etti. Sebebi ise Frenklerin doğru olmıyan hareketi idi, çünkü bunlar Allahın mezarında kadınlara hizmet ettirdiler.

(1) Sise yakın bulunurdu.

(2) Aynı vakayı Urhayeci de naklediyor.

(3) Kilikyada.

(4) Urhayeci dahi bunun mühtedi bir Ermeni olduğunu zikreder.

(5) Müverrihin Racard dediği, Bohémond'un akrabası olan Richard de Principat'dır.

Kont Bedevan ve İmparator Aeks:

Aynı yıldan, Bedevan isminde. büyük kont, otuz bin kişile İstanbula geldi ve Aleksi vezir addederek onu tahkir ederdi. Bu kont, Türklerin memleketine giderken, Aleksden kılavuz askerler almıştı. Bu askerler, kendi kırıllarının emrile, hilekârlık ederek onu çöllere götürdüler ve bu suretle zaif düşürdükten sonra, Danişmanın ve Kılıç Aslanın askerlerine teslim ettiler. Bedevan ancak otuz kişile kurtuldu ve Antioka iltica edebildi. Oradan da Kudusa giderek ahtını icra etti ve Romaya döndü.

1102 tarihinde, İrionun muzır fikirlerinin neticesi olarak, on hıristiyan millet, yanlış olarak, bir hafta evvel paskalya yaptılar. Ermeniler ve Asuriler bunlara iştirak etmediler.

Prens Goğ Vasil:

1103 tarihinde, Goğ tesmiye olunan Ermeni prensi Vasil (1), Bemundu yüzbin dahekanla satın aldı.

Aynı yılda Urhanın Kontu Baldin, Mardin hudutlarında, türklerin üzerine yürüdü ve emir Ulusarı esir tutarak bir milyon koyunla beraber Urhaya götürdü.

Patrik Barsağ o günlerde Aniden geldi. Kont ona köyler ve para vererek onu taltif etti.

Denişment ve Berkyarukun halefleri:

1104 senesinde Denişman vefat etti. Oniki oğullarından büyüğü olan Gazî, hükümeti eline aldı.

Aynı yılda sultan Berkyaruk ta öldü ve kardeşi Tafar memleketini aldı.

Maraşın zaptı:

Aynı günlerde, Coslin, Maraşı aldı. Orada bulunan rum prensi Tatul, Meryemananın tasvirini bir çok altın ve gümüşe mukabil Kostantin'in oğlu Torosa sattı.

(1) Goğ Vasil, Ruben I. zamanında Maraş ve civarının hükümdarı idi. Ansızın yaptığı taarruzları için « Goğ » - ermenice « hırsız » - tesmiye olunmuştur. Kendisine muasır lâtin müverrihler onu « Covasilus » diye yazmışlardır.

Gzil - Manuçe harbi :

1105 tarihinde İranda vukubulan kargaşalıklardan dolayı, Gzil isminde bir İskit (1) emir oraya gitti, Loreyi aldı, harple Duine girdi ve Manuçenin kardeşi Ebunasrı öldürdü. Manuçe, İnan padişahından asker olarak Gzil üzerine yürüdü ; onu, kardeşinin mezarı üzerinde öldürdü (2) ve Duini İranilere iade etti.

LXVI

Katoligoslar :

Patrik Barsağ, o zamanlarda vukubulan mütenevvi kargaşalıklardan sıkılarak, Anideki makamına gitti. O anda, « Vahram Vgayaser » dahi tesmiye olunan Der Grigoris Pahlav, onu çağırđı ve eceli gelmiş olduğundan kendisinin Allaha yollamasını ondan rica etti. Der Barseğ, ona son takdisi verebileceğini ümit ederek hemen yola çıktı, fakat yolda, Paluya yakın bulunan Menzgert (3) kalesinde bir kazaya düçar oldu. Kaledeki rumlar, kendisini soymak istediler fakat patrik cesur davrandı ve eşyasına el sürdürmeden kendi rızası ile onlara terketti. Havariyundan Tateosun eli ile yapılmış olan demir haçı önden götüreren adam onu göle attı. Hıristiyanlar sonra onun parlayışından anlıyarak haçı buldular ve S. Crigorun mezarının bulunduğu dağa götürerek oraya kodular. Haç orada bulunuyor ve mucizeler yapıyor.

Patrik ise, uzun seyahatine devam etti ve Garmir - Vankta büyük prens Vasilin nezdinde bulunan Der Grigorisin yanına vasıl oldu. Patrik onu takdis etti ve ondan iki çocuk teslim aldı. Bunlar Apiratın oğulları ve kendi kısıkardeşinin torunları idiler, birisi Grigorisdi ki katoligos oldu, o biri de onun kardeşi Nersesdi. Der Grigoris, Tire ayının birinci cumartesi

(1) Ermeni müverrihler, umumiyetle, Türk ve Tatarlara İskit (Scyth) derler.

(2) Urhayeiye göre, Gzil, Tafar tarafından öldürüldü.

(3) şimdiki Çarsancak kazasında.

günü (1) Peygamber Eremi yortusunda vefat etti ve orada defnedildi. Vasil ve bütün Ermeni asilzadeler onun için çok mükedder oldular.

Bir münzevinin hayatı:

Aynı senede, Gogaç kazasının aziz münzevisi Margos, Maraşa yakın Gongırat dağında vefat etti. Bu aziz adam altmış beş sena ne ekmek yemiş ne de ona benzer bir şey ağzına koymuştu. Sadece ot yemişti. Kendisi, insanların başına bir çok felâket geleceğini, memleketin yabancılar tarafından harap olacağını, kiliselerin kapanacağını ve Kudüsün Türkler tarafından tekrar alınacağını söylemiştir. Aynı çölün iki yerinden su çıkarmış olan bu aziz münzevi, Gastağon (2) manastırında defnedilmiştir. Meryemana yortusundan sonra gelen perşembe günü bunun yortusudur.

Kudüs ve Trablusun zaptı:

1108 tarihinde, Trapolis şehri, Kudüs kıralı ve kont Berdran tarafından on bir sene süren muhasaradan sonra alındı. Fakat şehir Antiokun hükümdarı Tangriye teslim olundu. Kıral ve Berdran buna çok kızdılar ve şehri tekrar zaptederek onu harap ve yağma ettiler. Sonra, orasını Berdran aldı.

Urfa harap edilir:

1110 senesinde, İran generali Mamtut (3) bütün Urha kazasını katliam ve esaretle harap etti. Bunun için bütün hıristiyanlar yese girdiler.

Van denizinde bir volkan:

Aynı senenin kışında, karanlık bir gece esnasında, Vaspurakan denizine (4) gökten bir ateş düştü. Deniz büyük gürültülerle kara üzerine yayıldı, sular kan gibi kızardı ve bütün balıklar öldüler. Sabah aydınlığında, balıklar odun yığını gibi sahile yığılmışlardı (5).

(1) 1105 İkinciteşrin.

(2) Urhayeciye göre bu manastır Kilikya dağlarının eteklerinde bulunan Vahga kalesinin yanında bulunurdu.

(3) Altuntekinin oğlu ve Sultan Tatarın kumandanı.

(4) Van gölü.

(5) Urhayeci bu vakaayı naklederken deniz altı volkandan bahseder.

Kıral Gagiğin katilleri :

1111 senesinde, Ermenistan büyük prensi (1), zekâsı ve kuvveti sayesinde, Şahinşah Gagiğin öldürüldüğü yer olan Gintrosgavis (2) kalesini zaptetti. Kıralı öldüren üç Mandaleon kardeşler sağdılar, prens onları işkencelerle öldürdü. Sonra, kıralın kılıcı ve elbiseleri, ve kalenin müstahkem olduğundan dolayı orada hıfzedilmiş olan hazineyi aldı. Bunların arasında pek çok altın haçlar ve tasvirler vardı, prens hepsini Vahga kalesine götürdü ve kaleyi de kendi adamlarının muhafazası altına koydu.

Katoligos Barseğ :

Patrik Barseğ, bir daha Aniye dönmiyerek, bir zaman orada kaldı ve sonra Kudüse gitmeyi niyet etti. Patrik bu seyahatını endişesiz yapmak için Grigorisi katoligos takdis etmek istedi. Bunun için bütün piskoposları ve manastır rahiplerini Vartavar yortusunda oraya gelmeye davet edildiler. Şuğır (3) tesmiye olunan manastırda, patrik bir tuzağa düştü ; orada bir ev yapılıırken, yukarı çıkarılan bir direk onun üstüne düştü ve onu ağır surette yaraladı. Prtrik beş gün yaşayabildi ve Grigoru takdis ettikten sonra, 1115 senesinde vefat etti ve orada defnedildi.

Ağtamar katoligosluğu :

Ağtamar adasında bulunan Torniğin oğlu Davit (4) isminde birisi bu vakayı haber alınca, beş piskopos tophıyarak onlara kendisini Katoligos takdis ettirdi. David, bu hareketinde haklı olduğunu ispat etmek için, Katoligos Vahaniğin, Çorovanda (5) Gagiğin oğlu Abusahlın yanına gelerek orada vefat ettiğini söyledi. S. Grigorum ayin mimberi, asası ve deriden mamül kuşağının orada bulunması, aynı zamanda, S. Hırpsimenin Tırdat tarafından takibi esnasında Ağtamarda saklanmış olduğundan,

(1) Prens Toros.

(2) Bu kalenin yeri kat'i olarak tespit olunmamıştır. Bazı müverrihler, Gagiğin Gizistra kalesinde öldürüldüğünü söylediklerinden bu iki ismin aynı kale ve yahut birincisinin de kale ismi olduğunu muhtemeldir.

(3) Maraşın garbinde bulunur.

(4) Bu David, Vaspurakan kırallarının sülâlesindendi.. Ağtamar Katoligosluğu ise kıral Gagiğ tarafından 921 tarihinde tesis edilmiştir.

(5) Çorovank yahut Salnâpat, Van şehrinin yanında bulunurdu.

onun papuçları, kana boyanmış yaşmağı ve tülbentten mamül bir peşkiri de orada bulunuyordu. Bundan maada, orasının Arzruni kırallarının makamı olduğundan, patrik makamı dahi olmağa lâyük bulunduğunu ileri sürüyordu. Fakat, Ani ricali nezdinde vaki olan sonsuz ricalara ve takdim olunan hediyelere rağmen, bu patriklik tasdik olunmadı. Bunun için Patrik Grigoris, Karadağın ve mülhakatının bütün manastır rahiplerinin ve piskoposlarının elyazılarile Aniye teşekkür mektubu yazdı.

Prens Vasilin vefatı:

Allahın yardımı ile bir çok kaleler ve kasabaları zaptetmiş olan büyük prens Vasil, Der Barseğ berhayatken vefat etti (1). Patrik onun işlerini tanzim etti ve büyük Vasilin elinde büyümüş ve Gamsaragan hanedanından olan küçük Vasili ona halef tayin etti. Çünkü o zamanlarda Vasilin konağı Ermenistan şehzade ve zadedânlarının toplanış yeri ve aynı zamanda katoligos makamı olmuştu.

Aynı senede, Antiokun hıristiyanları seven ve adil büyük kontu Tangri dahi oldü ve yerine hemşirezadesi Rocer geçti (2).

LXVII

Büyük zelzele:

1114 senesi Mareri ayının on ikinci pazar günü (3) dağlardan ve yıkılan taşlardan korkunç sesler geldi ve yer yüzü sarsıldı. Dünyanın sonu zannolundu; bir çok şehir yıkıldı ve kırk bin insan zayıatı sayılabildi (4).

Aynı senede, tatlı tedrisatından dolayı «Meğrik» (5) tesmiye olunan

(1) 1112 tarihinde.

(2) Urhayeçiye göre Tancrede zehirlenerek ölmüştür.

(3) Mayıs 19.

(4) Urhayeçi, bu zelzelenin şiddetini nakleder ve İrak ve Kilikyada yaptığı büyük tahribatı sayar.

(5) «Meğrik», bal demektir.

Georg Vardabet vefat etti. Bu rahip Drazark (1) manastırını tamir etmişti, kendisi Vaspurakan eyaletinin Alür addolunan köyünden aziz ve büyük bir münzevi idi.

Ertesi sene başında, müslümanların içtima mahalli olan Amittaki cami üzerine gökten ateş düştü, kârgir bina yandı ve âlev göke kadar çıkıyordu.

Kont Bodven şehirler zapteder :

1116 tarihinde, Kostantin'in oğlu ve Levonun kardeşi Toros, küçük Vasili tutarak Urhanın kontu Baldine teslim etti. Baldin onu tazyik ederek bütün memleketini elinden aldı. Vasil, Kilikyada kayınpederinin Levonun yanına ve oradan da İstanbula gitti İmparator ona ve refakatında bulunan zadegâna hüsnükabul gösterdi.

Ertesi sene, Baldin, Nezipte Ermeni prensi Ablgarip üzerine yürüdü. Ablgarip ve kardesi Ligos, Vasağın oğulları idiler ve bin askerleri vardı. Bunlar büyük cesaretle Türklerin elinden Dılbaşarı ve Biri (2) almışlardı. Baldin bir senelik muhasaradan sonra bütün yerleri zaptetti. Bunun üzerine, Ablgarip, Torosun yanına gitti. Baldin aynı suretle Arevındandaki (3) Prens Bagaratı ve Gargar prensi Kostantini mağlûp etti ve onu Samusat kalesinde öldürdü.

Kudüs kiralı Baldin 1118 tarihinde öldü ve yerine Urhanın kontu diğer Baldin geçti.

Sultan Tafari'nin vefatı :

Aynı senede, İran sultanı Tafari da vefat etti. Tafari öleceğini hissedince, birinci zevcesi Gohar hatunu katlettirdi. Bu kadının seksen bakire hizmetçisi ve bir çok ta askeri olduğunu söylerler. Tafari, Gohar hatunun kendi kardeşiyle evleneceğinden korkardı. Bu, İranın iç kısmı ile Ozan (4) şehrini ve Aspahandan doksan günlük yol uzakta bulunan Hızneyi zaptetmişti.

(1) Drazark meşhur manastırı, Kilikya kırıllarının türbesi idi. Sisin garbinde bulunduğu zannolunur.

(2) Birecik.

(3) Ayıntabın garbında bulunduğu zannolunur.

(4) Sihun kıyılarında, Semerkantın şimalinde bulunan Ozkent şehri.

Halefi:

Sultan Tatar, büyük oğlu Mahmudu kendisine halef tayin etti ve küçük oğlu Meliği (1) de Ermenistan Gançağına (2) hükümdar yaptı.

Bizans imparatorları:

Ertesi sene Aleks vefat etti ve yerine oğlu Perperojan (3) geçti: Bu imparator Ermeniler hakkında iyi fikir besledi. Aynı zamanda, yalancı rahipler vasıtası ile doğru yoldan sapan ve yeniden vaftiz edilerek bu suretle Hazreti İsayı tekrar haça çıkarmış olan başasını şiddetle tayip ederdi.

LXVIII

Gürcü kralı David:

O zamanlarda (4) Gürcüstan kralı David kuvvetlenerek Tiflisi İrani-lerden aldı. Bu kral, Gançak sultanı Meliği müthiş bir mağlûbiyete düşürdü ve Tiflis şehrinde beş yüz kişiyi kazığa çıkardı.

O günlerde, Ani emiri Manuçe vefat etmiş ve yerine oğlu Aplsuar geçmişti. Bu korkak ve kadın tabiatlı hükümdar, Aniyi altmış bin dinara mukabil Garin emirine satmak istedi. Katedral kubbesindeki eski hilâlin yerine Hılattan getirmiş olduğu kıymetli ve büyük bir hilâli koydu.

Kral David Aniyi zapteder:

Hıristiyanlar bundan çok müteessir olarak, Davidi çağırdılar ve şehri ona teslim ettiler (5). Bu suretle, günahlarımız yüzünden altmış seneden

(1) Melik Tuğrul.

(2) Bu Gançak, Azerbaycanda Tebris şehrinin yakınında bulunurdu ; bazı müellifler Gançağın ve Tebrizin aynı şehir olduğunu söylerler.

(3) Jan II. (1118 - 1143)

(4) 1121 tarihinde.

(5) 1124 tarihinde.

beri orada bulunan menfur silâh, katedralın mukaddes tepesinden aşağı alındı ve yerine selâmetimizin güneşi, Hazreti İsanın tacı olan Haçı taktılar.

Kıral, Abuleti (1) ve onun oğlu İvaneyi Anide bırakarak, kendisi Aplsuarı ve onun oğullarını beraber aldı ve memleketine avdet etti. Aplsuar ve oğulları orada ölerək bir daha avdet etmediler.

Kıral Davidin muvaffakiyetleri:

David, Gürcüstan hudutlarını genişleterek Uhtiki (2) mülhakatile Gagı, Terunaganı, Tayuşu, Gayanı, Gayzonu, Loreyi, Taşiri, Mahganaberti ve Gürigenin ve Abbasın Ermenistandaki bütün yerlerini hâkimiyeti altına aldı. Bundan maada, Kafkas dağını, Sonku, Miraculku, Ciketi, Dualeti, Hereti, (3), ve Gaspiç denizine kadar olan sahada Hağpadı ve Şapuran şehrini (4) kendisine tâbi etti.

Kıral Davit, çok cahil kalmış olan Gürcü milletine himmeten, kırk genç intihap etti ve onları Rumların memleketine tahsil görmeğe gönderdi. Bunlar orada tercümeler yaparak memleketlerine getirdiler. Bu gençlerden üçü fazla liyakat göstermiş olmağla şerefsiz milletlerine şan verdiler.

Kıralın bizim kilise ve dualara karşı hiç bir şüphesi yoktu. Bundan dolayı, müteaddit defalar başını elimizin altına (5) koyar ve takdisimizi niyaz eylerdi.

Kıral Davidin vefatı:

Kıral David otuzüç sene icrayı saltanat ettikten sonra Tifliste vefat etti ve Gelatta ecdatlarının kabrine defnedildi (6).

Halefi:

Kıral Davitten sonra oğlu Demedre tahta çıktı ve babasının memle-

(1) Urbelyan hanedanından bir prensdi.

(2) Uhtik - Olti.

(3) Sonk - Suanet, Miraculk - Suanetin cenubunda, Ciket - Apkazyanın şimaligarbinde bulunan Çerkezistan, Dualet - Acaristan, Heret - Sığnak.

(4) Hağpant - Derbent, Şapuran - Dağıstan.

(5) Müverrih, kıral Davidin tevazu göstererek başını Ohannes Sargavak Vardabetin eli altına komasını ima ediyor.

(6) 1125 tarihinde. Gelat manastırı, kıral Davit II. tarafından İmerette yapılmıştır ve kendi kabrı bu güne kadar orada bulunuyor.

ketini muhafaza ettikten maada İranilerden Dımanik ve Hunan şehirlerini (1) zaptederek memleketine ilhak etti.

LXIX

Fadlu Aniyi zapteder :

O zaman, Aplsuarın Horasanda bulunan bir oğlu, babasının ve kardeşlerinin başına gelenleri ve Davidin vefatını işiterek, babasından intikal eden şehri almağa geldi. Şehrin kendisine verilmesini Apuletten ve şehir ricalinden istirham eyledi (2). Şehir, Türklerin tehdidi altında bulunduğu için, Apulet, hıristiyanları ve daha ziyade oğlu İvaneyi kurtarmak ve şehri harplar esnasında harabiyetten korumak için, Aniyi ona verdi ve kendisi de memleketine gitti.

Aplsuarın oğlu Fadlu ise şehri ve bütün hudutları dahilindeki memleketi çok iyi idare etti. Ahaliyi sulh içinde yaşattı, Duini ve Gaçağı aldı ve nam kazandı. Fakat mukaddes Katedrala el sürmek istediği için, üç sene sonra, kilisenin hizmetçisi olan S. Grigordan istirdat ettiği anahtardan çıkan ateş şeklinde insanlar onun vücudunda korkunç yaralar açtılar. Altmış senelik mateminden henüz çıkmış olan kilisenin süs ve ziynetini gaspetmek istediği için, Fadlu, bu ruyadan o kadar korktu ki Grigoru hapisten çıkartarak ona dua etmesini rica etti. Grigor birkaç gün için Virapa (3) gidib Duine avdetinde Türk ordusunun büyük kalabalığını görerek, Anide her gün yaptığı gibi, yüksek sesle Hazreti İsayı şükran okudu. Grigorla beraber dua eden arkadaşı onunla alay etmek için, orasının dua edilecek

(1) Dımanik - Porçalı; Hunan, Gur nehrinin Ermenistan, Gürcüstan ve Albani hudutlarının birleştiği bir noktasında bulunurdu. Harabeleri Kızkulesi addolunmuştur.

(2) Bu zamanda şehirde bulunan Samuel Aneçi, Aniyi almak için Fadlu ve Apuletin oğlu arasında vaki olan müthiş harptan bahseder. Şehir, bir sene muhasara içinde kalmış ve kıral Demedrenin rızası ile Fadluya teslim edilmiştir ; 1126.

(3) S. Grigor Lusavoriğin hapis olduğu yerdir ki mukaddes bir yer olmuştu ve bu Grigor oraya ziyarete gitmişti.

bir yer olduğunu kulağına söylemişti. Bu vaka üzerine, Grigoru bağıyarak Fadluya götürdüler ve hapse attılar. Onu tuttıkları gece öldürmek istedilerse de Allah onu sakladı (1).

LXX

Ermeni müellifleri :

O zamanki üstadlar şunlardı : Farisos kazasından ve rahip ailesinden olan Hovannes ki Sargavak dahi tesmiye olunur (2). Bunun hatırası kendi yazıları ve talebeleri sayesinde bu güne kadar parlıyor. Ançrevik dahi tesmiye olunan Eremya ; bu rahip otuz sene yalnız kuru şeyler yedi ve kendi üstadına o kadar muti idi ki bir gün kendisine susmasını emrettiği için üç sene mualliminden başka hiç kimseyle konuşmadı. Samuel Yereç ; vakaname yazmış ve Aneçi dahi onu sıraya komuştur. Bunlardan daha evvel yaşamış olan Ananya Sanahneçi, Bedros kataligosun emrile Umuru Havariyunu ihtisar etmiştir.

Sargavak Vardabet, gayyur ve faal bir hayattan sonra, 1139 senesinde vefat etti (3). Bir sene sonra da kendisi ile beraber çalışmış olan Alavikin oğlu Davit vefat etti. Bu, kolay anlaşılabilir bir kanunname yazmıştı. Bunlardan maada Tokagerin oğlu tesmiye olunan şakirdi ve Albandan Hontikin oğlu Bedros ve kerametli Hagop gibi münzeviler vardı.

Bu kerametli Hagop, günün birinde, günahlarını çıkartmak için kendisine gelen bir rahibin omuzunda şeytanın oturmuş olduğunu görür, rahip yaklaşınca şeytanın tesirile geri döner ve kaçır. Kerametli Hagop, hizmet-

(1) Çamiçyan, Vardanın naklettiği bu vakaları sıralamıştır. Buna göre, Fadlu, Grigoran tutulduğundan çok memnun kalmış, çünkü bu münasebetle ona işkenceler yaparak kilisenin saklanmış olan kıymetli eşyalarını elde edebileceğini ümit ediyordu. İşte bu zamandır ki Fadlu hastalanmış ve Grigoru serbest bırakmıştır.

(2) Sargavak Vardabet bir çok âlim rahiplerin hocası olmuştur. Eserlerinden bizde en çok alâka uyandıran tarihi bulunamamıştır.

(3) Sargavak Vardabetin vefatı tarihi 1129 olarak tespit edilmiştir.

çisine, arkasından koşup onu tutarak cebren kendisine getirmesini emreder. Bunun sebebini sorunca, kaçmış olan rahip: « günahlarımı çıkartmağa ve tövbe etmiye geldim, fakat yaptıklarımı hatırlayınca geri döndüm » cevabını verir. Aziz münzevi, gördüğünü ona nakledince, rahip onun ayaklarına kapanır ve günahlarını çıkartarak tövbe eder.

Kıral ailesinden olan Harasu ve Maryam isminde iki bakire, Kobayr manastırında (1) rahibe idiler. Sargavak Vardabet bunlara gūnahtan sakınmalarına dair nasihatlar yazardı.

LXXI

Oğuz sūlālesinden Emir Hurt:

1130 tarihinde, Oğuzun oğlu Hurt (2) Duine gelerek onu zaptetti. Fadlu, muharebede mecruh oldu ve bazı hilekârlar onu gizlice boğdular ve ölümüne sebep olarak yarasını gösterdiler, halbuki yarası öldürücü değildi.

Fadlunun yerine küçük kardeşi Huşşer emir oldu; az zaman sonra da büyük kardeşi Mahmut ona halef oldu ve Ani tekrar sefalet içine düştü (3).

Gürcü prensler arasında :

Aynı tarihten az zaman sonra, Apuletin oğlu İvane, Demedreyi ve kardeşi Gorgiyi öldürmek istedi. Babası Apulet, beyaz saçlarını oğlunun önünde yoldu ve onun bu hareketine mani oldu. Bunların ikisi de, haricî entrikalar yüzünden Dımanis kalesinde hapsolundular. Demedre bunu işitince İvaneye hitaben: « Beni tuttunuz, baba » dedi. O da yaptığına pişman olarak: « Hayır, kıral, bilâkis kırallığına zaptetmek istiyen kardeşini

(1) Ahalkalaka yakın, rahibelere mahsus bir manastırdı.

(2) Emir Hurt, Selçuklarla beraber garba doğru akın yapan Uz (Oğuz) türk sūlālesindedir. (Alişan).

(3) Çamiçyana göre Fadlu 1132 tarihinde öldü ve yerine kardeşi Mahmut geçti.

senin eline teslim ediyorum » dedi. Demedre onu tutarak gözlerini çıkardıktan sonra serbest bıraktı.

Bunun zamanında Gog ovası (1) bütün zalim milletlerin suvari askerlerle doldu. Bunlar S. Sarkisin namına dikilmiş olan haçı yıkmak istediler. Fakat bu askerler Allahın hiddetinden delirdiler ve birbirini öldürdüler. Demedre bunu işitince oraya gitti ve hiç zahmet çekmeden onlardan kalmış olan eşyayı aldı.

Fadlunun hıristiyan kardeşi :

Bu günlerde, Fadlunun kardeşlerinden bir genç, büyük annesi Gata'nın (2), Bagratuni sülâlesinden bir hıristiyan olduğunu anlayınca, Hazreti İsa'ya karşı muhabbet hissetti ve S. Grigorun dağına giderek vaftiz edildi, rahip oldu ve orada onbeş sene münzevi bir hayat yaşadı. Bu esnada onun odasının damı üstünde bir ziya görünmüştür. Münzevi, sonra oradan Dırzarka gitti ve orada vefat etti (3).

Emir Hurt, İvane'yi mağlûp eder :

1131 senesinde, Apuletin oğlu İvane, Garniye akın etti fakat askerleri Hurt tarafından mağlûp oldular. Hurt bu askerlerin kesilmiş başlarını ayrıla pişirdi ve biribiri üzerine dizerek minare yüksekliğine çıkardı.

Ertesi sene, İvane, Demedre tarafından hilekârane öldürüldü. Oğlu Tirkaş, Emir Şahiarmen nezdine gitti ve ondan Aşaruniki alarak, Gürcülerin hanedanlığını büyük cesaretle harap etti.

Gence zelzelesi :

1139 tarihinde Gançak şehri zelzeleden harap oldu.

(1) Ardahan cenubunda bir yerdir.

(2) Kata yahut Katherine. (Çamiçyan).

(3) Çamiçyan, Fadlunun hıristiyan olan bu küçük kardeşinin isminin tespit olunmadığını kaydeder.

Şahiarmen, Ermenistan hükümdarı :

Bu vakadan yedi sene evvel, Şahiarmen, Hılatı ve daha bir çok şehirleri zaptetti. Şahiarmen, kendi oğullarını katletmiş olan büyük babası Sukmanı öldürdü ve onun hükümetini zaptetti. Onun bu kadar inkişafını görenler onu dahi boğmak istediler fakat o, Allahın lûtfu ile kurtularak oniki şehir (1) fethetti ve Ermenistan hükümdarı olarak, kendi lisanlarına göre « Şahiarmen » addolundu.

Şahiarmen, Saltuhu (2) kendisine damat etti ve onunla beraber memleketi sulh ve adalet içinde yaşatmağı niyet etti. Aynı zamanda, Yeldguz Atabey dahi bu hayırlı fikirleri beslerdi. Bu üç hükümdar hıristiyanları sever ve memleketlerini imar ederlerdi. Bu sebeple ahalinin hürmet ve minnetini kazandılar.

Şahiarmen, Sasuna giderek bir köyde keyif yapmakta idi. O memleketin sahibi olan Vigen, bunu haber alarak, bir gece, onun bulunduğu evi muhasara etti. İçerdekilerden birisi, alay ederek: « Ey Vigen, neredesin » diye bağırınca, o da, damın üstünden: « Allahın lûtfu ile buradayım » diye cevap verdi. Vigen, Şahiarmeni tutarak onu kendi kalesine götürdü ve onunla dostluk akdettikten sonra serbest bıraktı.

Yiledeğiz Atabey:

Bu günlerde, İrânın kumandanı olan Yeldguz onun üzerine geldi, fakat mağlûp olarak mahcuben geri döndü. Şahiarmen, Hetenkten (3) Amuğu ve Vigenenden de Sasunu bütün manastırlarile beraber aldı ve bütün fethettiği yerleri altmış sene sulh içinde muhafaza etti

İrakta kıtlık:

Bunun zamanında İrakta müthiş kıtlık oldu. Ermeni milletinden olan

(1) Hılat, Erceş, Manazkert, Muş v. s. (Çamiçyan).

(2) Erzurum emiri.

(3) Hetenek. Arzruni sülâlesindendi. Bunlar, memleketleri olan Vaspurakanı Rumlara sattıktan sonra. XV ci asra kadar onun bir kısmında hüküm sürdüler. (Alişan).

Avet isminde bir papaz, buğday yüklü merkebile deyirmene giderken, insanların çektiği ızdırabı görerek, bütün buğdayını fakirlere dağıttı. Papaz, merkebinin dahi satarak fakirlere verdi ve artık evine avdet etmiyerek keçi derisinden elbise giydi ve, Hazreti İsa gibi köyden köye gezer ve vazederdi. Bu Papaz belik bir hatipti ve sözünün tesirile bir çok insanları doğru yola sevkederdi.

Faziletli Papaz:

Papaz Avet, dul ve yetimlere himmet eder ve onların ihtiyaclarını şahsi müdahalesile, zenginlerden kabil olduğu kadar temin ederdi. Papaz o kadar şöret kazandı ki pek çok kimseler onun yanına gelirlerdi. Papaz Avet Manazkerte kadar geldi. Şahiarmen onu büyük merasimle karşıladı ve düasını istirham ederek onu büyük hürmetle şehre aldı. Papaz Avet ahlâksız ruhanileri şiddetle ayıpladı, bunun için hasımları onu Şahiarmene şikâyet ederek Rum imparatoruna casusluk kabahati ile ittiham ettiler. Bunun üzerine, Papaz Avet taşa tutularak öldürüldü. Katledilmiş olan papazın üzerine, üç gün ve üç gece nur doğdu. Şahiarmen bunu gördü, bu aziz adamın öldürüldüğüne son derece pişman oldu ve onun kemiklerine hürmet edilmesini emretti.

LXXIII

İmparator Jan II.

1141 tarihinde, Perperojan gelip Kilikyayı zaptetti ve Torosun kardeşi Levonu ailesi ve Meryemananın tasvirile (1) İstanbula götürdü. Kostantin'in oğlu Levon orada vefat etti (2). İki sene sonra, Perperojan da vefat etti ve oğlu Gir Manuel (3) tahta çıktı. Aynı senede, Kudüs kiralı da

(1) Bu tasvir gümüşten yapılmış ve çok kıymetli bir şeydi. Toros I. bunu Maraştan getirmiş ve Anarzapadaki kiliseye asmıştır.

(2) 1141, Levonun vefatı tarihidir. İmparator Jan II. (Ermeni müverrihlerine göre Perperojan) Kilikyayı 1137 tarihinde zaptetmişti.

(3) Manuel I. (1143 - 1180).

öldü. Bunlar ikisi de ava çıkmışken tuzağa düştüler; Rum kiralı domuz, Kudüs kiralı da tavşan avına çıkmışlardı.

Emir Zengi:

1145 tarihinde, Emir Zanki (1) Urhayı zaptetti. İki sene sonra da aynı şehri onun hükümdarı olan Coslin aldı. Fakat yetmiş gün sonra Türkler şehri tekrar zaptetmeğe geldiler. Bu harpte kahraman ve ermenileri seven Coslin öldü ve onun günahlarını çıkararak papaz Georg Vardabet onun ölümü üzerine mersiye yazdı (2).

Prens Toros, Kilikyayı zapteder :

1151 tarihinde Levonun oğulları Toros ve İstepane avdet ettiler ve büyük zekâ ve cesaretleri sayesinde onikibin askerle Kilikyada bulunan rum kumandanı Andronikosu mağlûp ederek, vatanlarını zaptettiler.

Sultan Mesut:

İmparator Mannuel bunu haber alarak, intikamını almak için sultan Mesutla (3) iki defa uzlaştı ve onu Ermeniler üzerine hücum ettirdi. Sultanın ikinci defa Kilikyaya girdiğinde, Allahın korkusu onların üzerine düştü, hep birden birbirini öldürerek kaçtılar ve bütün eşyalarını orada bıraktılar. Onların kumandanı Ağup, üç bin askerle Antakya taraflarına Anavarzaya gitmek istedi, fakat Torosun kardeşi İstepane onun arkasına düşerek bütün ordusunu mahvetti. Bu kara haber asıl orduda işitilince, herkesi umumî bir korku sardı ve manevi kuvvetleri büsbütün kırıldı (4).

(1) Emadeddin Zengi, Şam sultanıdır ki Urfanın zaptı ile şöhret kazanmıştır.

(2) Diğer müverrihler, Urfanın zaptı tarihini 1144 Birinci Kânun 23 olarak kaydederler. Kıymetli müverrih Mateos Urhayeçinin tarihinde kendi şehrinin başına gelen bu felâketi mevcut değildir; Çamiçyan, onun, şehrin zaptı esnasında katledilen binlerce insanlar arasında bulunduğunu muhtemel görüyor.

Urfada ölen kont Baldindir; Coslin, sonra, 1149 tarihinde Antakya Kontuna yardıma giderken yolda Nureddinin askerlerinin eline düştü ve Halepte öldü.

(3) Konya Sultanı, Sultan Mesud (1116 - 1156).

(4) Toros, babası Levonun vefatından sonra İstanbulda kalmış ve Rum asillerinden bir kadınla evlenmişti. Bu kadın öldükten sonra, 1143 tarihinde, Toros, onun servetini

Kılıç Aslan :

Sultan, bu Harpten kurtulduktan sonra kendi yerine çekildi ve öldü. Yerine ise, 1155 tarihinde, oğlu Kılıç Aslan geçti.

İmparator Manuel I.

O zamanda, Frenkler Asgağon şehrini aldılar. Aynı tarihte, Manuel Kilikyaya girdi ve Torosu dostlukla kendisine tabi etti (1). Sonra da onu ve Frenklerin ordusunu beraber alarak Halep âzerine yürüdü. İmparator İstanbula dönerken, yolda Türkler onun ordusundan on iki bin kişi öldürdüler.

LXXIV

Gürcüstan Kıralları :

Gürcüstan kralı Demedre otuz iki sene saltanat sürdükten sonra vefat etti (2). Yerine gayet zeki ve hayırperver olan oğlu David geçti. Bu, babası tarafından hapsedilmiş olan Tırkaşı serbest bırakarak onu ordusuna kumandan tayin etti. Kendisi dahi babasından bir ay sonra vefat etti. Davide halef olarak, 1156 tarihinde Georgi geldi.

Bu günlerde, Kinelî katledenlerin cesetleri çürümemiş olan elbiselerile ve kana boyanmış bir halde Şahabivanda meydana çıktı. Vaktinde S. Nerses bu katillere lâet okumuştur (3).

olarak gizlice Kilikyaya girdi ve isyan çıkardı. Bu esnada Antakyaya kaçmış olan kardeşi İstepane de geldi. İki kardeş bir çok kaleler zaptederek kuvvetlendiler. Sultan Mesud 1145 tarihinde Torosa karşı çıktı ise de harp etmediler ve bilâkis sulh aktettiler. Bundan sonradır ki İmparator Manuel, amcası Antronikos kumandasında bir kuvvet gönderir, fakat Rumlar mağlûp olur ve bir çok asıladeler Torosun eline esir düşerler (Çamiçyan).

(1) 1159 tarihinde.

(2) 1156 tarihinde.

(3) Kinelî, Arşaruni sülâlesinden kral Arşag II. nin torunudur. Bazı prensler onu kıskanarak, çok güzel fakat entrikan karısının iştirakile kendi akarı olan Şahabivanda (Alagöz dağının cenubunda) 360-370 tarihlerinde katlettiler. Katillerden birisi o zaman

Kıral Georgi, Aniyi zapteder :

1161 tarihinde, Gürcüstan kralı Georgi Aniyi Emir Fadludan aldı (1). Bu Fadlu, kardeşi Şadatın halefi idi. Elli gün sonra, Şahiarmen bir çok çetelerle Sonlar tarafından taarruz ve tazyika uğramış olan şehir üzerine geldi.

Georgi ve Şahiarmen muharebesi :

Georgi, bunu haber alınca geri döndü ve onları kılıçtan geçirdi. Vakıa ölülerin miktarını tespit edemedik, fakat esir tutulanlar yirmi bin kişi idiler. Kıral Georgi, prens Sadunu (2) Anide bıraktı. Prens, şehrin kalelerini tamire başladı ; bu hal kendisinin isyana hazırlanmakta olduğuna dair şüphe uyandırdı ve kral tarafından azledildi.

Prens Sadun ise, darılarak, Yeldguzun yanına gitti ; fakat Şaki (3) şehrinin Eristavı (4) hile ile onu yakaladı ve kralın yanına getirdi ; prens orada öldü. Prens Sadunun yerine Anide prens Sarkis Zakaryan tayin olundu. Yeldguz bunun için çok hiddetlendi fakat bir şey yapamazdı, çünkü Sadunla beraber dörtbin asker zayetmişti.

Kıral Davidin hücumları :

Gürcüstan kralı David, Kafkasyadan asker toplıyarak, Duini zaptetti, şehri yaktı ve hıristiyanlardan maada orada bulunan bütün ahaliyi kılıçtan geçirdi. Kıral, minare tepesinde bulunan hilâlı indirerek onu sırmalarla süsledi ve bir tabut içine koyarak yalınayak mollaların omuzuna verdi ve kendi payitahtı Tiflis şehrine kadar götürdü. Bu vaka 1163 tarihinde olmuştur.

Yildegiz :

Yeldguz bunu haber alınca, yanmış ve harap edilmiş olan Duin şeh-

Pasende ve diğerleri dahi başka yerlerde öldürüldüler. Vardandan evvel hiç bir müverrih Şahabivanda öldürülen katillerden bahsetmemiştir.

(1) Diğer Fadlunun yeğeni.

(2) Sadun, Arzruni sülâlesinden çok kuvvetli bir prensti. (Alişan).

(3) Şaki, Albaninin büyük şehirlerinden birisi idi.

(4) Eristav, Gürcü lisanında büyük prens manasını ifade eder.

rine geldi. O kadar müteesir oldu ki vahşi bir hayvan gibi Miren şehrine (1) gelerek, kalesi, içindeki dörtbin hıristiyanla beraber yaktı. Sonra Gag ovasına giderek, söylendiğine göre, oradaki meşhur haçın yakılmasını emretmiş. Bunun için Allâhın gazabına uğradılar ve gece gündüz zehirli yılanlardan muztarip oldular.

İran Sultanı Aslan :

Bundan sonra, Yeldguz, Gürcüstan kiralının korkusundan bütün eşyalarını ve esirlerini orada bırakarak kaçtı. Bunun üzerine, Yeldguz, Mahmudun oğlu Boynu eyri Aslanı (2) tahrik ederek, onu Ani üzerine getirdi ve şehri dört sene tazyik altında sakladı. Nihayet, Gürcüstan kralı Georgi, zalimlerin çokluğundan şehri muhafaza edemeyeceğini anlıyarak Sultayı yanına çağırdı ve şehri ona teslim etti.

LXXV

Ermeni Katoligosluk makamı :

Ermenistan patrik makamını, Garmirvank, Şugır ve Zovk manastırlarında dolaştıktan sonra, bir «horom» (Rum) rahibi tarafından meskûn olduğundan dolayı Hıromgıla tesmiye olunan kalede yerleşti (3). Bu kaleyi evvelâ Rum rahibinden Tacikler, sonra Ermeni prensi Vasil, ve nihayet Frenkler aldılar.

Prens (4) ava çıkmışken, tuzağa düşürülerek Tacikler tarafından tutuldu ve Halebe götürüldü. Prens orada öldü. Hıromgıladaki kalmış olan refikası ise, patriği Zovktan çağırarak: «Denizin öbür tarafında, ebeveynim nezdinde bir oğlum vardır, ben oraya gidiyorum. Oğlum sağ ise sana

(1) Ani şehrin garbinde şimdi Kozluca tesmiye olunan köyün şimalinde Karabağ denilen yerde idi.

(2) Ermeniler, İran kralı Mesudun oğlu Aslanı «Boynu Eyri» tesmiye ederlerdi. (Çamiçyan).

(3) Fırat kıyısında ve Bireceğin şimalinde Rumkale denilen mevkidir.

(4) Kont Coslin (1149).

göndereceğim, emaneti ona verirsiniz. Oğlum hayatta olmağı takdirde kalemizin, yabancılar yerine, size kalması daha iyi olur» dedi ve kaleyi patriğe teslim etti.

Oğlu hakikaten hayatta idi ve geldi. Patrik ona bir çok eşya vererek geri gönderdi, çünkü Türkler etraftaki bütün yerleri zaptetmiş olduklarından kendisinin orada ecnebiler arasında yaşamasını emin bulmuyordu. Bu suretle, patrik makamı olan kale Ermenilerin malı oldu. Prens Coslinin dindar karısı onu Der Grigor ve Der Nerses kardeşlere verdi.

İmparator Manuelin Ermenilere bir teklifi :

1166 tarihinde Der Grigor vefat etti ve yerine kardeşi Der Nerses geçti (1). İmparator Manil onlara mektup yazarak rumların mezhebini kabul etmelerini teklif etti. Der Grigor ve Der Nerses, bizim esasen çok kuvvetli ve güzel bir mezhebe malik olduğumuzu tahriri olarak imparatora anlattılar. İki milletlerin birleşmesini arzu ettiler ise de, müverrihlerin uzun uzadiye bahsettiği gibi, iş yarı kaldı.

Erzincan zelzelesi :

Aynı senede, müthiş bir zelzele neticesinde Erzınga harap oldu.

Bu zamanda ecnebî milletler, Kabanın (2) mütebakı Kırham, Keği ve Gakavapert tesmiye olunan kalelerini de zaptettiler.

O zamanda, güzel ve iyi yetişmiş bir genç olan Hovsep, Ahegi ayının yirmisinde şehit oldu ve Havutar tesmiye olunan manastırda defnedildi. Bu Hovsep aslen İranlı ve Duin taraflarında bulunan Noraşen köyündendir.

Aynı günlerde, kör Georg, Romaya giderken, Ungarlar eyaletinde, eşkıyalar, rehberi Grigoru öldürdüler. Kör Georg onu diriltti, fakat Grigor, kavuştuğu mesut dünyadan tekrar sefil hayata avdet ettirdiği için kör Georka daima şikâyetinde bulunurdu.

Katoligos Der Nerses :

Parik Nerses, yedi sene patrik makamını işgal ettikten sonra 1172

(1) Meşhur şair ve âlim katoligosu Nerses Şınorhali.

(2) Kaban şehri XI ci asırda Sünikin (Karabağ) payitahtı idi.

tarihinde (1) vefat etti. Bu patrik âlim ve üstad bir zattı ve yedi kişiyi meccânen piskopos takdis etmişti. Kendisinden sonra, Nureddinin (2) yardımı ile yegeni Grigor patrik oldu. Apirat dahi tesmiye olunan öbür yeğeni Grigoris ise Lamprona giderek Tarson (3) mntakasını idare etti.

LXXVI

Gürcü Kıralları Aniyi zapteder:

1174 tarihinde, Georg, ikinci defa olarak Aniyi zaptetti, çünkü seraskeri olan İvane Ani hükümdarı olmak için entrikalar çevirmekte idi. Bunun üzerine, kiral, Şahınşah emiri beraberinde Tiflise götürdü ve onun tekrar Aniye avdetine mani oldu.

Aslan Şah:

Türkestandakiler bu vak'aları işiterek hep toplandılar ve Sultan tesmiye olunan Alp Aslanı (4) beraber alarak, Aniye geldiler ve Şırakı harap ettiler. İvane, şehri Türklere vermek istedi fakat muvaffak olamadı, çünkü şehir ahali bundan haberdar olarak ona göre tedbir aldılar. Bunun üzerine Sultan geri döndü ve kalbinden vurulmuş olan Atabeyle beraber aynı senede vefat etti.

Aynı senede, büyük Kars prensi Apirat (5) hapisten çıkarak Aniye geldi. Ani piskoposu Barseğ bu Prens'in kardeşi idi ve Prens'in serbest bırakılması için Gürcüstan kiralı nezdinde tevassut etmişti. Bunun üzerine Kiral, Emirle beraber yetmiş bin dahekan aldıktan sonra Apiratı serbest bıraktı.

(1) 1173 tarihinde.

(2) Emir Zengin'in halefi Nureddin Mahmut.

(3) Tarsus.

(4) Çamiçyana göre, Ani üzerine gelen Yildegiz olmuştur. Alisan ise, bu Alp Aslanın, İran Selçukilerinin Aslan şahı olduğunu kaydeder.

(5) Prens Apirat, Erzurum emirine karşı harbe çıkmış ve esir düşerek hapsedilmişti.

Gürcü prenslerin isyanı :

O zamanda, İvane, beslemekte olduğu fena fikirleri meydana çıkardı. Kırılın yeğeni Demneyi ve bir çok asilzadeleri kandırarak kendi tarafına çevirdi ve Sahadada (1) bulunan kırılı öldürmek istedi. Kırıl bunu birisi vasıtasile haber aldı ve Tiflise kaçtı, çünkü yanında kâfi miktarda askeri yoktu. Tifliste bir çokları, fena düşüncelerini terkederek, kırıla iltica ettiler. Kırıl, kuvvetini büyütünce, Sahadada bulunan asilerin üzerine yürümek istedi, fakat onlar kendi kalelerine kaçtılar ve sonra da Loreye girdiler. Asilerden yalnız Liparit onlardan ayrılarak, iki oğlu ile beraber İran tarafına geçti.

Bunun üzerine, Kırıl, Orpelyanların bütün hazinesine vazi'yet etti. Bütün asiler, yeğeni ve hattâ İvane bile, Kırılın ayaklarına düştüler. Kırıl, İvanenin gözlerini çıkarttı ve onun küçük oğlu Kavtarı ve Liparitin oğlu İvaneyi katlettirdi. Bu vakalar 1177 tarihinde oldu ve bu suretle, fena fikirlerden hiç birisi icra edilemedi.

Tuğrul, Pahlavan, Kızıl Aslan :

Tuğrul, Alp Aslanın halefi, Pahtavan ise Yeldguzun halefi oldular. Yeldguzun oğullarından Pahlavan, İranın, Kızıl Aslan ise Ermenistanın iç kısımlarını zaptettiler. Aynı günlerde, Zarkar, emir Karaçayın emri ile eşkıyaların elinden kurtarıldı (2). Emir Karaça, şehri bir çok altın mukabilinde Kızıl Aslana sattı. O, orada bir çok zalim insanlar iskân ettirdi, bunlar gece gündüz mütemadiyen kan akıtırlardı. Bu zalim adamlar hıristiyanları derin uçurumlara atarlardı ve onlar orada açlıktan ve kendilerinden evvel ölenlerin fena kokuları tesirile ölürlardı. Bunlar meyanında bulunan beş ruhaniler, haç şeklinde olan birçok bıçak darbelerile işkenceler içinde öldürüldüler.

(1) Şimdiki Porçalı.

(2) Zarakar, Aniye yakın bulunan müstahkem bir şehir idi. Vaka 1185 tarihinde olmuştur.

Salâheddin Eyyubi :

1179 tarihinde, Kudüs kralı, üçyüz süvari askerile, Salâheddini Kudüs kapıları önünde mağlûp etti. Salâheddin yüz kırk bin kişi ve su taşıyan altmış bin deve ile şehri almağa gelmişti. Bu, Duinli Eyyubun oğlu idi, evvelce ismi Yusuftu, fakat büyüdükten sonra Salâhaddin tesmiye olundu.

1180 tarihinde, Georgi, memleketini hırsız ve eşkıyalardan temizledi. Bütün ordusu kıralla beraber olark, ufak bir fenalık yapanın derhal asılacağı ilân ettiler. Elebaşılardan bir çoğu hakikaten asıldılar ve hattâ köpek ve fareye varıncıya kadar, her muzır şeyi astılar. Bu manzaraya karşı herkes büyük korku içine düştü ve memlekette asayiş oldu.

Bizans kargaşalıkları:

Aynı tarihte, Manil vefat etti (1). Antakya prensinin kızı olan refikası ise bir Frenk kocaya varmak ve oğlu Aleksî öldürmek istedi. Çocuk kili-seye kaçtı, mesele Manilin akrabası olan Antronige haber verildi. Antronik yetişerek kraliçe ile evlenmek isteyen prensi öldürdü. Antronik şehirde bulunan Frenkleri öldürmeğe başladı; onlar da gemilerine girerek kaçmağa teşebbüs ettiler, fakat Antronik arkalarından yetişerek gemileri üzerine neft serpti ve bu suretle gemilerle beraber otuz bin erkek yaktı. Antronik çocuk veliahtı dahi öldürdü ve tacı kendisi aldı. Antronik, kiral hanedanından olan Fisik isminde birisini (2) nezdine çağırıldı, fakat o, kendisini çağırmağa gelen adamı öldürdü ve bağırıp çağırarak Ayasofyaya doğru yürüdü. Şehir ayağa kalktı, Antronigi öldürdüler ve onun iki masum çocuklarını da denize attılar.

1182, tarihinde, Zarakarı zapteden Haraça, Koroza tesmiye olunan haçı yıkmıştı. Bu vak'adan dolayı, Haraça büyük bir korku içine düştü ve kendi eyaleti olan Keçroru, Uhtisi ve bütün Yerazk vadisini birdenbire terkederek, karısı ve çocukları ile beraber Duine gitti. Haraçanın gözüne korkunç bir adam göründü ve: «Ben, kırdığım Koroza haçımı ve işte seni

(1) Manuel I. (1180).

(2) İmparator İsak II. Angelos.

aziz dostun olan Şahiarmenin eli ile öldürürüm» dedi. Haraça rüyasını nakletti ve zorla kaçtı, çünkü bu rüyanın korkusundan gitmesine mani oldular ve şehrin kapılarını da kapadılar. Fakat Haraça surları aştı ve iki cenibe (1) ile Manazkerte giderek Şahiarmenin huzuruna çıktı. Şahiarmen bıçağını onun kalbine sapladı ve onu öldürdü.

Aynı tarihte, Haçenli Sarkis isminde birisi Gançakta haraç topluyordu. Mukaddes cuma gününde, bir İranlı : « Senin Hazreti İsan gibi sen de haça çık » diyerek onu sur üzerine mıhladı. Sarkisin ağaları bunu haber alınca, İranlıyı kendileri ile beraber götürerek işkencelerle öldürdüler.

Bu günlerde, Tacik kabilesinden Hortanan isminde birisi Garin şehrinde şehit oldu ve kendi milletdaşları olan Hovsep ve Sahakın yanlarına defnedildi.

LXXVIII

Gürcü kraliçesi Tamar :

1184 tarihinde, Gürcüstan kralı Georgi vefat etti. Georginin oğlu yoktu, Davitin oğlu Demne ise gözlerinden ve belinden sakattı. Bundan dolayı Georginin kızı Tamar tahta çıkarıldı ve Ruzlar kralının oğlu Soslanla evlendirildi. Soslan Duin şehrini zaptetti.

Şahiarmenin vefatı :

Ertesi sene, Şahiarmen vefat etti. Bunun da oğlu yoktu. Memleketi civarındaki milletlerin zulmü altına düştü ve sefalete uğradı. Vigenin torunu ve Der Grigor katoligosun yeğeni olan Şahinşah, Şahın ölümü anında onun yanında bulunuyordu. Bu, kendi adamları ile, Sasun taraflarına gitti ve orada hükümdar olan Bektamuru esir ederek Darçyan tesmiye olunan kaleyi onun elinden aldı ve Bektamuru ise dostluk vâdi ile serbest bıraktı. Fakat Bektamur, Şahın tahtını elde ettikten sonra, dostluk vâdini tutmadı ve Darçyan kalesini ve bütün Sasun eyaletini zaptederek kilise ve manastırları vergiye tâbi etti.

(1) Müverrih bu arapça kelimeyi aynen kullanmıştır.

1185 tarihinde, İstepanın oğlu Ruben, prensin eline esir düştü ve kardeşi Levon tarafından kurtarıldı (1). Levon yetmiş iki kale zaptetti, Rumlâra ve İranlılara karşı kuvvetlendi ve iç memleket sultanı olan Kılıç Aslanı vergiye tabi tuttu (2).

Prens Levon :

1186 tarihinde, Anililer, Der Barseğın vatanı olan Zarakarı zaptettiler ve kadın ve çocuklardan maada, oranın bütün ahalisini kılıçtan geçirdiler. Duin emiri olan Alişer bunu işiderek sakalını yoldu ve siyah giydi, çünkü haremi ve çocukları orada idiler ve kendi askerleri de katlolunmuşlardı.

LXXIX

İmparator İsak II. Ermenileri tazyik eder :

Sahak dahi tesmiye olunan Fisik, imparator oldu ve Ermeni mezhebi mensuplarını kendi tarikatına döndürmek için, onlara işkenceler yapar ve şiddetle muamele ederdi. Bunun için, Patrik Grigor ona bir istida yazarak Allaha mensup olan bu ahali ile sulh aktetmesini istirham eyledi. İmparator onu dinlemedi; bir çoklarını kendi tarikatine döndürdü ve çoklarını da o kadar tazyik etti ki onlar kaçmağa mecbur oldular. Bu tazyiki gören mıntakada üç piskoposluk makamı ve bin altı yüz papaz vardı. İmparator bunları bir araya toplayıp mezheplerini değiştirmelerini icbar etti. Onlardan ancak bir kısmı mezheplerini muhafaza ederek kurtulabildiler.

Katoligosun Papaya müracaati :

Patrik Grigor bu felâketleri Şarka (3) haber verdi, fakat onlar

(1) Prens Ruben, memleketi, kardeşi Levona tevdi etmiş ve kendisi de bir manastıra çekilmiştir.

(2) Kılıç Aslan II. (1156 - 1192). Çamiçyan 1186 tarihinde Levonla çarpışanı Kılıç Aslanın büyük oğlu Rustum olarak gösterir. İhtimal ki Çamiçyan bu isimle Sultan Rükneddin Süleymanı kastetmektedir; halbuki o 1196 - 1204 tarihinde icryı saltanat etmiştir.

(3) Kilikya kralılık hudutlarından hariç bulunan şark vilâyetlerindeki Ermeni dini makamlarına.

müteessir olmaktan başka bir şey yapamadılar. Patrik Grigor, kendi isminde bir piskoposu, Rumlardan Ermenilere gelen tehlikeyi Papaya haber vermek için Romaya gönderdi. Papa, ona çok iltifat gösterdi, ona kendi papalık elbiselerini giydirdi ve mukaddes âyin icra ettirdi (1).

Papa ve Ermeni kilisesi :

Papa bütün müteberanı nezdine topladı. Bunlar, Almanların İmparatoru, İngilizlerin kralı, Fransızların kralı ve maiyetleri idiler. Bunlardan maada içtima şunlar da davet edilmişlerdi : Yirmibeş bin süvarisi olan Alman Patriği, yirmibin süvarisi olan İspanya serpiskoposu, beşbin süvarisi olan S. Hagop serpiskoposu ve otuzaltıbin süvarisi olan Melan büyük şehrinin serpiskoposu. Bu taraftan da Kudüs patriği iştirak ediyordu. Papa, bunlarla müzakere ederek, bir emirname neşretti ve şunu ilân etti : «Bizim, semavî ve dünyevî anahtarlarla bu taraftaki bütün milletler üzerine hükmettiğimiz gibi, Ermeni patriği de denizin öbür tarafında Ermeniler ve Rumlardan üzerine hükmedecektir. Kardeşim Ermeni patriği ile aramızda bulunan yol çok uzun olduğundan, ona benim yakalığımı, tacımı, papuçlarımı ve yüzüğümü gönderiyorum ki onları giyerek mukaddes âyin yapsın ». Bundan maada, Papa, piskopos Grigora dönerek : «Al götür ve Patriğe giydir, bundan sonra onun salâhiyeti ebedî olsun » dedi.

LXXX

Salâheddin ve Kudüs kralı muharebesi :

1187 tarihinde, Salâheddinin tacirleri kıymetli eşya ile yüklenmiş dört yüz develerle Filistinden geçerlerken, Tarabulus Kontu, Kudüs kralını bundan haberdar etti ve ondan tacirleri soymağa emir aldı. Salâhaddin bundan haberdar olunca, iki defa adam göndererek aralarındaki dostluk misakını hatırlattı ve hiç değilse kervancılardan serbest

(1) Papa Lucius II. Mülakat 1184 tarihinde Veron şehrinde olmuştur. Bu vaka hakkında Nerses Lampron mufassal malûmat verir ve Papanın mektubundan bahseder.

birakılmasını rica etti. Fakat dinlemediler. Bunun üzerine Salâheddin hidetlendi ve onun üzerine yürüdü.

Kudüsün zaptı:

Kudüs kiralı otuz altı bin askerle Hermon ovasında onun karşısına çıktı. Kiral, Tarabulus Kontunun (1) hilekârlığı ile kurak bir tepede mevzi aldı ve Türkler tarafından muhasara edilerek, şiddetli bir muharebeden sonra onların eline esir düştü. Türkler evvelâ deniz kenarındaki bütün şehirleri ve sonra da Kudüsü zaptettiler. Salâheddin Kudüs ahalisinin katliam edilmesini menetti, ancak erkekleri onar, kadınları beşer kuruştan satarak herkesin onların eşyalarını alıp istediği tarafa serbestçe gidebileceğini ilân etti.

Salâheddinle gizlice müttefik olan Kont ise, Allahın darbesi ile öldü. Salâheddin onun kalesi üzerine yürüyerek karısını ve kalesini istedi. Kadın, ona gitmek için muteberandan şahsî rehinler göstermesini istedi ve onları kaleden içeri aldıktan sonra, hepsinin kellelerini kesti ve dışarı attı.

Üçüncü Haçlı seferi:

Türkler korkarak kaçtılar, çünkü, aynı zamanda büyük Alman kiralının gelmekte olduğunu haber aldılar. Alman kiralı (2), mukaddes kabrin ve hıristiyanların düşer oldukları felâketten müteessir olarak, deniz yolu ile yüz elli bin süvari göndermiş ve Akyayı muhasara ettirmişti. Kendisi ise sayısız bir ordu ile Rumların memleketi içinden yürüyerek, onlardan Veria, Filipolis ve Adrinapolis şehirleri ile bir çok kaleler zaptetmişti. Oğlunu ise, daha önce İstanbul üzerine göndermişti. Gir Sahak tarafından ızdırıp çeken Ermeniler ona iltihak ederek bir çok yerleri harap edip intikamlarını aldılar.

İstanbullular onların merhametini istirham eyliyerek, onlara yüz kantar altın ve ikiyüz kantar gümüş verdiler; bundan maada onların, kendi memleketinden geçerken beraberlerindeki birçok Vlahlar (3) ve Bulgarlardan ücret almadılar.

(1) Kont Raymond.

(2) Frederik Barbaros.

(3) Ulahlar.

Uç beyi :

Kılıç Aslanın oğulları, babalarını dinlemiyerek, Türk Uçula beraber (1) onlarla harba tutuştular. Otuzüç gün süren harpte mağlûp oldular ve o kadar kıtlığa maruz kaldılar ki on sekiz gün yiyecek bulamadılar. Kona (2) varıncaya kadar altmışbin beygir yediler. Kıral, Kona da aldı ve kendisi orada oturdu. (3)

Frederik Barbaros ve Ermeniler :

Alman kıralı, Levona üç defa sefir göndermişti fakat onlar yetişemediler (4). Kıral, Kona geldiği vakit, Patrik, Grigordan bir mektup aldı. Bu mektupta Patrik, Sis şehrine kadar gelmiş ve orada kendisini beklediklerini bildirmekte idi. Kıral, ricalini topluyarak mektubu okuttu ve o kadar mesrur oldular ki ağladılar. Kıral şu cevabı yazdı : « Emrinizle beş sene hizmet ettikten sonra buradan memleketime avdet etmek isterim. İşte, istediğiniz zatı Ermenistana kıral tekdîs etmek için size taç ve elbise gönderirim ». Bundan maada, Alman kıralı herkese : « Efendimi ve S. Bedrosu olan patrik Grigoru görmeden kalbimdeki şeyleri söyleyemem » dedi.

Frederik Barbarusun vefatı :

Kıral Selefkıyaya gelerek nehirdeki bir geçitten bütün ordusunu geçirdi.

Kendisi nehrin kenarında bir az uyumak istediğinden karşıya geçmedi ve orada bekledi. Maiyeti uykuya daldıktan sonra, Kıral iki kişi ile beraber nehre girdi. Suların ceryanı kendilerinden birisini sürükleyip götürürken, Kıral onun imdadına koştu fakat kendisini tutamadı ve nehirde boğuldu. Kıralın cesedini Sise götördüler (5). Kıralın vefatı üzerine, as-

(1) Vardanın bu kaydına Çamiçyan -belki anlaşılmas bir cümle olduğundan- ehemmiyet vermemiş ve onu tarihine almamıştır. Bu «Uc türk» ün Uç beyi olması muhtemeldir.

(2) Kon yahut İkon - Konya.

(3) 1190 tarihinde. (Çamiçyan).

(4) Prens Levon o zaman Tarsus şehrinde oturuyordu.

(5) Kıral Frederik Antakya'da defnedildi (Çamiçyan).

kerlerin çoğu gemilere binerek memleketlerine avdet ettiler. Kıralla beraber gelmiş olan küçük bir oğlu da Akyaya giderken öldü (1).

İngiltere kralı :

İngiliz kralı (2) ve onunla beraber gelmiş olan başka birisi aynı günlerde Kıbrıs'ı zaptetmişlerdi. Bunlar Aky'a'da muhasara edilmiş olan askerlerin başsız kalmasını haber alınca, onların imdadına koştular ve şehri zaptederek Salaheddin'in askerlerinden onbin kişi öldürdüler. Bundan maada, Salaheddin de başta olduğu halde, onun ordusunu Askalaya kadar (3) kovaladılar ve bir çok emirlerini esir tutarak denizin o bir tarafına götürdüler. Türklerin zaptettikleri yerleri tekrar geri aldılar, ve yalnız Kudüs türklerin elinde kaldı.

LXXXI

Manazkert üzerine hücum :

Bu zamanlarda, Salâheddin'in ricalinden birisi Manazkert'i muhasara etti fakat bir şey yapamadı, çünkü yaz mevsiminde görülmemiş bir kar yağdı. Şehri zaptetmeye gelen, avdet ederken yolda öldü. Bektamur (4) ise, hıristiyanlara şükrederek, bundan sonra onları sevmiye ve hürmet etmeye başladı.

Mihitar Aneçi'nin bir eseri :

Aynı tarihte, muhterem rahip Mihitar (5), güneş ve ay tutulmasının sebepleri hakkında bir eser yazdı. Mihitar'ın söylediğine göre, bunu Ociye isminde bir İran'lı'nın eserinden tercüme etmiştir. Bu İran'lı da onu rumcadan kendi lisanına çevirmişti. Rumlar ise onun Nebi Enok'tan kalmış olduğunu iddia ederlerdi.

(1) Konrad.

(2) İngiliz kralı Arslanyürekli Rişar.

(3) Filistin sahillerinde bulunan Askalon şehri.

(4) Şahiarmenin halefi.

(5) Evvelden bahsedilmiş olan müverrih Mihitar Aneçi.

Bu esere göre, güneş kendiliğinden asla kararmaz, kararmasına ay sebep olur. Güneş ve ay aynı bir bürcüsemaya rastgeldikleri zaman eğer ayın doğduğu zaman ise, rast ve yahut zenap (1) denilen kalın bulutlar dahi orada rast gelirler. Bunlar yakın değilseler güneşin tutulma zamanı olmadığı anlaşılır. Yakın oldukları takdirde, güneş tutulur. Tamamen birbirine karşı bir vaziyette buldukları zaman, güneş kâmil tutulur. Şayet kısmen karşılaşmışlarsa, yalnız yandan bir kısmı görünmez olur. 1176 da vaki olan büyük küsüf gibi, bize görünen şey ise güneşin değil ayın gölgesidir.

Ayın tutulmasına gelince, güneşten altı bürcüsema uzakta olduğu ve zenap ve rastın dahi aynı bürcüsemada bulunduğu zaman tutulur. Kara bulutlar güneşin ziyasına mani olurlar ve kürreiarzın kesif gölgesi ayın üzerine düşerek husuf ileri gelir. Tamamile birbirine karşı geldikleri zaman, husufüküllü olur, yandan karşı karşıya buldukları zaman ise, açıkta kalan kısım güneşten aydınlanır.

LXXXII

İki kürt prensi :

Bu zamanlarda, Kürt milletinden olan (2) Sargis oğulları Zakare ve İvane isminde iki şanlı prens yaşarlardı. Bunlar Çoraketin Bagratuni hanedanından olan kırala iltihak ederek Hazreti İsa'ya inandılar ve iltifat gördüler. İki prence iskânları için Hoşorniyi (3) verildi, fakat onlar cesurlukları sayesinde günden güne yükselerek, büyük mevkiler işgal ettiler.

Kürt prenslerin muvaffakiyeti :

Bunlar, Kırılıçe Tamar'ın gününde daha ziyade yükseldiler ve Kraliçe, Loreyi onlara verdi. İki prens, cesaretleri sayesinde, az zamanda Türk-

(1) Müverrih «rast» ve «zenap» arapça kelimelerini aynen kullanmıştır.

(2) Kürtlerin «Babir» kabilesinden. (Kiragos).

(3) Kukark eyaletinin (Gürcüstan'da) şarkında.

lerden bir çok kaleler ve kazaları zaptettiler. 1191 tarihinde Şirak eyaletini aldılar, 1196 da Anperti, 1199 da Aniyi, 1203 de Duini, 1206 da paytaht olan Kars'ı ve sonra da Ketabaki ve Çareki (1) zaptettiler. Bu suretle, iki prensin şöhreti her memlekete yayıldı.

İvane'nin mağlubiyeti :

Fakat İvane, kraliçe Tamar'dan işgal olunarak, dininden geri döndü (2). Harpte muvaffak olmayarak Hılatta (3) esir düştü ve ancak kardeşinin şanlı ismi ve kızını Hılât hükümdarı Melik Aşraf'a vermesi sayesinde kurtulabildi.

İvane'nin kardeşi Zakare, dinine sadık kaldı, fakat bazı yortularda ve dinî âdetlerde değişiklikler yapmak istedi. Bunlara dair olan tekliflerini henüz kiral taktis olunan Levon'a arzetti.

Kilikya kiralı Levon I.

Levon 1197 tarihinde Frenkler ve Rumlar tarafından kiral taktis olunmuş ve onlardan taç almıştı. Kiral Levon muhteşem ve muzafferdi ve etraftaki bütün milletler kendisine tabi ve harağgüzar idiler.

Levon, Zakare'ye cevebını geciktirdi çünkü Der Grigor'un vefatından sonra Tığa tesmiye olunan Grigoris (4) patrik olmuştu. Levon onu patrik olduktan bir sene sonra hapsedmişti, o ise mahpus bulunduğu kaleden kaçmağa teşebbüs etti fakat kale tepesinden aşağı inerken ip koptu ve kendisi de düşerek öldü.

Katoligoslar :

Grigoris Tığa'dan sonra, patrik makamını beş sene sonra Apirat işgal etti. Sonra Der Hovannes patrik oldu fakat Levon'a karşı isyan

1. — Kedapak ve Çarek kaleleri, Arçakın (Karabağ) şimal ve şark taraflarında idiler.
2. — İvane, Ermenilerinkinden gayri olan Rum ve Gürcü mezhebine dönmüştü.
3. — Vaspurakan eyaletinde, Van gölünün garp tarafında ve Bulanık'ın cenubunda.
4. — Bu patrik, Grigor III., yaşının küçüklüğü ve cehaleti için «tığa» — çocuk — tesmiye olunmuştu. Meşhur Grigor V. Tığa ile karıştırmamalıdır.

ettiği için kiral onun yerine Arkagağni manastırından (1) Der Davidi katoligos tayin etti.

Prens Zakare'nin teklifleri :

Bu ihtilâflardan kurtulduktan sonra Zakare'nin mektubuna cevap verdiler ve onun tekliflerini mukaddes kitaplara muğayir bulmıyarak muvafakat ettiler. Fakat şarkta, Lorede ve Anide iki defa kurulan ruhanî içtimalarda Zakare'nin teklifleri kabul edilmedi, çünkü onlar, bu suretle Rum ve Gürcü mezheplerini kabul etmiş olmalarından korkarlardı.

Tamar'ın halefi :

Kıraliçe Tamarın zamanında, hıristiyanlar kuvvetlendiler. Tamar ruz kocasını terkederek Os Soslanla evlendi. Bu izdivaçtan biricik evlâdı Laşa dünyaya geldi. Askerleri tarafından Georgi tesmiye olunan Laşa 1208 de tahta çıktı.

LXXXIII

Zakarenin muvaffakiyetleri :

1210 tarihinde, çekirge, bir çok eyaletlerde büyük hasarat yaptı. Aynı zamanda, büyük Zakare de İrani Artavila (2) kadar harap ediyor ve hıristiyanların intikamını alıyordu. Zakare, Nahçevan kilisesi içinde şehit olan prenlere mukabil, fethettiği yerlerin mescitlerini erkeklerle doldurarak yakılmasını emrederdi. Bakuanda kesilmiş olan papazlara mukabil olarak ta, hoca ve mollaları katletti.

Vefatı :

Zakare, avdetinde, mukaddes dinine sadık kalarak, 1212 tarihinde

(1) Levon I. tarafından inşa edilen bu manastırın Sise yakın bir yerde bulunduğu zannolunur.

(2) Hazer denizinin cenubu garbisinde, Erdebil.

vefat etti (1) ve mukaddes Sanahin manastırında defnolundu. Zakarenin Şahinşah isminde bir oğlu vardı. İvanenin zevcesi Hoşak, onu Kalketon tarikatından döndürdü (2).

Mihitar Koş Vardabet :

Bir sene sonra, Koş Gançakeçi tesmiye olunan aziz ve büyük zekâyâ malik olan Mihitar Vardabet (3) vefat etti ve kendi inşa ettirdiği Kedik manastırına defnedildi. Mihitar Vardabet bu manastırı İvanenin hemşirezadesi olan büyük kürt prensin (4) emrile yapmış ve esasen kendisi de onun emrile eskiden Kedik tesmiye olunan Gayan eyaletine gelmişti; çünkü o zaman Gayanı ve kaleyi inşa etmiş olan Gayanlı Hasanın vatani bu prensin elinde bulunuyordu.

1214 tarihinde, Haterk (5), sahipleri tarafından İvaneye verildi. Çünkü asıl sahibi olan Vahtank ve mahtumları erken ölmüşlerdi. İvanenin damadı ve İç Haçen (6) sahibi olan diğer Vahtank Sagıryanç, Hasan ve Zakare namında iki oğlunu, valideleri Horişahla beraber, İvanenin himayesi altına bırakarak, kendisi Kudüse gitti ve orada münzevi hayatta iken vefat etti.

Büyük İvanenin muvaffakiyetleri :

Büyük İvane, kahramanlığı ile şöhret kazandı. Çareki bütün mülhakatı ile zaptetti ve bundan sonra, Zakarenin oğlu Vahramla müttefikan Şamkoru dahi ele geçirdiler. 1219 tarihinde ise, Orotu ve yakınında bulunan kaleleri zaptetti. Fakat bu fethedilen yerler, eskiden, Haygazunlar (7) devrin-

(1) Çamiçyana göre 1211 tarihinde.

(2) Malûm olduğu veçhile, Ermeni kilisesi Kalketon Konsiline iştirak ve onun kararlarına iltihak etmemiştir.

(3) Mihitar Koş, yazdığı bir çok eserlerden « Tadastanakırk » yani kanunname isminde kanunlar mecmuası ile meşhurdur. Mihitar Koş aynı zamanda müverrih Vardan ve Kiragosun hocası olmuştur.

(4) Haçenli Vahtenk. (Kiragos).

(5) Haterk, Sünik eyaleti taraflarında bulunurdu.

(6) Şimdiki Zankezur taraflarında bulunurdu.

(7) Ermeni anânesine göre, Haygazun sülâlesi, Ermeni milletinin ceddi addolunan Hayk tarafından tesis edilmiştir. Burada işaret olunan Haygazunlar ise kendilerini eski sülâleden addeden Sünik asilzadelerdir.

deki gibi artık kırk üç meşhur kale, bin dörtyüz köy ve kırksekiz manastırlardan ibaret değildi.

Melikşahın sakisi :

Bu yerlerin harap olması 1103 tarihinde başlamış ve Sultan Melikşahın sakisi olan bir genç için olmuştur. Haygazun hükümdarı (1), Sultana tabiyet beyan etmeğe giderken Sultanın bu genç hizmetçisi onu ağır matlûplarla izaç etti ve kızını kendisine vermesi için söz almadan onu bırakmadı.

Sünik Haygazunları :

Haygazun hükümdarı bundan sonra Sultanın huzuruna çıkabildi ve adetlerine göre, ona, bağlanmış olan kemerini gösterdi.

Günler geçtikten sonra, Sultanın genç hizmetçisi kendisine verilmiş olan vadin ifa edilmesini istedi, fakat onlar kendisini tahkir ettiler ve dövdüler. Bunun üzerine, Saki bir çok askerle hücum ederek memleketi temami ile harap etti. İşte kahraman İvane bundan sonra buraları eline geçirdi.

LXXXIV

Zabel ve Filip :

Bu tarihte, kiral Levon vefat etti (2) ve biricik kızı olan Elizabet tahta çıktı. Frenkler kendi lisanlarına göre onu Zabil tesmiye ederlerdi ve onu Antakya hükümdarının oğlu Filiple evlendirdiler. Fakat Filip, Ermeni milletini sevmezdi ve daha ziyade kendi milletdaşları olan Frenklere hürmet ve itimad ederdi. Filip, gittikçe yeminini bozarak Ermeni mezhebini terk etti ve devlet hazinesini babasının memleketine gönderdi. Ermeni prensleri

(1) İstepannos Urbelyana göre, Melikşahın nezdine giden kiral Senekrimdi ; Sulatın sakisi ise Çortman isminde birisi idi.

(2) 1219 tarihinde.

buna tahammül edemiyerek, evlenmesinden iki sene sonra onu hapsedtiler ve Filip orada öldü

Kıral Hetum I.

Bundan sonra, kıralın kızını Konstantinin oğlu Hetuma verdiler (1). Hetum çok zeki ve güzel endamlı bir gençti. Yeni izdivacı takdis eden patrik, Der Hovannesin vefatından sonra, 1220 tarihinde patrik olan Der Konstantindi.

Patrik Hovannesin takdisinden bir sene evvel büyük bir zelzele oldu ve Mışagavandaki müzeyyen kilise, İkinci ânunun on birinci gününde öğle zamanında yıkıldı ve âyin yapmakta olan dört papaz şehid oldular. Gök yüzünde ise bütün gece mızrak şeklinde bir yıldız görünüyordu. Bu iki nişane, mızraklı düşmanları tarafından memlekette sulhun bozulacağını göstermektedirler.

Tatarlar :

Hakikaten de ertesi sene, 1220 tarihinde, korkulan şey aynen vukubuldu. Acayip sima ve dile malik olan Muğal ve Tatar namında (2) bir millet, Çini Maçinden kalkarak, Albani tarafından ve ova tarikile Kukarların memleketine girdiler. Bunlar yirmi bin kişi zannolunurdu. Buldukları insanları öldürür ve tekrar süratle geri dönerlerdi (3).

Akımları :

Gürcü kıralı Laşa, onların arkasına düştü ve Godman nehrinin kenarın-

(1) Kostantin, kıral Levonun vefatından sonra, vasi tayin olunmuştu ve serasker idi. Hetum 1224 tarihinde kıral takdis olunmuştur.

(2) Çamiçyan, daha ziyade bir çok ecebi müverrihlerden iktibas ederek, Tatar kabilelerine verilen şu isimleri zikrediyor : Keratiler yahut Kalmuklar, Moğol yahud Muğallar, Hataylar yahut Hutaylar, Kokonorlar yahut Sifanlar, Naimanlar, Tıpetler, Turpanlar, Türkler, Tukarlar yahut Tukariler, Karahadalar, Karakurumlar, Kazaklar, Mazkutlar, Hunlar yahut Kuçaklar. Ermeni müverrihleri ise, bunları umumiyetle Tatar ve İskit tesmiye ederler.

(3) Kiragosa göre, Tatarların başında bulunan Sabata Bahadur isminde birisi idi. Tatarlar 1220 tarihinde Derbentden geçerek, Gürcüstana yaptıkları ilk taarruzdan sonra, kışı geçirmek için Albanların memleketinde Partav ve Beluğun şehirleri arasında bulunan karargâhlarına çekildiler. (Çamiçyan).

da onlara yetiştii. Fakat onlar tarafından mağlup edilerek, İvane (1) ile beraber kaçtı ve hayatını kurtardı. Fakat oranın hükümdarı Vahram, büyük cesaretle Tatarların karşısına çıktı ve onları Gardmana kadar kovalıyarak büyük zayıata uğrattı.

1222 tarihinde, Tatarlar tekrar gelmeğe teşebbüs ettilersede elçileri, Ermeni ve Gürcü kuvvetlerini toplu ve hazır vaziyette görerek, vak'ayı şeflerine anlattılar ve onlar dahi ilerlemeğe cesaret edemiyerek geri dönüp uzaklaştılar. (2)

Kıpçaklar :

Aynı senede, Hunlardan ayrılmış ve Kıpçak (3) denilen bir çok asker Gançağa gelerek Tatarlarla ittifak ettiler. Bizimkiler, ihtiyatsızlıkla onların üzerine gittilerse de dağılarak kaçtılar, bir çokları katledildi ve şanlı azatlardan bir kısmı esir düşerek hapsedildi. Bunlar miyanında Hağpagın oğlu prens Grigor ve yeğeni kahraman Babak bulunuyordu. Bunların ikisi de şehit oldular.

Ertesi sene Kıpçak askerleri Vartanaşata geldikleri zaman, askerlerimiz onların büyük bir kısmını mahvederek şehitlerin intikamını aldılar.

LXXXV

Celâleddin Harzemşah :

1225 tarihinde, Horazm Şahın (4) iki oğulları Tatarlara mağlup oldular

(1) Gürcüstan ordusu kumandanı.

(2) Tatarlar kendi kadın ve çocukları ve bütün eşyaları ile beraber derbentten çıkarak kendi memleketlerine gitmek istediler, fakat Derbentteki Tacik askerler onların geçmesine mani oldular. Onlar ise uçurumları, ağaç ve topraklarla ve kendi eşya ve hayvanları ile doldurarak, Kafkas dağlarını aşabildiler ve bu tarikle memleketlerine gittiler. (Kiragos).

(3) Kıpçaklar Fin kavminden olan Hazer-Türklerinin bir kabilesidirler. (Alişan).

(4) Celâleddin Harzemşah.

ve ikişer bin kişile Azerbaycandan geçerek Duine geldiler, şehri zaptettiler ve geniş ovayı çadırlarla doldurdular. Bizimkiler onların üzerine yürüdüler fakat Karni kasabası yanında mağlûp olarak kısmen katledildiler ve bir çoğu da uçuruma yuvarlanarak büyük zayıat verdiler.

Bu mağlûbiyet, İvanenin karısının bazı yeni fenalıklarından dolayı Allahın yüzçevirmesinden ileri geldi. Bu kadın, Bargeşt isminde bir papazın cesedini mezardan çıkararak yaktı ve aynı yerde bir köpek kestirdi. Çünkü papazın mezarı üzerine gökten nur inmiş ve orası bir ziyaretgâh olmuştu. İvanenin karısı buna tahammül etmemişti.

Tiflisin zaptı :

Muzaffer sultan ise (1) bir çok yerlere akın ettikten sonra Tavraje (Tebriş) döndü ve bir sene sonra Kaga ovasını geçerek Tiflise geldi. Orada bir çok cinayet işledikten sonra Hılat üzerine yürüdü ve onu zaptedip ihya olduktan sonra Rum memleketine girdi ve Aladin ve Melik eşrafın üzerine yürüdü. Fakat Sultan bu harpte büyük bir mağlûbiyete uğradı ve çok az kalmış olan askerleriyle bir çok mahsuldar tarlaları havi bulunan Muğana kaçtı (2).

Celâleddinin mağlûbiyeti, vefatı :

Fakat Tatarlar süratle yetişerek Sultanı oradan Amite (3) kaçmağa mecbur ettiler. Sultan kaçarken bir kılıç darbesi ile öldü (4); fakat kimin tarafından katledildiği bilinmemişti. Bir zanna göre, Tatarlar tarafından, diğer bir zanna göre de beyhude yere tshlikeli dolaşmalardan müteessir olan askerleri tarafından öldürülmüştür.

(1) Celâleddin.

(2) Celâleddin, Konya sultanı Alâeddini mağlûp etti, fakat o, altı bin kişilik bir Ermeni ve Lâtin ordusunun yardımı ile düşmanı kaçırdı. 1228 tarihinde. (Çamiçyan).

Celâleddine karşı, Sultan Alâeddin, Sultan Eşref ve bunun kardeşi Mısır sultanı Kemal ittifak aktettiler ve Kilikyadaki Ermenilerden ve sahil kısmındaki Frenklerden yardım gördüler, (Kiragos).

(3) Amit - Diyarıbekir.

(4) 1229 tarihinde. (Çamiçyan).

Çarmağanın büyük taarruzu:

Göründüğü gibi, Tatarlar 1220 tarihinde az bir kuvvetle gelmiş ve 1222 tarihinde tekrar ilerlemeğe teşebbüs etmiş, Fakat cesaret edememişlerdi. Bu defa, başlarında Çarmağan isminde bir kumandan olduğu halde çok büyük bir kuvvetle 1225 tarihinde (1) Gançağı muhasara ile bir kaç günde şehri zaptetdiler ve beğenip ayırdıkları kadın ve çocuklardan maada, ahaliyi katliam ettiler.

Gürcüstan ve Ermenistanın zaptı:

Tatarlar bu suretle kuvvetlenerek Gürcüstan hudutlarından içeri girdiler ve meşhur yerleri ve müstahkem kaleleri Nuin tesmiye olunan büyük kumandanlar arasında taksim ettiler (2).

Nuinler :

Bu suretle Çağatay Nuin, Lore şehrini ve civarını aldı; Dolada Nuin, Gayanın hükümdarı olan Avakın (3) çıkarılmasından sonra, aynı kaleyi aldı. Büyük Çarmağan ise Aniyi, Karsı ve etrafındaki yerleri aldı; Kadağa Nuin de Çarek, Kedapak ve Vardanaşat taraflarını aldı.

Prens Vahram ve memleketi:

Moğar Nuin ise, kendi payı olarak, büyük prens Vahramın eyaletindeki kaleleri zaptetti. Nuin, evvelâ Şamkor kalesini zaptetti, Vahram ise

(1) 1235 tarihinde. (Çamiçyan).

(2) Müverrihimize muasır olan Kiragos, Tatarlar hakkında en çok ve nisbeten doğru malûmat veren müverrih olarak tanılmıştır. Kiragos, Tatarların başında şunları gösterir: En büyükleri ve başkumandanları Çarmağan Nuindi, bu aynı zamanda başhakimdi. Diğer arkadaşları ise İsrar Nuin, Gutun Nuin, Tudun Nuin ve Çağataydı. Çağatay, askerlerin kumandanı idi ve bilhhara mülâhhidler tarafından öldürüldü.

Çamiçyan ise şunları gösteriyor: Çarmağa han ve onun iki büyük kumandanları olan Benal Nuin ve Mular Nuin. Bunlardan sonra gelen on beş hükümdarlar şunlardı: Kadağan, Çağatay, Duğada, Sonita, Çola, Asutu, Baçu, Dudu, Huddu, Asar yahut Aslan, Okoda, Hoya, Hurumçi, Human ve Karabuğa. Bunların taarruzu 1232 tarihinde başlamıştır.

(3) İvanenin oğlu olan prens Avak iki defa Kaanın huzuruna gitmiş ve kendi memleketinin idaresi için ondan salâhiyet almıştı. (Kiragos).

oğlu Alpuğa ile bir kaleden öbür kaleye kaçmağa başladı, fakat sonra kendiliğinden teslim olanlara bir şey edilmeyeceğini anlayınca döndü ve zaptedilen bütün kale ve kazaları geri aldı. Atalarından kendisine veraset suretile kalmış olan bu yerler şunlardı : Tavuş, Nazaret, Terunakan, Yerkevank, Kürikyan, şehzadelerin eyaleti olan Maznapert, şehzade Vasağa ait Norpert, gayet müstahkem olan Kavazin (1), meşhur Gag kalesi ve kiral Gagik tarafından tesis edilmiş olan eyalet ve daha bir çok kaleler, köyler ve çiftlikler. Hep bunlar, hiç bir zahmet çekilmeden az bir zaman içinde Tatarların eline geçtiler. Böylece, günahlarımızdan dolayı, Allahın emrile memleketimiz gözümüz önünde yabancılara yem oldu.

LXXXVI

Vanakan Vardabet :

Velinimet ve emektar olan meşhur Vanakan Vardabet, şakirtleri ve bir çok mültecilerle beraber saklanmış oldukları kale dibi kayalıkları içinde (2) yiyecek ve içeceğin yokluğundan çok sıkıntı çekerlerdi. Vardabet, onların canlarını kurtarmak için, kendisini, Hazreti İsa gibi kurban etti ve Tatarlara teslim oldu (3). Vardabet onların ordusu ile bir zaman dolaştıktan sonra, Gag kalesindeki hıristiyanlar tarafından para mukabilinde kurtarıldı.

Bu vakadan beş sene sonra, 1251 senesi Mart 18 de Vardabet vefat

(1) Prens Vahram, Gagın ve Tavuşun hükümdarı Zakarenin oğlu ve Albanların Kürikyan krallığın varisiydi. Tavuş-Udi eyaletinin şimalinde bulunurdu, Gazaret-Tavuş kazasında bulunurdu, fakat asıl yeri tesbit olunamamıştır ; Terunaknn - Godman ovasında bir kale idi ; Yerkevank - Tavuş kazasında bir kale idi ; Maznapert - Tavuşta XII ci asra kadar Kürikyan şehzadelerinin merkezi idi ; Norpert - Hasan çay taraflarında aynı şehzadelerin diğer bir merkezi idi ; Kavazın - Güvercin dağı tesmiye olunan yüksek kaledir. (Alişan).

(2) Tavuş kalesi.

(3) Bunları muhâşara eden Molar Nuin olmuştur.

etti. Vanakan Vardabet, kendi şakirtlerine (1) şanlı bir hatıra ve parlak zekâsının eserlerini bırakmıştır (2).

LXXXVII

Tatarların tarihini yazan Vanakan Vardabet ve Kiragos Vardabet:

1236 tarihinden bulunduğumuz 1265 tarihine kadar, Okatanlar milletin (3) büyük denizin bu tarafına düşen memleketlerde, yani İranda, Albanide, Ermenistanda, Gürcüstanda ve ermeniler, asuriler, rumlar, araplar ve türkmenlerle meskûn ve « Rumlar memleketi » tesmiye olunan yerlerde bütün yaptıkları, şanlı pederimiz Vanakan Vardabet ve pederimiz kadar muhterem kardeşimiz Kiragos Vardabet tarafından mufassalen yazılmıştır.

Bu müverrihlere hürmeten, biz uzun tafsilâttan sakındık ; ancak geçmiş olan mühim vakaları ve tarihleri zikretmekle iktifa ettik (4).

(1) Müverrihimiz kendisi de Vanakan Vardabetin şakirtlerinden olup, onun vefatı münasebetile çok sitayişkâr bir lisan kullanmıştır. Bu çok muktedir ve kıymetli zatın diğer bir şakirdi olan müverrih Kiragos, onun Tatarlar arasında geçirdiği hayatı mufassal bir surette nakleder, çünkü kendisi de onunla beraber bulunmuştur.

(2) Bu eserlerden en kıymetlisi Vanakan Vardabedin esaretten kurtulduktan sonra yazmış olduğu « Tatarlar Tarihi » olabilir. Bazı müverrihlerin zikrettikleri bu mühim eser maalesef bulunamamıştır.

(3) Ermeni müverrihler, Tatarları « Ok atan » tesmiye ederler. Bu isim, onların meşhur atıcı olduklarından ileri gelmiştir.

(4) Müverrih, bu fıkrayı, vakaların, ahalinin günahları yüzünden vukubulduğunu ileri sürerek, Allahın tükenmez merhamet ve lûtuflarına dair dua tarzında bazı cümlelerle bitirmiştir. Bu kısmın ne tarihe ve ne de vakaların tafsilâtına ait olmadığı için tercümesine lüzum görülmedi.

Bayçu Nuinin futuhâtı:

1242 tarihinde Bayçu Nuin, Çarğağana halef oldu (1) ve Garin şehrini zaptederek oranın meşhur ve dindar hükümdarı olan Umeği ve onun akrabaları olan Hovannes Baronun oğlu İstepanosu ve onun beş kardeşlerini oradan dışarı çıkardı.

1243 te Bayçu Nuin, Rumların memleketi tesmiye olunan bütün yerleri zaptetti (2). Buranın meşhur şehirlerinden evvelâ Kayseriyi, sonra da Sevastı Zaptetti. Buranın ahali derhal teslim olduklarından katliâmdan kurtuldular, fakat Sevastan sonra zaptedilen Erzınka ahali karşı koydukları için insafsızca katledildiler.

Zulum altında inleyen Ermenilerle meskûn daha bir çok eyaletler dahi zaptolundu. Çünkü o senenin tarihi *ՈՂԲ* (3) idi ve yapılan zulümlere lâyük feryad ve figan, memleketi kapladı. Çünkü insanlardan maada, hayvanlar, ve hâttâ kan ve gözyaşları ile dolmuş olan dağlar ve ovalar bile figan ediyordu.

Bayçu Nuin ve Gürcüstan Kırâlı:

Aynı feryat 1249 tarihinde tekrarlandı, çünkü Bayçu ve kükümet ricali, Gürcü kırâlının ve prenslerinin isyan edeceğinden şüphelendiler. Kırâlı Davidi ve gürcü ricalinden bazı kimseleri tutarak idama mahkûm ettiler. Bunlar Allahın lûtfu ile ölüm cezasından kurtuldular, fakat bir çok köy ve kasabalarda katliâm oldu ve Ermenistanda ve daha ziyade Gürcüstanda kadınların namusuna dokundular.

(*) Ön sözde de işaret edildiği gibi, bundan sonraki kısım ikinci yazı nüshasından tabedilmiştir.

(1) «1241 tarihinde, Çarğağunun yerine Baçuğurçi isminde birisinin kumandan tayin edilmesi hakkında Şark orduları kumandanlarına Kaadan bir ferman geldi ; çünkü Çarğağunun dili tutulmuştu ». « Çarğağunun karısı Eltina Hatun, kocasının dili tutulduktan sonra onun işlerini kondisi idare ediyordu ». (Kiragos).

(2) Konya sultanı Kiatadin idi (Gyaseddin Keyhusrev II.) Çamişyan.

(3) Eski ermenicede, tarih harflerle yazılırdı. « *ՈՂԲ* » u teşkil eden üç harfler Ermenilerin 692 tarihini ifade etmekle kelime olarak alındığı takdirde « feryat » manasını ifade eder. Müverrih bu tesadüf manalı buluyor.

1250 tarihinde İvanenin oğlu Avak vefat etti ve Bıgınçahankta (1), muharip ve dindar babasının yanında gömüldü.

LXXXIX

Papanın bir teklifi :

1251 tarihinde, büyük Roma Papası, bütün hıristiyan milletlerine mektup yazarak, Ruhüldüsün Peder (Allah) ve Oğuldan (İsa) ileri geldiğinin kabul edilmesini teklif etti. Asuriler, Rumlar ve Gürcüler bunu reddettiler ve yalnız Ermeniler kabul ettiler. Ermeniler, Vanakan Vardabet vasıtasile (2) sabık ruhanilerin bu meseleye ait fikirlerini araştırdılar ve Anastas, Teolog Grigor, Grigor Nusaçi ve Grigor Lusavoriç ve sair meşhur zevatın da buna hemfikir bulunmuş olduklarını tespit ettiler.

XC

Çekirge tahribatı :

1252 tarihinde Ermenistanın şark kısmında çekirge zuhur ederek bir çok yerlerde tahribat yaptı (3).

(1) « Bıgınçahank » bakır madenleri demektir ve Sobun dağlarının Lâlvar tepelerinde bulunur. Zakare ve İvane zamanında burada bir manastır ve kilise inşa edilmiştir.

(2) Kiragos, bu mesele hakkında uzun tafsilât verir. Papa, teklifini doğrudan doğruya Kilikyadaki Ermeni Katoligosuna ve kiral Hetuma yazmıştır ; onlar da Şarkta bulunan Vanakan Vardabet gibi âlim ruhanilerin fikirlerine müracaat etmişlerdir. Kiragos, Vanakan Vardabetle müverrihimiz Vardan Vardabete dahi müracaat olduğunu zikreder. Bu münasebetle kiral Hetumun iştiraki ile 1251 tarihinde Siste toplanan konsile müverrihimiz dahi iştirak etti.

(3) Kiragos, bu çekirge akının şiddetinden bahsettikten sonra, onun İspanya, İran ve Irakı tahrip ettikten sonra geldiğini ilâve eder.

Mengü Han, tahriri nüfus ve vergiler :

1254 de, Mankü Han (1), Arğon isminde meşhur bir adam vasıtasile, kendisine tâbi olan bütün memleketlerde umumî tahriri nüfus yaparak, kadın, ihtiyar ve küçük çocuklardan maada, bütün erkekleri vergiye tâbi tutulmalarını emretti (2).

Kıral Hetum ve Tatarlar ittifakı :

1254 tarihinde, Ermenilerin dindar kıralı Hetum, Cengiz Hanının akrabası ve Şimalin büyük hükümdarı olan Batuya (3) ve oradan da Mengü Hanın yanına gitti. Kıral, lâyiki ile taltif edildi ve ertesi sene selâmetle kendi makamına avdet etti (4).

Hulâğu Han :

1255 tarihinde, Mengü hanın kardeşi Hulâgû, büyük bir ordu ile İnan, Suriye, Ermenistan, Gürcüstan ve Albani üzerine geldi. Hulâgû, kendisinden evvel gelen askerlere, oralarını terkederek bütün ağırlıkları ile Rumların memleketine gitmelerini emretti. Onlar da, onun korkusundan, yukarı memleketi terke mecbur oldular ve denize kadar uzanan ve Rumi sultanların hâkimiyeti altında bulunan iç eyaletlerini zaptettiler (5).

(1) Küyük Hanın evlâtsiz olarak ölmesi üzerine Tuli Hanın oğlu Mengü 1251 de Kaan intihap edildi. (Çamiçyan).

(2) Kiragos, vergilerin ağırlığından ahalinin çektiği zahmeti nakleder ve ruhanilerin dahi Hanın emrile vergiden muaf tutulduklarını zikreder. Aynı müverrihin yazdığına göre, vergi olarak alınan şey 100 litre buğday, 50 litre şarap, iki litre pirinç, 2 torba, biri beyaz olmak şartile 2 adet ip, bir adet ok, bir nâl v.s. idi. Bunları ödemiyelelerin erkek ve kız çocuklarını alırlardı.

(3) Kiragos, Batunun İtil nehri ve Hazer denizi arasındaki memlekette bulunduğunu zikreder. Aynı müverrih, kıral Hetumun bu seyahatini mufaasal surette nakleder ve onun geçtiği bütün yerleri zikrederek mühim coğrafi malûmatlar verir.

Kıral Hetum Mengünün selefleri olan Okotay ve Küyük Kaanlarile dahi dostluk muahedesi akdetmişti.

(4) Kıral Hetum bu seyahatini Rumi sultanı olan Alaeddinden gizli yaptı, çünkü Tatarlara yardım ettiği için Sultan kendisine karşı kin bağlamıştı. (Kiragos)

(5) Hulâgû, büyük hükümdar Bayçu Nuine ve Ermenistanı, Albaniyi, ve Gürcüstanı hâkimiyetleri altına bulunduran diğer hükümdarlara İrak ve Anadolu taraflarını zaptetmek için aileleri ve bütün eşyaları ile hareket etmelerini emretti. Bunlar deniz gibi büyük bir

Büyük Hulâgû ise, geldiği 1255 senesinde, Mülâhedelerin Alamut tesmiye olunan memleketini zaptetti, ve oranın hükümdarını yerinden çıkardı (1). Hulâgû gelmeden, İsavur Nuinin kumandası altında bulunan ordu kuşatılmış ve müşkül bir vaziyette bulunuyordu.

Hulâgû ve Gürcüstan kralı ; Doğuz hatun :

Hulâgû oradan avdet ettikten sonra, Gürcüstan kralı Daviti ve memleketin ricalini nezdine çağırarak onları taltif etti ve hüsnü kabul gösterdi. Çünkü kendisinin başharemi Doğuz Hatun, nesturî hıristiyandı ve bu tarikata âşina olmıyarak, bütün hıristiyan milletlerine hürmet eder ve onların dua etmelerini arzu ederdi.

Hulâgû ve hıristiyanlar :

Elhan (2) tesmiye olunan Helâgû de aynı harekette bulunuyordu. Beraberinde daima kilise şeklinde bir çadır gezdirirler, muntazam âyin icra ederler ve çocukları serbestce okuturlardı. Her taraftan onlara sulh için müraacat eden ruhaniler hüsnükabul görür ve memnuniyet ve hediyelerle avdet ederlerdi.

Batu hanın ve Sardakın vefatı :

1256 tarihinde, Şimalin büyük hükümdarı olan Batu vefat etti. Aynı senede Batunun oğlu Sardak, kıskanç kardeşleri tarafından zehirlenerek öldürüldü (3), çünkü hükümdarlık, babası tarafından ona verilmişti. Bu ölüm, hıristiyanları çok müteessir etti, çünkü Sardak tam bir hıristiyandı ve kendi ırkdaşlarından ve ecnebilere bir çoğunu hıristiyanlığa teşvik ederdi.

kuvvetle akın yaptılar ve bir çok yerleri zaptettiler. Konya Sultanı Alâeddin (Rükneddin) Tatarlara mukabele edemedi ve bir adaya kaçtı. (Çamiçyan).

(1) Hulâgû, 1256 tarihinde Mülâhitlerin memleketi olan Alamut üzerine gittiği zaman akrabası olan Hul hanı Ermenistanda ve Albanide vekil bıraktı. (Çamiçyan).

(2) Elhan - İlhan, Tatar büyük hanına, yani Kaana tâbi olan bir memleketin veya bir eyaletin tatar hükümdarı İlhan tesmiye olunurdu. İlhan Hulâgûnun sülâlesinin « İlhanlar » tesmiye edilmesi bundan ileri gelmiştir.

(3) « Onun müslüman akrabasından Baraka ve Barkaça onu zehirliyerek öldürdüler ». (Kiragos).

Bağdadın zaptı :

1258 tarihinde, kahraman Hulâgû Bağaadı zaptetti (1). Bu şehir 194 ermeni tarihinde (2) Diclennin kenarında, ve rivayete göre, eski Babilden yedi günlük yol uzakta İsmail oğullarından (3) Cafer tarafından kurulmuştu. Söylendiğine göre, Mustasım ismindeki halife, Hulâgûnun eli ile katledildi, fakat şehirdeki hıristiyanlar Doğuz Hatunun şefaati ile kurtuldular.

Son halife :

Bu suretle, 611 tarihinde görünen Muhammedin son halefinin vefatı ile 1258 tarihine kadar süren hâkimiyetleri nihayet buldu.

Mufarğinin muhasarası :

İlhan Hulâgûnun Bağdadın zaptından avdeti senesinde (4), şehitler şehri tesmiye olunan Mufarğın iki sene muhasara edildi, çünkü Edilerden (5) olan oranın sultanı Hulâgûnun oğlu İsmuta karşı isyan etmiş ve onlarla harba girişmişti.

Müthiş kıtlık :

Bunun için Allahın hiddetini üzerlerine davet ettiler ve muhasara esnasında şehrin ahali, kıtlıktan dolayı, her türlü hayvanları yedikten sonra, fakirleri ve kendi evlâtlarını ve birbirlerini bile yemeğe başladılar. Oranın başpapazı bile açlıktan canavara dönmüş ve hemcinslerini yemişti. Papaz, bu büyük günahı işledikten sonra günahlarını yazmış, ve af dilemişti.

(1) Bu harpte, Şahinşahın oğlu Ermeni prensi Zakare, Sımpat Urpelyan, Haçenli Grigorun oğlu Sevata ve Bağratuni sülâlesinden Gürigenin oğlu prens Tağıyadin dahi Hulâgû ile beraber bulunuyorlardı. (Çamiçyan).

(2) Müverrihimiz böylece Bağdadın kuruluş tarihini 745 olarak gösterir, halbuki şehir 762 tarihinde Cafer el Mansur tarafından kurulmuştur.

(3) Tavratta naklolunduğu gibi, Arapların ceddî Abrahamın ve Agarın oğlu İsmail olmuştur. Bundan dolayı, Ermeni müverrihler Arapları « İsmaelaçi » - İsmail oğulları - ve « Hagaraçi » - Hagar oğulları tesmiye ederler.

(4) 1260 tarihinde. (Çamiçyan).

(5) Eyubiler.

O, bizim bu yazıyı görerek kendisi için dua eder ve Allahın affını dileriz ümidile bunları yazmıştı. Biçare papaz bu günahtan dolayı, öldüğü âna kadar mütemadiyen ağlamış ve feryat etmişti. Hakikaten, kendi ümit ettiği gibi, biz bu yazıyı gördük ve Cenabı Hakkın büyük lûtfkârlığına güvenerek onun günahlarının affedilmesini ümit ederiz (1).

XCII

Suriyenin zaptı :

1259 senesinde, Hulâgû İraka gitti ve bazı müverrihlerin teferruatla yazdıklarına göre, oranın bir çok şehir ve kasabalarını zaptetti (2). Ermeni patriği, yani Katoligos, onun nezdine gitti, onu takdis etti ve muhabbetini kazandı.

Hulâgû ve kiral Hetum :

Şaman işgali zamanında, Hulâgû ile beraber kiralımız Hetum dahi bulunuyordu. Bu sebeple oraların bütün hıristiyanları ölümden kurtarıldı. Bunun için, Cenabı Hak onun günahlarını affetsin ve kendisine ve bütün nesline uzun ömürler bahşetsin.

Hulâgû, kışı geçirmek için Tarin kazası tesmiye olunan yerdeki Muğan ovasına çekildi. Buranın etrafındaki kayalıklardan dolayı, burasını çok beğendi ve burada bir şehir kurmak istedi.

Hulâgû inşaat yapar :

Memleket bu işten dolayı çok ızdırap çekti, çünkü çok uzak yerlerden kereste taşımağa mecbur olmuşlardı (3).

(1) Kendisi de bir rahip olan müverrihimiz burada bu münasebetle bir dua yazmıştır.

(2) Halep, Tımışk, Haran, Urfa, Diyarıbekir, Hums, Hama, Mardin v.s. Çamlıklar içinde saklanmış Kaçarlar tesmiye olunan bir çok eşkıyalar mahvedildiler. (Kiragos).

(3) Hulâgû her tarafta asayışı temin ettikten sonra, muhtelif yerlerde bir çok inşaat yaptı. Albanide ve Ermenistanda bir çok şehri tamir ettirdi. Bunlar meyânında Tavrej

Mufarğinin sukutu :

1260 tarihinde şehitler şehri, bir çok felâketlerden sonra sukut etti. Bu felâket muhasara edilen şehirdekilerden maada, muhasara eden Tatar askerlerinin ve onlarla beraber bulunan hıristiyanların başlarına da geldi, çünkü hem dahilde ve hem de hariçte kavga içinde idiler. Bu harpte ölenlerin içinde büyük prens Grigorun oğlu güzel ve genç Haçenli Sevata dahi bulunuyordu.

Tatarların Mısır sultanına mağlûbiyeti :

İlhan Hulâgûnun Şamda bırakmış olduğu yirmibin asker, aynı tarihte mağlûp oldular. Bunların başında bulunan hıristiyan kumandanları Kitbuğa, Tapur dağının eteklerinde Mısır sultanı ile harbetti. Tatar kuvveti Mısırlılarınkinden çok az olduğundan, büyük bir kısmı katledildi ve esir düştü ; dağılarak kaçabilenler ise Ermeni kiralına iltica ettiler ve gördükleri büyük misafirperverlikten maada, gerek Tatar ve gerek Hıristiyan, her birisi at ve para alarak, memnuniyetle hükümdarlarının yanına avdet ettiler.

XCIII

Prens Celâlin ölümü :

1261 tarihinde, şanlı prens Celâl, bazı müslümanların iftiraları neticesinde, Arğun tarafından tevkif olunarak müthiş işkencelerle şehit oldu. Prensi Gazvine götürdüler ve sırf hıristiyan olduğu için onu parçalıyarak öldürdüler. Prens, ihtiyarlığına kadar bütün ömrünü dua ve oruçla geçirmiş ve bir aziz hayatı yaşamıştı. Bundan dolayı onun parçalanmış cesedi üzerine gökten nur indi. Bunu görenler müthiş surette korktular ve cesedi kurumuş bir kuyuya attılar. Sonra prensin adamları gelerek cesedi aldılar

büyük şehri dahi bulunuyordu ki « Hulâgû tahtı » tesmiye olundu. Hulâgû, Muğandaki Aladağ tesmiye olunan yerde bir saray yapmak istedi ; bunun için hıristiyanları kendi kudretlerinin fevkinde olan ağır işlerde çalıştırdılar. Bu inşaat için çok uzak yerlerden getirilen ağaçlar o kadar büyüktü ki onların nakli için yüz öküz bile az gelirdi. (Çamiçyan).

ve kendisine ait olan Kaņasasar (1) manastırına götürerek aile kabrinde defnettiler.

Zakarenin ölümü :

Aynı 1261 tarihinde, İlhan Hulâgûnun emrile, Şahinşahın oğlu ve Gürcüstan seraskeri olan Zakareyi genç yaşında öldürdüler. Bunun ölümü de bazı iftiralar neticesi idi, çünkü Hulâgûya Zakarenin vergilerin toplanmasına mâni olduğunu söylemişlerdi (2).

Zakarenin vefatı için Gürcüstan hanedanı ve Ermenistandaki akrabaları büyük matem tuttular ve çok ağladılar. Prens babası Şahinşah da bu darbeye dayanamadı ve o günlerde vefat etti. Şahinşah, Ani payitahtının hükümdarı idi ve bundan dolaydır ki ona bu isim veriliyordu, çünkü Ani, Bagratuni kırıllarının merkezi idi ve orada oturan reise Şahinşah ismini vermek adet olmuştu.

XCIV

Müverrihimiz bu fasılda 710 (2d) ermeni tarihinin rakamlarının manidar olduğunu işaret ve günlerin dua ile geçirilmesini tavsiye eder.

XCV

Albanların katoligosu :

1262 tarihinde, Albanların katoligosu Der Nerses, istiska (3) hasta-

(1) Kaņasasar manastırı Arçak eyaletinde bulunur ve Albanların katoligosluk makamı idi.

(2) Gürcüstan kralı Davit, Hulâgûya karşı isyan etmiş ve bazı prenslerle beraber Afkazyanın içlerinde bulunan Suanet kalesine çekilmişti. Tatar ordusunda mühim vazifesi olan Zakare, Ostikan Ağrunle Gürcüstan taraflarında iken, gizlice, asilerle beraber bulunan kayınpederi prens Sarkisin yanına gitti, çünkü karısı da babası ile beraber bulunuyordu. Arğun bunu Helâgûya haber verdi ve bunun içindir ki Zákare katledildi. (Kiragos).

(3) Hydropisie.

lığına tutularak vefat etti. Tabiplerin tedavi edemediği bu hastalığın yegâne devası ancak Hazreti İsanın bahşettiği ebedî hayat oldu.

Meşhur bir münzevi :

1263 tarihinde, Nor-Pert manastırında Der Hovannes Dueçi isminde meşhur ve aziz bir münzevi vefat etti ve kendi eli ile yapmış olduğu kilisenin kapısı önünde defnedildi. Serpiskoposluk rütbesine kadar yükselmiş olan bu aziz münzevi, bütün ömrünü dua, perhiz ve oruçla geçirmiş ve yalınayak olarak Kudüse kadar yürümüş ve oradaki frenkleri hayrete düşürmüştü (1).

XCVI

Hulâgû - Vardan mülakatı :

1264 tarihinde büyük Hulâgû Han, o zamanlarda herkesin ve bilhassa hükümdarların ve Şimal hâkimi bulunan Batunun hürmet ve teveccühünü kazanmış olan Şınorhavor (2) nam zat vasıtasile bizi davet etti.

Şınorhavor evvelâ Şimal hanı ve sonra Hulâgû han nezdine giderek iltifatlara mazhar oldu. Badehu yol masrafını kendisi deruhte ederek, tahsis ettiği atlarla Sarkis ve Grigor nam rahipler ve Tıpbeç namındaki papazla birlikte bizi Hulâgû Han nezdine götürdü.

Kendi yılbaşı bayramlarında, yani rumî Temmuz ve ermenilerin Areç ayında büyük hükümdara mülâki olduk. Bu bayram şenlikleri tam bir ay devam edecekti. Bu sevinç günlerine, toplantı bayramı olmak dolayısıyla Kurultay (3) adını veriyorlardı.

(1) Müverrih, bu münzevinin Kudüste yapmış olduğu bazı mucizelerini nakleder.

(2) Bu Şınorhavor isminde zat, Erzurumun Tatarlar tarafından zaptedildiği zaman Umekle beraber orada bulunuyordu ve kendisi de Tatarların büyük itimadını kazanmıştı. Diğer bir müverrih ise bu ziyaret hakkında şunu yazmıştır : « Sarvanın oğlu Şahabedîn, Vardan Vardabeti Hulâgûnun nezdine götürdü ve Han ona büyük iltifat göstererek bir çok şeyler sordu ». (Alişan).

(3) Müverrihimiz bu türkçe kelimeyi aynen kullanmıştır.

Kurultay :

O günlerde Cengiz Han sülâlesine mensup olan bütün hanlar, refakatlerinde münasip gördükleri rical bulunduğu halde, büyük hanı ziyaret ederler ve cümlesi de her gün başka bir renkte elbiseler giyerek Kurultaya iştirak eder ve müzakeratta bulunurlardı. Bu hanların idaresine tâbi olan bilcümle kiral ve sultanlar da bir çok hediyelerle gelmişlerdi. Bunlar miyanında, Ermeni kiralı Hetumu, Gürcüstan kiralı Davidi ve Antakya prensi ile bir çok İranlı sultanları dahi gördük.

Bizi gördüklerinde, kendi âdetleri hilâfına olarak, bize dizçöktürmediler, çünkü kendi itimatlarınca hıristiyanlar yalnız Allaha secde ederlerdi. Bize şarap takdis ettirerek bizim elimizden içtiler. İlhan ilk defa bize şu suretle hitap etti : « Sizi, beni görüp tanımanız ve benim için yürekten dua etmeniz için davet ettim ». Bize bir çok hitaplarda bulundu ise de bunların hepsini yazmağı fazla buluyoruz. Biz münasip cevaplar verdik. Oturmamızı emretti. Bize şarap verdiler ve refakatimizde bulunan ruhanî kardeşler, ayinimiz üzere dinî neşideler okudular. Gürcüler, Asuriler ve Rumlar da kendi lisan ve âyinleri üzere aynı şeyi yaptılar.

Gürcü, Asurî ve Rumların ziyareti:

İlhan o gün her taraftan ziyaretçiler gelmiş olduğunu görerek bana hitaben şu sözleri söyledi : « Ben yalnız seni davet ettim ; aynı günde ve aynı saatta her taraftan seninle beraber ziyaretçiler gelmesi ve beni görüp takdis etmeleri ne şeye delâlet ediyor ? » ve sözüne devamla : « Bu hâdise Allahın lütuf ve kereminin benimle beraber olduğuna delâlet eder » buyurdular. Biz de cevaben : « Buyurduğunuz veçhile aynı hal bizim de hayretimize sebep oldu » sözleri ile mukabete ettik. Sonra, bana mahremane bir şey söyleyeceğini beyan etti.

Mülâkat:

Bir gün bizi yalnızca huzuruna kabul eyledi. Bizimle uzun uzadıya görüşerek şunları söyledi : « Hıristiyan olan validemden doğduğum günden beri her nekadar beni lalam büyütmüş ise de - balığ olduğum zaman annemi sevmişimdir. Biz hıristiyanları severiz. Söyliyecek nen varsa çekin-

meden söyle ». Bunu söylerken elimi tutmuştu. Biz de Allahın bize ilham ettiği şeyleri şu suretle söyledik :

« Sen insanların ne derece fevkinde isen o nisbette de Tanrıya yakınsın. Tanrının ihsan ettiği kürsü âdaletle payidar olur. Allah her millete dünya hâkimiyeti bahşetmiştir. Halbuki sizin içinizden bazıları dünyayı harap etmişler ve fakirlerin omuzuna ağır yükler komuşlardır. Onlar feryada gelmişler ve Tanrının huzurunda ahuzar etmişler. Allah bu gibilerden hâkimiyeti alarak başka millete vermiştir. Siz dünyayı imar eder ve fakirlere merhamet gösterirseniz Allah da sizden hükümdarlığı almaz ; vermiş olduğu şeyi sizde ibka eder ve daha vermek istediğini de verir. Sarayının kapısında öyle bir adam bulundur ki Allahtan korksun ve seni de sevsin. Feryat ederek müracaat eden ve rüşvet vermeyen mazlumu sevindirerek evine iade etsin, seni hayırla yadettirsin. Kapıda duran adam dünyayı berrak gözle görsün, rüşvetle kör olmasın ve sana hakikatı söylesin ».

Bu yolda daha bir çok şeyler konuştuk. Cevaben : «Söylediklerini hatırımda tuttum. Nasıl oldu da zaten benim hatırımda olan ve bana hoş görünen her şeyi söyledin. Allah sana görünmüş de bu sözleri ilham etmiş » buyurdular. Cevaben şunları söyledik : « Hayır ! Biz günahkâr adamız ; ancak Allahın ilhamına mazhar olan insanların kitaplarını okumuşuzdur. Hükümdarların kalbi Allahın elindedir. Cenabıhak, kitap vasıtasile olmıyarak sana bizzat telkin etmiştir ». Sonra şunu da ilâve ettiği : « Tanrının huzurunda söyleyecek bir sözüm daha var ki onu evvel Allah ve sonra sen işitmiş olacaksın, bende yalan yoktur ». Söylememi emretti. Bunun üzerine dedim : « Karada ve denizde bulunan bütün hıristiyanların kalbi seninle beraberdir ve sana duacıdırlar ». Cevaben dedi : « Böyle olduğuna inanırım, ancak hıristiyanlar Tanrının yolundan gitmiyorlar, onlar bana nasıl dua ederler ve etseler de Allah dinler mi ? meşum (1) arkavunlar (2) Tanrıyı gökten yere indirirler mi ? hayır ! Onlara Allahın yolunda kalmalarını ve dua etmelerini tavsiye et.

(1) Müverrih bu arapça kelimeyi aynen kullanmıştır.

(2) Tatarlar, hıristiyanlara " arkavun " derlerdi.

Hıristiyan ve Müslüman Tatarlar :

Bizim soydaşlarımız, hıristiyanları sevdiğimiz ve hanedanımız içinde hıristiyan bulunduğu için bizimle harb ediyorlar (1). Kendileri ise müslümanları sever ve hanedanların içinde müslümanlık vardır ».

Sonra İlhan bize niçin koyun postu giydiğimizi ve sırmalı elbiseler giymediğimizi sordu, ve bizim rütbe sahibi büyük adam olmayıp alelade bir rahip olduğumuzu öğrenerek, «Sizi sırmalı elbiselerle büyüteyim ve çok altın vereyim », buyurdular. Biz de cevaben dedik ki : « Bizim gözümüzde altının topraktan farkı yoktur. Biz, sizin büyüklüğünüze yaraşan başka bir şey dileyorum ; o da dünya halkına merhamettir ». Cevaben buyurdu ki : « Ketenden meşum bir takım elbise diktireyim ve kilise için künlük alacak kadar para vereyim. Yoksa, âlem, İlhan bunları görmedi mi? diyecektir. Söylediklerini de yapacağım ve memleketi teftiş için adam göndereceğim ».

Hulâgûnun yerliği :

Avdete müsaade istediğimiz zaman bizi tekrar yanına çağırarak, bizimle konuştu. Elinde bir balış (2) vardı. İki takım da elbise diktirmişti. Dedi ki: « İlhan ; o para tükenir, elbiseler de aşınır. Biz ise tükenmez ve aşınmaz bahşişler diledik ». Buyurdu ki : « İlk günü söylediğinizi tamamen yaptım. Yerliğ (3) yazdırdım, okut ve ziyade bir şey istiyorsan ilâve ettir. Memleketini ve seni Sakaltuya ve Şahabedine tevdi ettim, onlar her söylediğini yapacaklardır ». Bunun üzerine biz şükranımızı arz ederek dışarı çıktık.

İhtimal ki bazıları bu yazdıklarımızı fazla bulacaklar. Biz ancak hayırsever ve lütufkâr büyük Hulâgûnun bir hatırası olmak üzere, bizden sonra geleceklerin istifadesi için ve onlara ibret olmak arzusu ile bunları kaleme aldık. Yarın ne olacağını kim bilir ?

(1) Hulâgû - Berka muharebesi.

(2) Bir altın balışın 2000 arap dinarı, gümüşün ise 200 dinar kıymeti vardır.

(3) Bu türkçe kelime metinde aynen kullanılmıştır.

Hulâgûnun vefatı :

1265 senesi başlangıcında, o büyük adama büyük davetçi gelerek kahraman ve muzaffer Hulâgû dahi Hazreti Ademin kaderine maruz kaldı, çünkü o da Adem oğlu idi ve herkesin içtiği ve içeceği kadehten kendisi de içti. Hulâgû, ölümün acı bardağını Hazreti İsa ve ona inananlar gibi sevinçle içmedi, çünkü Şakya Muni denilen bir putun kâhinleri onu aldatmışlar ve putun üçyüz kırk senelik Allah olduğunu ve daha beheri onbin senelik bir zaman olan otuzbeş tuman yaşayacağını söylemişlerdi.

Tatarların dini :

Hulâgû, Tuin tesmiye olunan bu putperest kâhinlere inanır ve onların emrine göre harba çıkar veya çıkmazdı. Bunlar, kendisinin aynı vücutta uzun zaman kalacağını ve fazla ihtiyarladığı zaman ise yeni bir vücutla tekrar yaşayacağını söylerlerdi. O putlar için ona ibadethaneler yaptırdılar ve İlhan orada dua eder ve onlar dahi kendisini büyü ederek istediklerini yaptırırlardı.

Biz ona Hıristiyanların hakiki Allahını göstermek ve öğretmek için ikinci bir mülâkatta daha serbest konuşmağı ümit etmekte iken, İlhan onların usullarına alışmış ve hastalanmıştı. Onların sihirbazlığı o kadar çoktu ki atları bile putlara hitaben söyletirlerdi.

İtidal :

Bunlar yemekte, giyinmekte ve kadınla temaslarda itidallerini muhafaza ederlerdi. Nizamlarına göre, yirmi yaşında evlenerek, otuz yaşına kadar haftada üç defa, otuzdan kırk yaşına kadar ayda üç defa, kırktan elliye kadar senede üç defa kadınla münasebette bulunulacak, ihtiyarlıkta ise bu münasebet katiyen terkedilecektir.

Böylece, eceli gelince, ölümün kuvvetli hayali o yüksek tepeye bastı ve onu da kendi ataları gibi toprak seviyesine indirdi. Çünkü, Kitabın yazdığı gibi, yıkılacak olan dağ her halde yıkılır ve Peygamberin dediği gibi, insanların bütün şanüşerefi bir çiçek gibi geçer. Fakat tabiatın ona

bahsetmiş olduğu iyi kalblığı ve kendi memleketinin nizam ve kanunlarına sadık bulunduğu için Allah ona o veçhile mukabele edecektir.

Cengiz Hanın yasağı :

Cengiz han tarafından konularak yasak (1) tesmiye olunan kanunlara göre, yalan söylemek, hırsızlık, başkasının karısına dokunmak menedildiği gibi, insanları kendi şahsı gibi sevmeyi, küfür etmemeyi, kendiliğinden teslim olan şehir ve memleketleri serbest bırakmayı, mabetleri ve ruhanileri severek onları vergiye tâbi tutmamağı da emrederdi. Hulâgû bunların tatbikini emreder ve kendisi de bu yasağa göre hareket ederdi.

Hulâgûnun ölümü hakkında bir şayia :

Bu vesile ile onun şu sözünü de hatırlatmak isterim : « Size bizim için dua etmenizi tavsiye ediyoruz, kendimizi ölümden kurtarmak için değildir, çünkü ne vakit öleceğimiz hiç kimseye malûm değildir. Yalnız dua ediniz ki düşmanlarımızın eli ile ölmeyelim ». Zira İlhanın ne suretle öldüğü kati olarak meydana çıkarılmadı. Zehirlenerek öldürüldüğüne dair bir şayia çıktı ise de, bilâhara kapatıldı.

Henüz ölüm haberi her tarafa yayılmadan büyük kıraliçe Doğuz hatun bize gizlice haber göndererek Allahın onu sevdiği için bu dünyadan öbür dünyaya naklettiğini ve burası gibi o dünyayı da kendisine verdiğini söyler ve onun ruhu için mukaddes âyin icra edilip edilmeyeceği hakkında bizden soruyordu. Cevaben, âyin icra etmeyip sadece onun ruhu için sadakalar tevzii ile vergilerin hafifletilmesinin kâfi olacağını söyledik. Bu husus için Asurilere de sorulmuş olup onlar mukaddes âyin icra edilmesinin münasip olacağı cevabını vermişlerdi.

Hulâgûnun halefi :

Doğuz hatun aynı zamanda Hulâgûnun vasiyeti üzerine büyük oğlu Abağanın kendi yerine geçmesinin münasip olup olmadığı hakkında da soruyordu (2). Cevaben, vasiyetini tamamen tatbikının ve büyük oğlu-

(1) Müverrih bu türkçe kelimeyi aynen kullanmıştır.

(2) Hulâgûnun, muhtelif kadınlardan otuz oğlu vardı. (Çamiçyan).

nun babasının yerine geçmesinin kanun iktizasından olduğunu söyledik. Vasiyet olduğu gibi icra edildi.

Abağın han :

İlhan Takudar, Abağın babasının tahtına çıkardı. Bütün ordu buna muvafakat ve itaat etti.

Doğuz Hatunun vefatı :

Fakat günahlarımızın çokluğu sebebiyle bu matemimize daha büyük bir yeis inzımam etti. Üç ay sonra, hıristiyan kraliçe Doğuz hatun da vefat etti ve bütün hıristiyan âlemi büyük bir ümitsizliğe düştü. Hulâğünün hıristiyanlara karşı beslediği muhabbetin ancak Doğuz hatunun delâleti ile kaim olduğuna kani idik. Bundan başka, kilisenin gittikçe daha ziyade yükseleceğini de ümit ediyorduk. Allahın her şeye muktedir ve bütün iyiliklerin menbâ olduğunu göz önünde bulundurarak hiç bir vakıt ümidimizi kesmemeliyiz.

Abağın izdivacı; Despina :

İşte onun yerine Allah, onun akrabasından Tuhtani isminde hıristiyan bir kadın meydana çıkardı. Bu, Rum imparatorunun kızı Despinayı (1) Abağın zevce olarak getirdi. Abağın vaftiz olduktan sonra Despina ile evlenebilecekti, ve Abağın Hazreti İsa şerefine vaftiz edilerek evlenmiş olduğu haberi her tarafa şayi oldu.

O günlerde, günahların yüzünden, bu kitabım, manastırdaki talebe ile birlikte haramilerin (2) eline düştü. Çocuklar az zaman içinde kurtarıldı ve bir buçuk sene sonra kitap Tifliste satılığa çıkarıldığı zaman Meler isminde bir kardeşimiz tarafından satın alındı. Bunun için Cenabıhakka şükreder ve bunu satın alana Hazretin sanın şefkatini temenni ederim.

(1) İmparator Mikael VIII. Paleoloğun Meryem isminde gayrı meşru kızı. (Alişan).

(2) Müverrih bu arapça kelimeyi aynen kullanmıştır.

XCVIII

Barka - Abağu muharebesi :

1266 senesi başlangıcında, Şimal hükümdarları Batu ve Sardakın yerinde, müslümanlığı kabul etmiş olan Barka (1) bulunuyordu. Barka, büyük Hulâgûnun ölüm haberini aldıktan sonra büyük bir ordu ile Gur nehrinin kenarına geldi ve nehrin bu tarafında bulunan Abağaya ve kardeşi İsmuta babalarının vefatından sonra kendisinin halen hayatta olduğunu onlara hissettirdi. Barka, onların üzerine yürüyerek Hece (2) kadar geldi. Oraların müslümanları bundan dolayı çok sevindiler ve Barka için dua ettiler. Bu taraftakiler, bu yürüyüşten dolayı büyük endişeye maruz kaldılar ve Şipar (3) tesmiye olunan çay boyunda istihkâmlar yaptılar ve bütün kış günlerini harbe hazırlıkla geçirdiler.

Barka hanın vefatı :

Barka, ümit ettiği muvaffakiyeti elde edemiyerek kendi yerine çekildi ve yazın vefat etti. Batunun kavgacı tabiatlı olmadığını ve kan dökmekten nefret ettiğini söylediler.

XCIX

Mısır Sultanının Kilikyaya taarruzu :

Aynı senenin sonbaharı ile beraber, bizim için acı günler başladı ve Allahın hiddeti Ermeni milletinin üzerine geldi. Mısır Sultanı Fındıktar (4) Ermeni kiralı Hetumdan, onun tatar kuvveti sayesinde zaptetmiş olduğu kalelerini istedi. Kiral Hetum, bilhassa tatarlardan korktuğu için, Sultanın

(1) Berke Han, Batu Hanın kardeşi idi. (Alişan).

(2) Hecin, Şirvan eyaletindeki Lehiç kazası olduğu muhtemeldir, çünkü muharebe burada vukubulmuştur.

(3) Şirvanda bulunan Aksu çayı olduğu muhtemeldir. (Alişan).

(4) Sultan Beybars (1260 - 1270).

talebini reddetti (1). Sultan ise, Sımılmot isminde birisinin kumandası altında, Kilikyaya büyük bir ordu sevketti.

Ermeniler henüz hazırlanmamış iken, Mısır ordusu Kilikyaya girdi, payitahtı olan Sis şehrini zaptetti ve kiliseleri ile beraber yaktı. Mısır askerleri yeraltı mahzenlerinde saklı bulunan hazineyi bularak ele geçirdiler. Rivayete göre bu servet bir kap içinde altı yüz bin altındı.

Mısır ordusu, geçtiği yerleri harap edip, Adanaya kadar gitti, fakat, gelen haberlerden korkarak (2), kırkbin esir ve bir çok ganimet alarak geri çekildiler.

Kıral Leon II.

Bu harpte ölenlerin içinde kıralın genç ve güzel oğlu Toros dahi bulunuyordu. Kıralın diğer oğlu Levon ise esirler miyanında idi, fakat sonra kurtuldu (3) ve babası sağken kıral takdis olundu.

1267 senesi nihayetinde, Sahmi ayının yirmi altısında Ermeni patriği Kostantin ihtiyar yaşında vefat etti (4).

(1) Kıral Hetum, talep olunan şehirlerin evvelden ermenilere ait olduğunu ileri sürdü ve Sultanın elçilerini hakaretle karşıladı.

(2) Kıral Hetum, iki oğullarını Kilikya ordusu başında bırakarak, kendisi Tatar Hanından muavenet istemeğe gitmiş ve bir Tatar kuvvetile beraber dönüyordu. Kıral memleketine vasil olduğu zaman Mısır askerleri uzaklaşmış bulunuyorlardı. (Çamiçyan).

(3) Mısır Sultanının Sığur isminde bir akrabası, kıral Hetumun tavassutu ile tatar esaretinden kurtuldu ve Sultan da buna mukabil Levonu serbest bıraktı. (Çamiçyan).

(4) Müverrih, katoligos Kostantini yakından tanımış ve onunla beraber çalışmış olduğundan, vefatı münasebetile onun zekâsını, vatanperverliğini ve faziletini sitayışkâr bir lisanla arzetmiştir.

Kıral Hetum, katoligostan üç sene sonra ve müverrihimizden bir sene evvel, 1270 de, vefat etmiş olduğu halde, onun ölümü kaydedilmemiştir. Vardanın bundan haberdar olmadığı muhtemeldir.